

TC
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

GÜNÜMÜZE GÖRE AHMED PAŞA DİVANI'NDAKİ ARKAİK
UNSURLAR

Tuğba DEMİREL ŞİMŞEK
Yüksek lisans Tezi

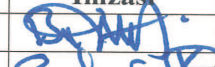

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR

Giresun, 2019

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün 02.05.2019 tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Tuğba DEMİREL ŞİMŞEK'in "Günümüze Göre Ahmed Paşa Divanı'ndaki Arkaik Unsurlar" başlıklı tezini incelemiş olup aday 24.05.2019 tarihinde, saat 14.00'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)	Prof. Dr. Beyhan KESİK	
Üye	Doç. Dr. Salim KÜÇÜK	
Üye	Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR	

ONAY

24.05.2019

Prof. Dr. Güven ÖZDEMİR
Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Günümüze Göre Ahmed Paşa Divanı’ndaki Arkaik Unsurlar” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

24/05/2019

ÖN SÖZ

Dil, doğal yapısı gereği tarihsel süreçte devamlı olarak gelişim ve değişim göstermiştir. Bu değişim ve gelişimin yönleri, boyutları ve kat ettiği aşamalar dilbilimciler için önemli kaynak ve malzemeler barındırmaktadır. Aynı zamanda bu gelişim ve değişimler milletlerin tarihsel, sosyal, kültürel ve dinsel yaşamlarından bağımsız değildir. Bu anlamda dil yapısı itibarıyla tarihe, geçmişe, sosyal yaşantılara ışık tutmaktadır. İnsan ve toplulukların edim ve davranışlarını ifade etmelerinde, anlaşmalarında ve birlikte hareket etmelerinde önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca dil geçmişe ait değerlerin, olguların yaşatılmasında öne çıkmakta. Ve onu inceleyenler geçmişte kullanılan sözcüklerin bugüne gelip gelmediğiyle de ilgilenmektedir.

Bir dilin tarihsel ve geçmiş dönemlerine ait kullanımlarının ve sözcüklerinin bugüne aktarılıp aktarılmadığı o dile özgü çeşitli unsurların farklı açılardan incelenmesiyle mümkün olabilmektedir. Bu anlamda dilin tarihsel süreçteki değişimini ortaya koymak adına arkaik unsurların incelenmesi büyük önem taşımaktadır. Arkaizm ile ilgili çalışmalar son yıllarda dil ve edebiyat incelemelerinde görülmeye başlanmış, özellikle Türk kültürünün dil ve edebiyatla ilgili önemli eserleri arkaik unsurlar bağlamında incelenerek dilin tarihsel süreçteki değişim ve gelişim çizgisi ortaya konmuştur. Bu çalışmada art zamanlı dil bilimi çalışmalarına az da olsa bir katkıda bulunmak için şiirleriyle arkaik öğeler açısından öne çıkan Ahmet Paşa ve onun ünlü eseri *Ahmed Paşa Divanı* seçilmiştir. Tezde, arkaik unsurlar açısından divanın incelenmesi öngörülmüştür.

İncelenen *Ahmed Paşa Divanı*'ı XV. yüzyıl ürünü olması sebebiyle oluşturulduğu dönemi de aydınlatmaktadır. Çalışma bu bağlamda XV. yüzyılın dil özelliklerini, dildeki gramer yapılarını, kullanımda olan söz varlığını ve söz varlığı içerisinde ele alınan deyim ve atasözlerini de kapsamaktadır. Divan, XV. yüzyıl için kaynak olma özelliği göstermektedir. *Ahmed Paşa Divanı*'nda dil ve gramer kullanımını olarak zengin verilere ulaşılmakla birlikte gerek söz sanatları ve anlam zenginliği gerekse merâmı ifade ediş tarzıyla edebî doygunluğa erişilmiştir. Çalışma hazırlanırken Ali Nihat Tarlan'ın 1992 basımlı *Ahmed Paşa Divanı* temel alınmıştır. Bugüne göre arkaik olarak nitelendirilebilecek ekler, yapılar, şekiller ve söz varlığı teker teker değerlendirilip fişlenmiştir. Böylelikle üzerine çalışılacak malzemelerle

ilgili bir belirlilik sağlanmış ve çalışmanın genel çerçevesi ana hatlarıyla ortaya çıkmıştır. Daha sonra belirlenen ekler üzerinde çalışılmaya başlanarak bugüne göre arkaik olarak kabul edilebilir olan ekler, yapılar, Köktürk Türkçesinden başlayarak dilin tarihî dönemleri (Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Eski Kıpçak, Eski Anadolu, Çağatay Türkçeleri) tek tek değerlendirilip çağdaş Türk lehçelerindeki durumla ilişkilendirilmiştir.

Bu işlem yapılırken alanda yeri olan kitaplara, kaynaklara ulaşılabildiği ölçüde yer verilmeye gayret gösterilmiştir. Tarihî dönemler içindeki görünüme ek olarak üzerinde çalışılan arkaik unsurun, varlığına rastlanmıyorsa bahsi geçen dönemdeki başat eserlerden benzer kullanımlar verilerek çalışma örneklerle zenginleştirilmiştir. Dilin tarihî dönemlerindeki görünümünden sonra Oğuz, Kıpçak ve Karluk dil gruplarının belli başlı lehçelerindeki durumdan da ayrıca bahsedilmiştir. Kıpçak grubundan Kazak, Kırgız, Tatar; Karluk grubundan Özbek, Yeni Uygur; Oğuz grubundan da Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi esas alınmıştır. Tarihî dönem ve çağdaş Türk lehçelerindeki genel görünümün yanında etimolojik ve morfolojik konular bakımından literatüre hâkim tartışmalara da ilgili ek çalışılırken değinilmeye çalışılmıştır. Her ek bu şekilde titiz bir incelemeyle anlatılmaya çalışılmıştır.

Söz varlığı bölümünde *Güncel Türkçe Sözlük*'te bulunmayan ancak yer yer ağzılarda görülen sadece Türkçe kökenli sözcükler incelemeye alınmıştır. Bu sözcükler o dönemde kullanılmış ancak bugüne göre arkaik olarak nitelendirilebilecek sözcüklerdir. *Ahmed Paşa Divanı*'nda söz varlığı açısından hatırı sayılır sayıda arkaik sözcük örneklerine rastlanmıştır. Bir sözcüğün arkaik olarak değerlendirebilmesinde *Güncel Türkçe Sözlük*'te bulunmuyor oluşu esas alınmıştır.

Arkaik olarak belirlenen sözcüklerin *Tarama Sözlüğü* ve *Derleme Sözlüğü*'nde karşılıkları teker teker incelenmiştir. Sözcük dilin tarihî dönemlerinde (Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Eski Kıpçak, Eski Anadolu, Çağatay Türkçeleri) ve çağdaş Kazak, Kırgız, Tatar, Özbek, Yeni Uygur, Azerbaycan lehçelerinde ayrıca değerlendirilmiştir.

Ulaşılabildiği ölçüde çeşitli etimolojik sözlüklerden yapı ve köken değerlendirmeleri yapılmıştır. Daha sonra şablonu oluşturulan sözcüğün, beyitler içerisinde yeri

belirlenerek anlamlandırılması yapılmıştır. Sözcüğün geçtiği beyitler şerh edilerek anlam pekiştirilmeye çalışılmıştır. Bu bölümün sonunda hangi kelimenin hangi ilde görüldüğüne dair veriler ve ortak kullanımlar tablo olarak verilmiştir.

Sözcüklerin kullanım sıklığı ise daire grafiği üzerinde ayrıca gösterilmiştir. Yine söz varlığı bölümünde değerlendirmeye alınan deyim ve atasözlerinin de üç farklı kullanımına sekiz örnekte rastlanmıştır. Bu kullanımlar arkaiklik açısından sınırlı sayıdadır ancak *Ahmed Paşa Divanı*'ı deyim ve atasözü kullanımı açısından zengindir. Arkaik olarak belirlenen deyim ve atasözleri divandaki şekliyle günümüzde kullanımdan düşmüştür.

Bu çalışmalara ilaveten, tezin *Giriş* kısmında Ahmed Paşa'nın yaşadığı dönem olan XV. yüzyıl başta olmak üzere Ahmed Paşa'nın hayatı, edebî kişiliği ve eserlerinden de bahsedilmiştir. *Ahmed Paşa Divanı*'nda günümüze göre arkaik birçok veri elde edilmiş olmakla birlikte dil tarihi açısından verimli sayılabilecek bir araştırma yapılmaya çalışılmıştır. Tez, gerek hazırlanış süreci ve konunun değeri gerekse akademik anlamda dil bilim alanında günümüze göre gizil kalmış sözcüklerin, şekillerin ortaya konulması açısından dikkate değer nitelik taşımaktadır.

Son olarak "*Günümüze Göre Ahmed Paşa Divanı'ndaki Arkaik Unsurlar*" adlı yüksek lisans tez çalışmamda bana her türlü desteği sağlayan, sorularım için her zaman bana kapısını açık tutan, bilgi ve tecrübeleriyle çalışmama yön veren, bu çalışmayı bana vererek kendimi geliştirmemi sağlayan danışmanım Doç. Dr. Hakan ÖZDEMİR'e teşekkürü bir borç bilirim.

Tuğba DEMİREL ŞİMŞEK

Giresun-2019

ÖZET

Arkaizmde geçmişte kullanılan ancak daha sonraları kullanımdan düşmüş yapılar incelenmektedir. Dilbilim açısından önemli bir çalışma alanı olan arkaizmin aynı zamanda dilin tarihsel süreçteki değişimlerini gösteren yönü vardır. Bu değişimler edebî eserler vasıtasıyla somutlaşarak dilin gelişim ve dönüşüm çizgilerinin takip edilmesine olanak verir. XV. yüzyıl sonu eserlerinden olan *Ahmed Paşa Divanı* dilbilim açısından önemli bilgi, malzeme ve konuyu bünyesinde barındırmaktadır. Arkaizm konusu da bunlardan biri olarak dikkati çekmektedir. Bu anlamda bugün kullanımdan düşmüş olan birçok ek ve söz varlığına *Ahmed Paşa Divanı*'nda rastlanmakta bu da bir incelemeyi gerekli kılmaktadır.

Günümüze Göre Ahmed Paşa Divanı'ndaki Arkaik Unsurlar adını taşıyan bu çalışma Giriş, Sonuç ve Kaynakça yanında *Eklerde Görülen Arkaik Unsurlar* ve *Söz Varlığında Görülen Arkaik Unsurlar* adlarını taşıyan iki bölümden oluşmaktadır. Girişte arkaizmin tanımından, tez yazım sürecindeki aşamalardan ve tezin kapsamından bahsedilmiş, ayrıca XV. yüzyılın edebî, sosyal ve tarihî açıdan genel görünümü verilerek Ahmed Paşa'nın hayatı, edebî kişiliği ve eserleri üzerine durulmuştur.

Eklerde Görülen Arkaik Unsurlar adlı birinci bölümünde on altı şekil incelenmiştir. Anlaşılabilirliğin daha iyi sağlanması için ekler kendi içinde dört başlığa ayrılmıştır. Bu başlıklar: *Şahıs Eklerinde Arkaik Unsurlar*, *Fiil Çekim Eklerinde Arkaik Unsurlar*, *Zarf-Fiil Eklerinde Görülen Arkaik Unsurlar* ve *Diğer Yapılar* olarak adlandırılmıştır. Bu dört grup içindeki on altı şekil, dilin tarihî dönemleri içerisinde değerlendirilip günümüz Türkiye Türkçesindeki görünümle sonuçlandırılmıştır.

Söz Varlığında Görülen Arkaik Unsurlar adlı ikinci bölümde ise *Arkaik Kelimeler* alt başlığı altında günümüze göre kullanımdan düşmüş on iki sözcük tespit edilmiştir. Sözcüklerin *Güncel Türkçe Sözlükte* kullanılmaması ve Türkçe kökenli olması başat ilkeler olarak belirlenmiş; sözcüklerin *Tarama Sözlüğü*, *Derleme Sözlüğü* ve etimolojik sözlüklerden karşılıkları aranmıştır. Dilin tarihî dönemleri ve lehçelerde de sözcüklerin araştırması yapılmıştır. Sözcüklerin bulunduğu beyitler serh edilerek şiirlerin anlam dünyasına inilmeye çalışılmıştır. *Arkaik Deyimler ve Atasözleri* alt başlığı altında deyim ve atasözleri de incelenerek günümüzde birebir benzerine rastlanmayan deyim ve atasözleri değerlendirmeye tabi tutulmuştur. *Arkaik Söz Varlığı Üzerine Bir Değerlendirme* alt başlığı altında ise söz varlığıyla ilgili bilgiler tablo ve grafiklerle görselleştirilerek sunulmuştur. *Sonuç* kısmında çalışmanın sonunda elde edilen bulgular verilmiş, *Kaynakçada* da çalışmada yararlanılan kaynakların listesi alfabetik olarak sıralanmıştır.

Günümüze göre arkaik birçok yapıyı kapsayan *Ahmed Paşa Divanı* dil özellikleri ve arkaik unsurlar açısından önemli bir kaynaktır. Eser, içinde geçen deyim ve atasözleri açısından zengin olsa da bunlar arkaik kullanımlar açısından oldukça sınırlı kalmıştır. *Divanda* arkaik söz varlığı açısından orta seviyede örneğe rastlanırken arkaik ekler bakımından ise sayıca fazla örnek yer almaktadır.

Anahtar Sözcükler: *Ahmed Paşa Divanı*, dil, arkaik unsurlar, söz varlığı, ekler.

ABSTRACT

Archaism examines the structures that were used in the past but have fallen out of use afterwards. As an important field of study in terms of linguistics, it also shows the changes in a language in the historical process. These changes are embodied in literary works and allow the development of the language to be followed. One of the last works of the 15th century, *Ahmed Pasha's Divan* has important information, issues, and subjects in terms of linguistics. No doubt, archaism is one of those important points. In this sense, many affixes and words that are not used today are found in Ahmed Pasha's Divan and this case necessitates an examination.

This study, which bears the name *The Archaic Elements in Ahmed Pasha's Divan from Today's Perspective*, consists of two parts, which are *The Archaic Elements in Affixes* and *The Archaic Elements in Words* except for *Introduction, Conclusion and References* parts. In introduction part, the author defines archaism and gives information about the stages of her dissertation and the scope of it, moreover, she depicts literary, social and historical features of the 15th century and discusses Ahmed Pasha's life, literary identity, and works.

In the first part, *The Archaic Elements in Affixes*, she examines sixteen forms. To provide a better understanding, the author divides the affixes into four categories. These categories are *The Archaic Elements in Personal Affixes, The Archaic Elements in Verb Conjugation Affixes, The Archaic Elements in Verbal Adverb Affixes* and *The Other Forms*. She discusses these sixteen forms in four categories in historical periods of the language and shows how these forms are used in today's Turkey Turkish.

In the second part, *The Archaic Elements in Words*, she determines twelve words that are not used anymore in the sub-title *Archaic Words*. The main principle here is that these words should be of Turkish origin and not be included in *Contemporary Turkish Dictionary*. To find the meanings of these words, she made use of different dictionaries prepared by Turkish Language Association such as *Browsing Dictionary (Tarama Sözlüğü)*, *Compilation Dictionary (Derleme Sözlüğü)* and *etymological dictionary (etimolojik sözlük)*. She also examines the words in their historical periods of language and dialects as well. Furthermore, the author tries to understand the meaning world of the poems by annotating the couplets with these words. Under the sub-title *Archaic Idioms and Proverbs*, the author examines the idioms and proverbs which we are not familiar with today. Under the sub-title *An Evaluation on Archaic Words*, she presents the words in question by visualizing them with tables and graphs. In *Conclusion* part, she presents the findings of the study, and in *References* part, she organizes the references she made use of alphabetically.

Ahmed Pasha's Divan, including many archaic structures from today's perspective, is an important source in terms of linguistic features and archaic elements. Although it is rich in terms of idioms and proverbs, these are so limited in terms of archaic use. While there are moderate examples in terms of archaic words, there are many examples of archaic affixes.

Key Words: Ahmed Pasha's Divan, language, archaic elements, words, affixes.

İÇİNDEKİLER TABLOSU

ÖN SÖZ	I
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
BÖLÜM I	16
1. EKLERDE GÖRÜLEN ARKAİK UNSURLAR	16
1. 1. ŞAHIS EKLERİNDE GÖRÜLEN ARKAİK UNSURLAR	17
1. 1. 1. -Ayn I. Teklik Şahıs Emir Ekinin Kullanımı:	17
1. 1. 2. -Am I. Teklik Şahıs Ekinin Geniş Zamanda Kullanımı:	22
1. 1. 3. -vÜz I. Çokluk Şahıs Ekinin İstek Çekiminde Kullanımı:	26
1. 2. FİİL ÇEKİM EKLERİNDE GÖRÜLEN ARKAİK UNSURLAR	28
1. 2. 1. I. Teklik Şahıs İstek Çekimi:	28
1. 2. 2. I. Çokluk Şahıs Geniş Zaman Olumsuz Çekimi:	36
1. 2. 3. -Up dUr / -Up durur Belirsiz Geçmiş Zaman Çekimi:	39
1. 2. 4. -IsAr Gelecek Zaman Eki:	45
1. 2. 5. -gII Emir Pekiştirme Eki:	48
1. 3. ZARF-FİİL EKLERİNDE GÖRÜLEN ARKAİK UNSURLAR	52
1. 3. 1. -UbAn Zarf-Fiil Eki:	52
1. 3. 2. -IcAk Zarf-Fiil Eki:	57
1. 3. 3. -All Zarf-Fiil Eki:	61
1. 3. 4. -dIkDA Zarf-Fiil Eki:	64
1. 4. DİĞER YAPILARDA GÖRÜLEN ARKAİK UNSURLAR	67
1. 4. 1. durur Yapısı:	67
1. 4. 2. -gUr Eki:	70
1. 4. 3. -cIIAyIn	73
1. 4. 4. -n Belirtme Durum Eki	74
BÖLÜM II	83
2. SÖZ VARLIĞINDA GÖRÜLEN ARKAİK UNSURLAR	83
2. 1. ARKAİK KELİMELER	84
2. 2. ARKAİK DEYİMLER VE ATASÖZLERİ	95
2. 3. ARKAİK SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	98
SONUÇ	103

KAYNAKÇA	105
ÖZ GEÇMİŞ	117

KISALTMALAR

bk:	bakınız
BK:	Bilge Kağan
BTT II:	K. Röhrborn, "Eine uigurische Totenmesse," Tekst, Übersetzung, Kommentar, BTT, II, Berlin 1971.
Biogr Hts:	A. Von Gabain, "Die uigurische Übersetzung der Bio-grapgie Hüen-tsangs, 1. Bruchstücke des 5. Kapitels", SBAW, Phil.-hist. KI.1935, 7, Berlin 1935, s. 151-180
Der. Söz:	Derleme Sözlüğü
E.t:	Erişim tarihi
G:	güney
Gün. T. Söz:	Güncel Türkçe Sözlük
haz:	hazırlayan
K:	kuzey
KT:	Köl Tegin
ölm:	ölümü
Prens KP:	H.N Orkun, Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesinin Uygurcası, İstanbul 1940.
s:	sayfa
Skr:	Sanskritçe
sy:	sayı
Tar. Söz:	Tarama Sözlüğü
TDK:	Türk Dil Kurumu
vb:	ve benzeri
vd:	ve diğerleri
yy:	yüzyıl

GİRİŞ

Divan incelemeleri, genellikle Eski Türk Edebiyatı alanında görülse de Divanların söz varlığı, dil özellikleri, kullanılan ek ve yapıları dilbilim sahası için zengin bir araştırma ve çalışma alanı oluşturmaktadır. Bu anlamda *Ahmed Paşa Divanı*, XV. yüzyıl sonu kaynaklarından biri olarak bugünün Türkiye Türkçesinden söz varlığı ve gramer yapısı açısından farklılıklar göstermektedir.

Bir dil, tarihî dönemler içerisinde ilerlerken dilin bazı gramer yapıları, sözcükleri değişime uğrar ya da kullanımdan düşer. Kullanımdan düşme dilbilimde, günümüzle o dönem arasında bir karşılaştırmayı da beraberinde getirir. Böylece bugün kullanılsa garipsenecek, anlaşılamayacak kullanımları arkaizm olarak nitelemek mümkün görünüyor.

Özellikle eski dönemlerde yazılan edebiyat eserlerindeki dil değişimlerinin ortaya konulması dilin tarihsel süreçte uğradığı dönüşümleri göstermesi hasebiyle önem arz eder. Aynı zamanda bu sözcükler; ortaya çıktıkları devirlerin sosyal yaşantıları, gelenek ve görenekleri, inanç sistemleri, kültür kodları, düşünce sistemleri ve toplulukların söz dağarcıkları hakkında bilgi edinilmesini sağlar. Bundan dolayı arkaizm ele alınan eserin dönemi için değil bugün için geçerlidir. Bu doğrultuda bir XV. yüzyıl metni olan *Ahmed Paşa Divanı*'nda geçen ancak bugün kullanımdan düşen sözcüklerin, yapıların varlığı bir araştırmayı gerekli kılmaktadır. Bu bakımdan çalışmanın adı *Günümüze Göre Ahmed Paşa Divanı'ndaki Arkaik Unsurlar* olarak belirlenmiştir.

Arkaik terimini dil bilimciler *arkaizm*, *eskicil öge*, *eskilik*, *eski biçim*, *eskil biçim* gibi terimlerle adlandırmışlar ve bu adlandırmalar terimin geçmiş ve eskiye ait unsurları kapsadığını göstermektedir.

Arkaik, sözlüklerde “*Konuşulan ve yazılan dilde, kullanımdan düşmüş olan (eski söz veya deyim)*”, “*Kullanıldığı çağdan daha eski bir çağa ait biçimin, yapının özelliği*” (TDK, 2011: 153).

Korkmaz 2007’ye göre “*Eskiden kalma; yazı ve konuşma dilinde artık kullanılıştan düşmüş olan, dilin daha eski veya tarihî devirlerine ait kelime, deyim ve şekiller...*” (Korkmaz, 2007: 85).

Vardar'ın değerlendirmesi de aynı doğrultudadır: “*Kullanımdan düşmüş dilsel çevrimden çıkmış bulunan sözlüksel birim, sözdizimsel olgu*” (Vardar, 2002: 93).

Ölmez 2003'te ise durum biraz daha farklıdır: “*Benim şimdiye değin akademik öğretemim T. Tekin'den öğrendiğim arkaizm~arkaiklik~eskicilik anlayışında, tanımında bir dilde Eski Türkçeye karşılaştırıldığında, öteki Türk dillerinde bulunmayan ses ve yapı özelliklerinin yanı sıra sözlüksel biçimlerin de Eski Türkçeye benzer biçimde yaşaması, kullanılmasıdır.*” (Ölmez, 2003: 136).

Gülsevin 2015'e göre de:

Arkaik (eskicil) unsurlar meselesinde şu gerçek gözden uzak tutulmamalı ve akıldan çıkarılmamalıdır: “*Eski şekli devam ettirmek, korumak*” başka bir şeydir, “*eskicil (arkaik) özellik olarak yaşamak*” başka bir şeydir. Yazı dilleri, bunların lehçeleri ve onların ağızları zaten dillerinin eski şekillerini büyük ölçüde devam ettirirler. Yani dillerdeki birçok unsur zaten eski şekillerdir. Eski şeklin devam etmesi nasıl bir doğal süreçse, belirli şartlarda eski şeklin değişmesi de aynı derecede normaldir. Bazen eski özelliklerinden birini bir yazı dili veya diyalekti muhafaza eder, bazen başka bir yazı dili veya diyalekti devam ettirir (Gülsevin, 2015: 3).

Gülsevin buna ek olarak dilde yaşayan unsurları artzamanlı ve eşzamanlı çalışmalarla karşılaştırmalı bir şekilde incelemenin arkaizm açısından önemli olduğundan da ayrıca bahseder (Gülsevin, 2015: 4).

Arkaik teriminin tariflerinden anlaşıldığı kadarıyla sözcüğe birden fazla anlam yüklendiği görülür. Öncelikle Korkmaz ve Vardar'ın değerlendirmelerinde terime: Güncel, gündelik dilde kullanımdan düşmüş sözcükler bağlamında bir yaklaşım söz konusudur. Arkaik terimi kullanıldığı dönemden daha eski dönemlerdeki dil yapısı özelliği olarak kabul edilmektedir. Bunlara ek olarak Ölmez ve Gülsevin ise eskil şeklin / sözcüğün bugün de yaşıyor olabileceği görüşündedirler.

Arkaizm tanımlamalarından da anlaşılacağı üzere arkaiklik konusu birçok çalışmaya/ araştırmaya da inceleme alanı oluturmuştur (Durgut 2004, Güven 2008, Türk 2009, Ay 2009, Taş 2009, Özdemir 2012, Özdemir 2013, Küçük 2013, Güneş 2013, Okatan 2013, Üşenmez 2014, Küçük 2014, Ekşioğlu 2015, Köktekin 2015,

Tiryaki 2015, Mert 2015, Kaya 2016, Ertekinoğlu 2016, Kurtoğlu 2016, Maden 2017, Başkan ve Erdost 2017).

Bütün bu değerlendirmelerin ışığında *Günümüze Göre Ahmed Paşa Divanı'ndaki Arkaik Unsurlar* çalışmasında arkaiklik açısından şu çerçevede değerlendirmeler yapılmıştır: Çalışmada arkaik olarak belirlenen ekler, şekiller, söz varlığı, günümüz Türkiye Türkçesindeki kullanımlarla karşılaştırılmıştır. Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüş olması temel alınmıştır. Çalışmanın söz varlığı bölümünde sadece Türkçe kökenli sözcükler değerlendirmeye alınmıştır. Ayrıca arkaik olarak nitelendirilen sözcüklerin *Güncel Türkçe Sözlükte* olmamasına rağmen *Derleme Sözlüğü*nde görülmesi yani ağızlarda yansımalarının bulunduğu gerçeği o sözcüğü arkaik olarak ele alma noktasında bir engel oluşturmamıştır.

Ahmed Paşa Divanı'nda günümüze göre arkaik ekler bölümünde on altı şekil belirlenmiştir. Bunlardan şahıs eklerinde, fiil çekim eklerinde, zarf-fiil eklerinde ve diğer yapılar olmak üzere dört grup oluşturulmuştur. Şahıs eklerinde görülen arkaik ögeler: *-AyIn* I. teklik şahıs emir eki; *-Am* I. teklik şahıs ekinin geniş zamanda kullanımı; *-vUz* I. çokluk şahıs ekinin istek çekiminde kullanımı olarak ele alınmıştır. Fiil çekim eklerinde görülen arkaik ögeler: I. teklik şahıs istek çekimi; I. çokluk şahıs geniş zamanın olumsuz çekimi; *-Up dur/ -Up durur* belirsiz geçmiş zaman çekimi; *-IsAr* gelecek zaman eki. Zarf fiil ekleri: *-UbAn, -IcAk, -All, -dlkdA* zarf- fiil ekleri incelenmiştir. Diğer yapılar başlığı altında ise: *durur* yapısı, *-gUr* eki, *-cIIAyIn, -n belirtme durum eki* incelenmiştir.

Ekler incelenirken dilin tarihî dönemlerindeki görünümleri belirlenmeye çalışılmıştır. Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Eski Kıpçak, Eski Anadolu, Çağatay Türkçelerini ele alan kaynaklara geniş ölçüde yer vermeye çalışılmıştır. Yine dönem içerisinde varlığına rastlanan ekin, o dönemde yazılmış başka eserlerde karşılığı aranmış ve örnekler verilmiştir. Örneğin Karahanlı Türkçesinde rastlanılan ekin *Kutadgu Bilig* gibi; Eski Anadolu Türkçesinde varlığına rastlanan bir ekin benzer kullanımına *Dede Korkut* gibi eserlerden örneklerle benzer kullanımına değinilmiştir. Bu sayede o dönem için bahsi geçen ekin varlığı pekiştirilerek sunulmuştur.

Tarihî dönemler içerisinde görünümü verilen ekin, daha sonra lehçelere geçilerek var olup olmadığına bakılmıştır. Lehçelerin seçiminde de Oğuz, Kıpçak ve Karluk ana lehçe sınıflandırmasına uygun olarak her üç grubun belli başlı temsilcilerine yer verilmiştir. Kıpçak grubunda Kazak, Kırgız, Tatar; Karluk grubunda Özbek, Yeni Uygur; Oğuz grubunda da Azerbaycan ve Türkiye Türkçeleri esas alınmıştır. Daha sonra da günümüz Türkiye Türkçesindeki yansımaları ele alınmıştır. Arkaizm ölçütü olarak da yapının Türkiye Türkçesinde bugün için kullanılıp kullanılmaması tek ölçüt olarak kabul edilmiştir.

Tarihî süreç bu şekilde ele alınırken, bugün literatüre hâkim olan tartışmalara da ilgili ek ele alınırken değinilmeye çalışılmıştır. Mesela *-IsAr* ekinin etimolojisine dair tartışmalar veya *-n belirtme durum ekinin* III. teklik şahıs iyelik eki bünyesinde değerlendirilip değerlendirilmemesi gibi konuların yanında emir/istek kipi özellikle I. şahıs çekimleri gibi tartışmalı noktalara teker teker yer verilmiştir. Verilen örnekler bunların sadece bir kısmını oluşturur.

Bütün bunlara ek olarak bir yapının hem arkaik hem de arkaik olmayan şekilleri *Ahmed Paşa Divanı*'nda görülmektedir. “*Ol göz elinden ağılaram k'oldu belâsı gönlümün*” (Tarlan, 1992: 54, 14-4). Örneğinde *-Am* I. teklik şahıs geniş zaman ekinin kullanıldığı görülmektedir. “*Güldüğünden korkarım ağzında pinhân olmasın*” (Tarlan, 1992: 240, 251-7). Örneğinde ise Türkiye Türkçesi için bugün de geçerli olan *(I)m* I. teklik şahıs geniş zaman ekinin kullanıldığı belirlenmiştir.

Ahmed Paşa Divanı'ndaki arkaik kabul ettiğimiz söz varlığında ise günümüz Türkiye Türkçesine göre kullanımdan düşmüş sözcükler değerlendirmeye alınmıştır. Sözcüklerin kullanımdan düşmüş olması noktasında *Güncel Türkçe Sözlük* temel alınmıştır. Ancak *Güncel Türkçe Sözlük*'te kullanımdan düşmüş olsa da ağızlarda yansımaları devam edebilmektedir. Bunu da *Derleme Sözlüğü* ile belirlemeye çalıştık.

Dilin tarihî dönemleri ve Kazak, Kırgız, Tatar, Özbek, Yeni Uygur, Azerbaycan Türkçelerinde sözcüğün yeri teker teker belirlenmeye çalışılmıştır. *Tarama Sözlüğü*nden ve çeşitli etimolojik sözlüklerden de ayrıca yararlanılmıştır.

Ahmed Paşa Divanı 'nda kullanılmış ancak günümüzde kullanımına rastlanmayan ve arkaik olarak nitelendirilen söz varlığındaki sözcüklerin Türkçe kökenli sözcükler olduklarını da ayrıca belirtmek faydalı olacaktır. Bir başka deyişle Arapça ve Farsça sözcükler değerlendirmeye alınmamıştır. Sözcüklerin etimolojik yapılarına da değinilmiştir. Sözcüklerin geçtiği beyitler şerh edilerek anlam pekiştirilmiştir.

Söz varlığında deyimler ve atasözleri de incelenmiştir. Bu noktada *Ahmed Paşa Divanı* 'nda birçok deyim ve atasözüne rastlanmıştır. *Kendi düşen ağlamaz* (Tarlan, 1992: 177, 122-7), *kan ağlasam* (Tarlan, 1992: 170, 108-2). Ancak bu atasözü ve deyimler bugün de kullanılmaktadır. Arkaik denilebilecek kullanım sayısı üç örnekle sınırlı kalmıştır.

Ahmed Paşa Divanı 'ndaki Arkaik Unsurlar belirlenirken bu eseri (*Ahmed Paşa Divanı*) şairin hayatından ve yaşadığı dönem olan XV. yüzyıldan bağımsız düşünmek mümkün olmasa gerek. Bu sebeple şairin yaşadığı dönem olan XV. yüzyılın genel görünümü, şairin hayatı ve edebî kişiliği aşağıda açıklanmıştır:

1. Ana Hatlarıyla Yaşadığı Dönem:

Bir şairi ve onun edebî şahsiyetini anlatırken şairin içinde yaşadığı dönemi de dikkate almak gerekir. Ahmed Paşa, Klasik Türk Edebiyatı içinde XV. yüzyıl Anadolu sahası şairlerindedir. Onun yaşadığı çağ yani XV. yüzyıl Türk tarihinin sosyal, kültürel ve siyasi açıdan en önemli asırlarındandır. Bu asırda Türklerin yerleştikleri coğrafya içinde Doğudan Batıya doğru daha geniş çapta bir hareketlilik yaşanmıştır. Özellikle bu “yüzyılın başında, Timur Hindistan’ı fethetmiş, Altınordu Hanlığını egemenliği altına almış güçlü bir hükümdardır. Batı Türkleri için tehlike olmaya başlamıştır” (Mengi, 2011: 101). Daha sonra da Yıldırım Bayezid’in kontrolündeki Osmanlı ordusunu yenerek Anadolu’da egemenlik kurmuştur. Fakat Orta Asya’dan Anadolu’ya kadar uzanan toprakları elinde bulunduran Timur’un egemenliği uzun sürmemiş, Osmanlı Devleti eski gücüne kavuşmuştur. Hatta bu yüzyılda dünya tarihinin seyrini büyük ölçüde değiştiren, çağ kapatıp çağ açan ve dünyanın yeniden yapılanmasına neden olan İstanbul’un fethi II. Mehmed (Fatih Sultan Mehmet) tarafından gerçekleştirilmiştir.

Kültür ve sanat açısından XV. yüzyıla bakıldığında eski kültür, mimari yapılarının kültür merkezi adı altında önemlerini korudukları; buralarda edebiyat, sanat ve bilim gibi faaliyetlerin sürdürüldüğü görülür. Özellikle Osmanlı valilerinin bulunduğu topraklar edebî faaliyetler için büyük önem taşımaktadır. Bu da Osmanlı'nın edebiyata verdiği önemin başlı başına göstergesidir. Balkan ve Rumeli coğrafyasında Filibe, Selanik, Üsküp, Serez, Priştine, Prizren ve Vardaryenicesi gibi şehirlerde Osmanlı kültürü edebiyat ve sanatın etkisiyle iyiden iyiye yerleşir. İstanbul da en büyük kültür ve sanat merkezi olur (Mengi, 2011: 102).

Öte yandan XV. yüzyıl Türk Edebiyatı, Türk Lehçelerinin kullanıldığı yörelerde XIV. yüzyılda atılan temeller üzerinde gelişmiştir. XV. yüzyılda üç ayrı edebî sahadan oluşan Türk dili, bu yüzyılda eserler vermeye devam etmiştir. Bu üç saha ve belli başlı temsilcileri şu şekildedir:

Çağatay Sahası Türk Edebiyatı: Ali Şîr Nevâyî

Azeri Sahası Türk Edebiyatı: Habîbî

Anadolu Sahası Türk Edebiyatı Belli Başlı Şairler: Ahmed-i Da'î, Şeyhî, Ahmed Paşa, Necâtî, Avnî, Cem Sultan, Şehzâde Korkud, Adnî, İvâz Paşazâde Atâyî, Cemalî, Nizâmi, Mesîhî, Ümmi Kemal, Eşrefoğlu Rûmi.

XV. Yüzyıl Anadolu Sahası Mesnevicileri: Süleyman Çelebi, Yazıcıoğlu Mehmed, Ömer Rûşenî, Hamdullah Hamdi, Hatiboğlu.

XV. Yüzyıl Anadolu Sahası Mensur Eser Yazarlar: Sinan Paşa, Mercimek Ahmed, Yazıcıoğlu Ahmed-i Bican, Âşık Paşazâde.

XV. yüzyıldaki Timur istilası, Anadolu'daki siyasi yapıyı ve birliği etkilediği kadar edebî hayatı hiç sarsmamış ve etkilememiştir. Bu konuda Mengi şunları söylemiştir:

Yüzyılın başlarında varlıklarını koruyan Karamanoğulları ile Candaroğulları sahalарında bazı eserler yazıldığı gibi Osmanlı sahasında da oldukça verimli bir edebî hareketlilik göze çarpar. Konya ve Karaman XV. yüzyılın başlarında da önemli iki kültür merkezi olma özelliklerini korurlar. Bu iki şehirde dönemin önemli

şair ve bilginleri yetişmiştir. Candaroğulları yöresinde ise Kastamonu ve Sinop önemli kültür merkezleri durumundadırlar (Mengi, 2011: 110).

Ancak XV. yüzyıldaki edebî hayatın çoğunluğunun ve en verimli eserlerinin Osmanlı Devleti'nde geliştiğini görmek mümkündür. Osmanlı'daki edebî gelişme Çelebi Mehmed döneminde tüm hızıyla devam etmiştir. Üstelik Çelebi Mehmed'in gözünü tedavi eden Şeyhî, bir şairdir. Bunun üzerine Çelebi Mehmed Şeyhî'ye büyük ihsanlarda bulunmuş ve Ahmedî ile Ahmed-i Dâ'î de daha sonraları Çelebi Mehmed'e bağlanmışlardır. Çelebi Mehmed'in ardından gelen II. Murad dönemi (1421-1451), edebî yaşantının mübalağa noktaları arasında yer almaktadır. Çünkü bilimsel ve edebî etkinlikler sürekli olarak bir artış göstermiştir. Üstelik II. Murad da bir şairdir ve "Muradî" mahlasını kullanarak şiirler yazmıştır. Şaire ve sanatçıya önem vererek onları korumuştur. Fatih Sultan Mehmet de babası II. Murad gibi şairdir. Divanını oluşturan şiirlerini Avnî mahlasıyla yazmıştır. Dönemin sadrazamlarından olan Mahmud Paşa da Adnî mahlasıyla şiirler yazmış, divanı ve münşeati olan devlet adamlarından sadece birisidir. Gene dönemin devlet adamlarından Nişanî mahlasını kullanan Karamânî Ahmed Paşa da şiirler yazmıştır. Ayrıca o yüzyılda yaşamış olan devlet adamlarından ünlü nesir yazarı Sinan Paşa ile şair Ahmed Paşa edebiyatın gelişmesinde büyük rol oynamışlardır. Özetle XV. yüzyılda yaşamış olan devlet adamları da sanatla uğraşmış, şiirler, divanlar yazmış, sanatçıya hakettiğinden fazla değer vermiş ve onları korumuşlardır.

Öte yandan XV. yüzyıldaki Divan Edebiyatı kuruluş dönemini geçmiş ve Klasik Edebiyat görünümü kazanmaya başlamıştır. Anadolu'da ve Rumeli'de büyük gelişmelere sahne olan Divan Edebiyatı, manzum ve mensur tüm konularda eserler vererek gücünü artırmıştır. Gerek nazire mecmuaları gerekse tezkirelerde XV. yüzyılda yaşadıkları bildirilen ve eserlerinden örnekler verilen pek çok sanatçının adı geçmektedir. Bunların özellikle gazel ve kasidelerine bakarak XV. yüzyılda edebiyatın nasıl bir gelişme gösterdiğine tanık olunur. XV. yüzyıl şairlerinin ve tezkirelerde adı geçen divanların sadece az bir bölümü elimizde bulunmaktadır. Buna rağmen elimizdeki divan sayıları önceki yüzyıllara göre oldukça fazladır. Mine Mengi mesnevi alanında hemen her konuda telif ve tercüme pek çok eser yazıldığından hamse sayısında da artış olduğunu belirtir. XV. yüzyıldaki dini-destanî

mesnevilerin yerini bu yüzyılda daha çok tarihî mesneviler aldığını ve yapılan fetihlerin anlatıldığı gazavat-nameler yazıldığını aktarır (Mengi, 2011: 111). Ayrıca, bu dönemde mensur eserlerin sayılarında da artış olmuştur. Dil olarak bu eserler ise yüzyılın ilk yarısında daha sade, bir önceki yüzyıllarda kullanılan dilden hiçbir farkı yoktur. Fakat İstanbul'un fethi ile başlayan saray edebiyatı, Farsçadan ve Arapçadan oldukça etkilenmiştir. Dönem şairlerinin Farsçaya hayranlıkları Türkçenin Farsçanın etkisi altına girmesine sebep olmuştur.

XV. yüzyıldaki nesir eserlerde iki yol kullanılmıştır. Halk için oluşturulan dinî ve tarihî eserlerde sade/ sanatsız bir dile başvurulurken, saray edebiyatı çevresinde gelişen edebiyatta oldukça süslü ve yabancı dillerin etkisinde kullanılan dile başvurulmuştur. Bu hususla ilgili Sinan Paşa'nın *Tazarruat* adlı ünlü eseri, sanatkârane nesir üslûbunun bu yüzyılda olduğu kadar, daha sonraki yüzyıllarda da en başarılı örneği olarak dikkat çeker.

2. Ahmed Paşa'nın Hayatı ve Edebî Kişiliği:

Ali Nihat Tarlan'nın verdiği bilgiye göre Ahmed Paşa XV. asır şairlerindedir. Doğum yeri hakkında tezkireler arasında çeşitli ihtilaf vardır. *Sehî Bey Tezkiresi* Edirne'de *Lâtîfî Tezkiresi ve Kühü'l-ahbâr* ise Bursa'da dünyaya geldiği belirtilmiştir. Şairin amcasının oğlu Nâzır Çelebi ile görüşüğünü kaydeden Âşık Çelebi, onun Edirne'li olduğu kanaatindedir. Faik Reşad Bey de *Eslâf* adlı eserinde Ahmed Paşa'nın Dimatokalı olduğunu bildirir de bu bilginin güvenilirliği tartışmalıdır. Ahmed Paşa'nın babası, II. Murad'ın Kadıaskeri 'Mevlânâ Veliyüddin'dir.

Edirne'de doğup büyüyen Ahmed Paşa etkili bir medrese eğitimi görmüş ve birçok ilme vakıf olmuştur. Dönemde öğrenilmesi zor olan ilmî alanlarda kendini geliştirmiş ve Farsça öğrenmiştir. Keskin zekâsı ve âlimliği sayesinde önce Bursa'da müderrislik daha sonra da Edirne'de kadılık görevlerinde bulunmuştur. Dönemin padişahı Fatih Sultan Mehmet'in bu dâhiyane kişilik dikkatini çekmiş ve Ahmet Paşa kadıaskerliğe kadar yükselmiştir (Banarlı, 1998: 464). Ahmed Paşa, dönemin padişahına sunmuş olduğu kasidelerle padişahın beğenisini kazanmış ve zamanında padişahın ulema sınıfı kişilerinden oluşan meclisinde yerini almıştır. Hazırcıevap

kişiliği, zekâsı ve zarafeti ile bu mecliste hatırı sayılır bir konuma yükselmiştir (Tarlan, 1992: 11). Zamanın şuarâ-yı Rûm'u olarak adlandırılan Ahmed Paşa'nın Bursa'daki evi edebî toplantı merkezi hâline gelmiş, birçok şair onun evinde toplanmıştır. Harîrî, Resmî, Mîrî, Çağşircı Şeyhî gibi şairler onun evinde toplanan isimler arasındadır. Ahmed Paşa'nın ünü, daha sağlığında Osmanlı sınırlarını aşarak şark Türkleri arasına kadar ulaşmıştır (Şentürk 2013: 189).

Sultan II. Mehmet'i ilmi ve sanatıyla etkilemeyi başaran Ahmed Paşa, önce Padişahın hocalığını yapmış, kısa bir süre sonra da vezirlik makamına getirilmiştir. Siyasi bir kimlik kazanan şair, siyasi alandaki bilgileriyle de padişahın bir yol göstereni olmuştur. Paşanın bu denli kısa bir sürede vezirlik makamına yükselmesi, zekâsı, ilmi ve sanatı sayesinde padişahın beğenisini kazanması dönemdeki başka devlet büyüklerinde kıskançlığa sebep olmuştur. Akabinde kendisine atılan iftiralar Ahmed Paşa'nın saraydan uzaklaşmasına sebebiyet vermiştir (Tarlan, 1992: 12). Ahmet Paşa'nın saraydan uzaklaştırıldıktan sonraki hayatıyla ilgili Tarlan şu bilgileri verir:

Bursa'da Ahmed Paşa Muradiye ve ilâveten emir sultan vakıflarını bir müddet idare etmiş ve oradan Mirivalıklıkla Sultanönü, Ankara ve Tire'ye tayin edilmiştir. Bayezid devrinde Padişah'ın iltifatına mazhar olarak *Âşık Paşa Tezkiresi*'ne göre, pâye-i vezaretle- Bursa'ya Vali olmuş. Ve orada 602/1496-97 tarihinde vefat ederek Muradiye Camii civarında kendi yaptırdığı medresenin yanındaki türbeye defnedilmiştir (Tarlan, 1992:13).

Zamanla tahribata uğrayan Ahmet Paşa'nın türbesi son senelerde medrese ile beraber onarılmıştır. Ahmed Paşa, Âşık Çelebi ve amcazadesi Nazır Çelebi'nin aktardığı bilgilere göre padişahının cariyelerinden Tuti Hatun'la evlenmiş ve bu evlilikten bir kız çocuğu dünyaya gelmiştir. Ancak bu çocuk sadece sekiz sene yaşamıştır. Diğer taraftan farklı kaynaklarda Ahmet Paşa'nın hiç evlenmediğine dair bilgiler mevcuttur. Tarlan'ın Ahmed Paşa'nın akrabaları ile ilgili verdiği bilgi şöyledir:

Ahmed Paşa'nın biraderi Ebubekir Çelebi kendinden evvel vefat etmiştir. Şekâyık tercümesinde bu Ebubekir Çelebi'nin paşanın kardeşinin oğlu olduğu

yazılıyor ise de Divanında Ebubekir Çelebi için yazdığı tarih beytinin birinci mısraında Ebubekir bin Veliyyüddin diye tasrih edilmesine ve vefat tarihinin 872 (1467-68) olmasına nazaran Ebubekir Çelebi'nin, Paşa'nın yeğeni değil belki büyük kardeşi olması ihtimali daha galiptir (Tarlan, 1992: 13).

Ahmed Paşa Anadolu'da XV. yüzyılda sanatçı kişiliğiyle o dönem şairlerini etkisi altına almış; edebî kişiliği, edebiyat hakkındaki görüş ve düşünceleri dönemine damgasını vurmuştur. Şair yaşadığı çağda Divan şiirinin yenileşmesine, gelişmesine ve dönemin şairlerine, önemli şahsiyetlerine örnek oluşturabilecek nitelikte yeni boyutlara ulaşmasında önemli katkılar sağlamıştır. Ahmed Paşa'nın bu hususiyeti; döneminden başlayarak Tanzimat devrine kadar gelen dönemde birçok kaynakta konu olarak işlenmiş ve Divan şiirine kazandırdıklarından övgüyle bahsedilmiştir. Bu anlamda Klasik Türk Edebiyatında ilk defa bir şair bir zümreyi bu denli tesiri altına almayı ve onlara öncü olmayı başarmıştır. Bu yüzden onun için edebiyat dünyasının ilk üstatlarından biri denebilir. Hatta İpekten 2010'da Ahmed Paşa için XV. yüzyıl Türk şiirinin kurucusu denilmiştir (İpekten, 2010: 21).

Ahmed Paşa, edebî birikimi ve edebiyat dünyasına vermiş olduğu eserlerle kendinden sonrakilere yol gösteren bir isim olmuştur. Ahmed Paşa, özellikle XV. yüzyılın sonu ve XVI. yüzyılın başlarında usta şair sayılmaktadır. İranlı şairlerden Selman-ı Selveci, Hâfız-ı Şîrâzî, Kemâl-i Hocendî ve Kâtibî'nin Türk şairlerinden ise Niyâzî, Melîhî, Şeyhî ve Atâî'nin etkisi altında kaldığı belirtilmektedir. Kendisi de hem yaşadığı çağda hem de sonraki dönemler de başta Cem Sultan, Mihrî Hatun, Sa'dî, Gubârî, Enverî, Nizâmî, Âhî, Necâtî, Visalî, Kasım Paşa, Revânî, Mu'îdî, İshak, Lâmi'î, Zatî, Bâkî ve Hayâlî gibi tanınmış birçok şaire etki etmiştir.

Şuara Tezkirelerinde Ahmed Paşa'nın bu yönünü yansıtan edebî kişiliği hakkında pek çok değerlendirmeler bulunmaktadır. Örneğin bunlardan *Sehi Bey Tezkiresi*'nde şair için açık konuşan ve meramını en güzel sözlerle, en güzel şekilde anlatan etkin üsluba sahip bir sanatkâr olarak bahsedilir. Öyle ki onun şiirlerindeki insana yorgunluk vermeyen, bir nefeste söylenen acıcılık ve edebî doyuma ulaşmışlık hiçbir şairin şiirinde yoktur. Özellikle kasidelerindeki sözcüklerin insanlarda bıraktığı tat ve o uzun süren etki Türk Edebiyatında başka şairlerde bu

derece mevcut değildir. Sanat alanında dönemindeki şairlerden daha etkin ve yükseklerde olduğu için kendisini *emir-i nazm* olarak adlandırdığı bilgisi verilmektedir (Tarlan, 1992: 14).

Âşık Çelebi Tezkiresi'nde ise Rum dünyasındaki şairlerin kendilerinden sonraki şairlere yol gösterici oldukları bu anlamda Ahmed Paşa'nın da içinde bulunduğu edebiyat zümresinde birçok şaire yol gösterici olduğu belirtilir. Tezkirede, şairin şiirlerinin yapı ve konu bakımından sağlam temellere dayalı ve edebî doyuma ulaştığı; edebî yönü güçlü şiirlerinde farklı nazım şekillerini kullandığı ve gerek duyduğunda da kendisi için yeni nazım şekilleri oluşturduğu bilgisi verilmiştir. Aynı zamanda gazellerinin kendi döneminde ve kendinden sonraki dönemlerde üstünlüğünü kaybetmediği ve kasidelerindeki nükteli anlam ve kelimelere yüklediği manaların birçok şairi büyülediği anlatılmıştır (Tarlan, 1992: 14).

Hasan Çelebi Tezkiresi başlığı altında Ahmet Paşa için övgü dolu değerlendirmelere rastlanır. Şair hakkında “Fesâhat sahiplerinin başta gelenlerindedir. Fazilet ve üstünlük mülkünün en ulusu ve Rum belligerinin kahraman ferdi, belâgat ikliminin emir ve veziridir. Doğrusu budur ki; inciler yağdıran şiirleri metin ve muhkemdir. Belâgat sarayının mühendisleri indinde şiiri kusursuzdur ve herkes tarafından üstünlüğü kabul edilmiş bir seviyededir.” (Tarlan, 1992: 15) şeklinde övgüler içinde bir bilgi aktarılmıştır.

Buna karşılık bazı tezkireciler Ahmed Paşa'yı Fars edebiyatından etkilendiği, onun tesiri altına girip, şiirlerinde kullandığı kelimelerin anlamlarını Fars dilinden aldığı, eserlerinde çokça Fars dilinin etkilerinin görüldüğünü ileri sürerek suçlamışlardır. Sözelimi Latîfi, tezkiresinde Ahmed Paşa'nın Fars edebiyatı etkisinde kaldığını ve Farsça Divanlarının çok olması sebebiyle kullandığı kelimeleri Farsçadan seçip aldığını, yani Fars elbisesi giymiş, anlam açısından Türkçedeki güzelliklerle bütünleştirip onları daha sanatlı, daha gösterişli bir Türk güzeli hâline getirdiğini, bazılarının ise bunu hiç de iyi karşılamadıklarını belirtmiştir (Tarlan, 1992: 15). Bu anlamda Ahmed Paşa'nın kendinden önceki İran ve Türk edebiyatından büyük ölçüde etkilendiğini hatırlatmak gerekir. Şairin özellikle eski İran ve Türk kültürünün hâkim olduğu geleneğe uygun eserler vermek amacıyla İran

edebiyatından tercümeler yaptığı ve Nevayi'yi taklit ettiği iddiaları vardır (Tarlan, 1992: 14). Ancak şairin Nevayi'yi taklit etmekten ziyade okuduğu ve kendine özgü bir sanat ve şiir anlayışı oluşturduğu söylenebilir. Zira, Ahmed Paşa Farsça divanları okumuş, Fars edebiyatındaki imgeleri, güzellik ölçütlerini, nazım birimlerini irdeleyerek oradaki güzellikleri keşfetmiştir. Ali Nihat Tarlan bu anlamda “*Ne türlü elbise giydirirlerse giydirdinler güzel mana, temiz ve saf vücutlu bir dilbere benzer. Bunun gibi Ahmed Paşa da Fârisî ibareleri elbiselerini giymiş mânâ dilberlerine Rum (Türk) kelimeleri elbiseleri giydirip bu yeni libas ile her birini cilveli ve işveli bir Türk güzeli hâline getirmiştir.*” demek suretiyle hem şairi över hem de özgün olduğunu savunur (Tarlan, 1992: 15). Ancak, Ahmet Paşa'nın tercüme Fars edebiyatını incelemesi ve ondan etkilenerek o doğrultuda eserler vermesi bazı kimseler tarafından olağan görülse de bazı kimselerce hoş karşılanmamıştır.

Öte yandan *Latifi Tezkiresi*'nde belirtildiğine göre bir gün bir şiir toplantısında Ahmed Paşa'nın bir beyitini orada bulunanlardan birisi okumuş, bir başkası da devrin büyük şairlerinden Necati'nin aynı anlamda bir beyitini okuyunca şiir meclisinde tartışma çıkmış; bazıları Ahmet Paşa'nın bazıları da Necati'nin üstün şair olduğu görüşünü ileri sürmüşler. Bu esnada toplantı yerine gelen Necati;

*Necâtî'nün dirisinden ölüsi Ahmed'ün yegdür
Ki işi göklere ağsa yine dem urur Ahmed'den* (Karabey, 2010: 20).

Beyitini okuyarak hem alçak gönüllülük göstermiş hem de hakkını teslim ederek Ahmed Paşa'yı övmüş ve tartışmaya son vermiştir (Karabey, 2010: 20). Bu husustan anlaşılacağı üzere Ahmed Paşa'nın kendi döneminde ne kadar beğenilip, divan şiirine olan sayısız katkıları dönemin diğer şairleri tarafından da takdir edilmiştir. Aynı zamanda çeşitli kaynaklarda Ahmed Paşa'nın Osmanlı ülkesi dışında da ün kazandığı aktarılmaktadır.

Ahmed Paşa döneminde edebiyatın, özellikle Divan şiirinin gelişip güzelleşmesinde şairlerin korunmasında, güvence altına alınmalarında önemli bir yere sahiptir. Bu nedenle şairleri bir araya toplayarak onlarla şiir söyleşileri yapmış, onlara zaman ayırarak edebiyat ve şiir hakkında düşüncelerini paylaşmış, yeni fikirler yani düşünceler ortaya koyma yoluna gitmiştir. Yeni şairler hakkında bilgi derlemiş

ve onların yetişmesine öncülük ederek, gerekli katkılarda bulunmuştur. Kendisinin ünü kervanlar aracılığıyla Horasan'a Hüseyin Baykara'nın sarayına kadar varmıştır. Çağdaşları tarafından *sultanü's-şuarâ* yani Anadolu şairlerinin sultanı kabul edilmiştir. Kısacası Ahmed Paşa'nın kendi döneminde divan şiirinin önemli ve usta şairlerinden biri olduğu kabul edilmiştir. Kaynakların çoğu Anadolu alanında kendisinin, Türk şiirine getirdiği yenilik, kaleminin ustalığı, şiir alanındaki başarıları, şiire getirmiş olduğu parlaklık ve güzellik sebebiyle onun büyük ve döneminin en başarılı şairleri içerisinde yer aldığı görüşünde birleşirler ve bu düşünce günümüze kadar gerçekliğini/geçerliliğini muhafaza etmektedir (Karabey, 2014). Ahmed Paşa'nın edebî kişiliğini özetleyecek olursak:

1. Ahmed Paşa, aşk şiirlerini usta bir şekilde kaleme almıştır. Ancak bu aşk tasavvufi aşk değil maddi aşktır. Dinî ve tasavvufi konulara rağbet göstermeyen şair şiirlerinde aşkı, sevgiliyi dile getirir. Sevgiliyi ya övmüş ya da onun niteliklerini belirtmiştir. Zaman zaman yanıp yakılarak sevgiliden şikâyet etmiştir. Beşerî aşk Divanında önemli bir yer tutar ve sevgiliyi anlatılabilecek en güzel şekilde resmetmiştir. Sevgiliyle senli benli konuşması yönüyle XVI. yy'ın büyük şairlerinden olan Baki ve Nedim'i andırmıştır.

2. Hayalleri derin ve incedir. Bu hayal derinliği bütün şiirlerinde görülür. İnsan psikolojisi üzerine kurulan hayaller derinleştikçe ruhun çırpınışları bu şiirlerde can bulmuştur.

3. Çarpıcı ve canlı tasvirleri vardır. Özellikle sevgiliyi ön plana çıkaran tasvirler bulunur. Sevgilinin ya da övülen kişinin özelliklerini vurgulamak için tabiattan alınmış varlıklarla ilgili benzetme ve mecazlardan yararlanmıştır.

4. Mazmunlar bulmada ve kullanmada ustalık göstermiştir. Fars Edebiyatından aldığı mazmunları şiirlerinde ustaca işlemiştir.

5. Kullandığı dil ve anlatım mükemmelliğe ulaşmıştır. Renkli, ahenkli zarif bir üslûp yapısına sahiptir. Şiirlerinde çoğunlukla dili külfetli olmasına rağmen bazen yalın ve temiz bir Türkçeyle söylediği de görülmektedir. Söz, mana sanatlarını şiire

ustaca işlemiştir. Dili, yumuşak ve kolay anlaşılır, anlatımı ise akıcıdır. Bu nedenle Divan Türkçesinin ilk örneklerini vermiştir.

6. Şiirleri vezin bakımından oldukça başarılıdır. Nazım tekniğini sağlam bir şekilde kullanmasının yanı sıra aruzu da ustalıkla şiirlerinde işlemiştir.

7. Ahmed Paşa gazellerinde sevgilisine seslenirken “ey, hey, eyâ” gibi ünlemleri sıklıkla kullanmıştır.

8. Ahmed Paşa da pek sık olmasa da gazellerinde atasözlerine yer vermiştir. Ahmed Paşa atasözlerini genelde beyitlerin ikinci mısralarında kullanmıştır. Bundaki amaç kendi sözlerini atasözleriyle de somutlama ve okuyan/dinleyende daha güçlü bir etki bırakmaktır.

9. Ahmed Paşa, tarih düşürmede de oldukça başarılıdır. Daha önceleri, tarihler çoğunlukla bir kelime veya tamlama hâlinde düşürülürken, Ahmed Paşa bir mısra hâlinde tarihler söylemeye başlamıştır. Divanında Arapça, Farsça ve Türkçe düşürülmüş 28 tarih bulunmaktadır. Bunların çoğu bir mısradan meydana gelmiştir. Ahmed Paşa, Fatih ve Bayezid dönemlerinde çeşitli olaylara tarih söylemiştir.

10. Şair, kendinden önceki şairlere nazireler yazarak edebiyatımızda çığır açmıştır. Birçok genç şaire örnek teşkil etmiş, yol gösterici/kaynak olmuştur. Söz gelimi; *Kerem kasidesi Şeyhi’ye*, *Güneş Kasidesi Atâi’ye* ve *Gönül Murabbası Melihî’ye* naziredir. Bunun yanında birçok şair de devrinde ve devrinden sonraki çağlarda Ahmed Paşa’ya nazireler yazmıştır. (Karabey, 2010: 22).

XV. yüzyılın güzide şairlerinden Ahmed Paşa’nın günümüz Türk araştırmacılarınca bilinen tek eseri *Divanı*’dır. Ayrıca gazel ve kaside türlerinde başarılı eserler yaratmış olan Ahmed Paşa şarkı ve murabbada da olgun örnekler vermiştir. Ahmed Paşa’nın Divanı Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan tarafından on beş yazma nüshası karşılaştırılarak 1966 yılında yayımlanmıştır. Ancak şairin birçok şiirinin bu baskıda olmadığı görülmektedir. Bu baskıya göre Ahmed Paşa divanında otuz üç kaside, üç yüz elli iki gazel, dört mesnevi, iki terci-i bent, bir terkib-i bent, on dört kıt’a, otuz dokuz nazım, yirmi sekiz tarih, kırk sekiz müfred bulunmaktadır (Karabey, 2010: 30). Bu tez, Ali Nihat Tarlan’ın 1992 basımlı *Ahmed Paşa Divanı*

adlı çalışmasından yararlanılarak oluşturulmuştur. Divanda arkaik olarak tespit edilen şekillerden ve söz varlığından örnekler beyit içinde gösterilmiştir. Ancak beyit numaraları divanda verilmediği için her sayfadaki beyitleri birden başlayarak sayfa sonuna kadar numaralandırılmıştır. Her sayfada aynı işlemi tekrar edilmiştir. Sayfanın içinde başka bir şiire geçilmişse onun da şiir numarası ayrıca verilmiştir: Örneğin beyit sonunda (Tarlan, 1992: 100, 5-2) şeklinde yer alan ifade de: Yüzüncü sayfa, beşinci gazel, ikinci beyit ifade edilmeye çalışılmıştır. Sayfada şiir numarası yok ise (Tarlan, 1992: 101, 5) şeklinde: Yüz birinci sayfada beşinci beyit şeklinde anlamlandırılmıştır.

BÖLÜM I

1. EKLERDE GÖRÜLEN ARKAİK UNSURLAR

Dil gelişim gösteren dinamik bir yapıdır. Bunun gereği olarak da bünyesindeki unsurlar kaybolmakta, yerine yenileri gelmekte, bazen de bu unsurlar yazı ve konuşma dilinde farklılıklar göstermektedir. Çalışmamızda dilin bu özelliklerinden yola çıkılarak *Ahmed Paşa Divanı*'nda günümüze göre arkaik şekiller belirlenmeye çalışılmıştır.

Ahmed Paşa Divanı'nda günümüze göre arkaik ekler bölümünde on altı şekil belirlenmiştir. Bunlardan şahıs eklerinde, fiil çekim eklerinde, zarf-fiil eklerinde ve diğer yapılar olmak üzere dört grup oluşturulmuştur. Şahıs eklerinde görülen arkaik ögeler: *-AyIn* I. teklik şahıs emir eki; *-Am* I. teklik şahıs ekinin geniş zamanda kullanımı; *-vUz* I. çokluk şahıs ekinin istek çekiminde kullanımı olarak ele alınmıştır. Zaman eklerinde görülen arkaik ögeler: I. teklik şahıs istek çekimi; I. çokluk şahıs geniş zamanın olumsuz çekimi; *-Up dur/ -Up durur* belirsiz geçmiş zaman çekimi; *-IsAr* gelecek zaman eki olarak sıralanabilir. Zarf fiil ekleri: *-UbAn, -IcAk, -All, -dlkda* zarf- fiil ekleri incelenmiştir. Diğer yapılar başlığı altında ise: *durur* yapısı, *-gUr* eki, *-cIIAyIn, -n belirtme durum eki* incelenmiştir.

Ekler incelenirken dilin tarihî dönemlerindeki görünüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Eski Kıpçak, Eski Anadolu, Çağatay Türkçelerini ele alan kaynaklara geniş ölçüde yer verilmeye çalışılmıştır. Yine dönem içerisinde varlığına rastlanan ekin, o dönemde yazılmış başka eserlerde karşılığı aranmış ve örnekler verilmiştir. Karahanlı Türkçesinde rastlanılan ekin *Kutadgu Bilig* gibi; Eski Anadolu Türkçesinde varlığına rastlanan bir ekin benzer kullanımına *Dede Korkut* gibi eserlerden örnekler verilerek benzer kullanımına değinilmiştir. Bu sayede o dönem için bahsi geçen ekin varlığı pekiştirilerek sunulmuştur. Daha sonra da lehçelere geçilerek var olup olmadığına bakılmıştır. Lehçelerin seçiminde de Oğuz, Kıpçak ve Karluk ana lehçe sınıflandırmasına uygun olarak her üç grubun belli başlı temsilcilerine yer verilmiştir. Kıpçak grubunda Kazak, Kırgız, Tatar; Karluk grubunda Özbek, Yeni Uygur; Oğuz grubunda da Azerbaycan ve Türkiye Türkçeleri esas alınmıştır. Tarihî dönemler içerisinde görünümü verilen ekin, daha sonra günümüz Türkiye Türkçesindeki yansımaları ele

alınmıştır. Arkaizm ölçütü olarak da yapının Türkiye Türkçesinde bugün için kullanılıp kullanılmaması tek ölçüt olarak kabul edilmiştir.

Tarihî süreç bu şekilde ele alınırken, bugün literatüre hâkim olan tartışmalara da ilgili ek ele alınırken değinilmeye çalışılmıştır. Mesela *-IsAr* ekinin etimolojisine dair tartışmalar veya *-n belirtme durum ekinin* III. teklik şahıs eki bünyesinde ele alınıp alınmaması gibi konuların yanında emir/ istek kipi özellikle I. şahıs çekimleri gibi tartışmalı noktalar bunların sadece bir kısmını oluşturur.

1. 1. ŞAHIS EKLERİNDE GÖRÜLEN ARKAİK UNSURLAR

1. 1. 1. –Ayın I. Teklik Şahıs Emir Ekinin Kullanımı:

Bu ekin *emir* ya da *istek* eki olarak adlandırılması hususundaki görüşler çeşitlilik göstermektedir. Tarihî metinlerde karşılaştığımız bu ek bugün *m*'li şekliyle *-AyIm* olarak Türkiye Türkçesinde yaşar. Ekin tarihî dönemler için de bugün için de adlandırılması konusunda dilciler arasında bir fikir birliği yoktur. Bu sebeple ilk aşamada ekin adlandırılması konusundaki görüşleri Eski Türkçeden günümüze kadar evre evre ele almak faydalı olacaktır.

A. Von Gabain'in *dilek kipleri* başlığı altında incelediği ekin kullanımını içeren açıklamasında *-AyIn* eki istek çekimi olarak değerlendirilmiştir (Gabain, 1988: 79). Tekin'in değerlendirmesi de *istek çekimi* tarafındadır. *-AyIn* ekini I. teklik şahıs *gönüllülük kipi* olarak adlandırmıştır (Tekin, 2000: 182).

Eski Uygur Türkçesi için Eraslan 2015'te *-AyIn*, *-yIn* eklerini I. teklik şahıs *emir çekimi* olarak verilmiştir (Eraslan, 2012: 345-346). Şen'in değerlendirmesi de Eraslan'ın değerlendirmesi gibidir. *Emir çekimi* olarak *-AyIn* ekini adlandırmıştır (Şen, 2015: 71).

Karahanlı Türkçesinde *-AyIn* I. teklik şahıs *emir çekimi* olarak adlandırılmıştır (Hacıeminoğlu, 2013: 190).

Harezm Türkçesinde *-AyIn*, *-AyIm* I. teklik şahıs *emir çekimi* olarak değerlendirilmiştir (Toparlı - Vural, 2007: 57). Karamanlıoğlu'nun verdiği bilgiler de bu doğrultudadır (Karamanlıoğlu, 1969: 48).

Eski Kıpçak Türkçesi döneminde ek, I. teklik şahıs *emir çekimi* olarak –*Ayım* şeklinde bulunmaktadır (Karamanlıoğlu, 1994: 137; Vural - Toparlı, 2013: 67).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde –*AyIm* eki için I. teklik şahıs *emir çekimi* adlandırması yapılmıştır (Ayrıntılı bilgi için bk Vural - Solmaz, 2011: 74). Gülsevin 2011'e göre ise –*AyIn*, –*AyIm* ekleri hem emir hem de istek çekiminde görülmüştür (Gülsevin, 2011: 106-107).

Çağatay Türkçesi döneminde, I. teklik şahıs *istek çekimi* olarak adlandırıldığını görmekteyiz (Eckmann, 2013: 124).

Tarihî dönemlerdeki görünümünden sonra bugün Türkiye Türkçesindeki adlandırmalara da bakmak yararlı olacaktır. Tarihî dönemlerle birlikte Genel Türkçe için genel bir değerlendirmede bulunan Karahan, terim olarak *emir çekimi olarak* kabul eder (Karahan, 2012: 224). Ekin Türkiye Türkçesinde bugünkü şekli –*AyIm* için Ergin ve Ercilasun tercihi, *emir* terimi tarafındadır (Ercilasun, 1993: 3; Ergin, 2009: 305). Türkiye Türkçesinde –*AyIm* ekini I. teklik şahıs *istek çekimi* olarak da değerlendirmişlerdir (Hengirmen, 2002: 221; Ediskun, 2004: 183-184; Eker, 2009: 342). Korkmaz, –(y)–*AyIm* I. teklik şahıs ekinin hem *emir* hem de *istek* fonksiyonlarını taşıdığı görüşündedir (Korkmaz, 2014: 580- 590). Kartallıoğlu ve Yıldırım'ın Türkiye Türkçesi için, “Tasarlama Kipleri” başlığı altında incelediği I. teklik şahıs *emir* ve *istek çekimi* için –*AyIm* ekini görmekteyiz. Aynı ekin hem *emir* hem de *istek* fonksiyonlarında I. teklik şahıs için kullanıldığı bilgisine ulaşmaktayız (Kartallıoğlu - Yıldırım, 2007: 61).

Bugünkü Kazak, Kırgız Lehçelerinde emir çekimi olarak adlandırılmaktadır (Öner, 2013: 186-187).

Ekin emir eki olarak ele alınması konusunda Ercilasun'un ileri sürmelerinin tarihî dönemler için de geçerliliği vardır. Ercilasun insanın kendini II. şahıs yerine koyarak kendi kendine emredebileceğini söyler. –*AyIn* ekinde emir işlevi daha fazladır diye de yineler. Ekin –*AyIn* şeklinde parçalanmasının olası olmadığını ve –*A* ekinin istek eki olamayacağını belirtir. Ayrıca emir kipinde her şahıs için ayrı bir ek kullanıldığını söyleyerek –*AyIn* emir ekidir görüşünü yinelemiştir. Yine birleşik

zamanlı çekimlerde I. kişide istek ekinin *-A* şeklinde olduğunu ortaya koyar. Zamanla basit zamanlı çekimlerde *-A* ekinin I. kişilerde düşmesi sonucu emir eki istek ekinin yerine kullanılmıştır (Ercilasun, 1994: 3-9). Anlaşılan ek zamanla istek kipi için de kullanılabilir olmuştur. Bu yüzden tarihî dönemlerdeki tanıklamaya da uygun olarak ekin, emir eki olarak ele alınması ve adlandırılması uygun olacaktır. Yukarıda ifade ettiğimiz sebeplerden dolayı bu ek (*-AyIn*) *emir* eki olarak ele alınmış ve eserdeki şekliyle ilişkilendirilmiştir. Bu bilgilerden sonra ekin Türkçenin tarihî dönemlerinde görünüşü, dil içinde işlenişi ile ilgili örneklere değinmek yararlı olacaktır.

Köktürk Türkçesi döneminde I. teklik kişi *-AyIn* eki *istek çekimi* olarak ele alınmıştır (Tekin, 2000: 182). Ancak biz eki *emir çekimi* olarak ele alacak ve eserdeki şekil ile ilişkilendireceğiz.

Türük bodun öldüreyin urugstratayin (Tekin, 2014: 26).

“Türk halkını **öldüreyim**, neslini **yok edeyim**” (Tekin, 2014: 27).

Ben evgerü tüşeyin (Aydın, 2012: 115).

“Ben karargâha **gideyim**” (Aydın, 2012: 115).

Anı yoglatayın (Aydın, 2012: 115).

“Onun cenaze törenini **yaptırayım**” (Aydın, 2012: 116).

Eski Uygur Türkçesinde I. teklik şahıs emir çekimi olarak örneklendirilmiştir. Bu örnekler şu şekildedir:

Ötrü nigranti köreyin tip bir aq taş kıltı (Eraslan, 2012: 346).

“Bunun üzerine Nirgrantha fala **bakayım** diye beyaz bir taş istedi” (Eraslan, 2012: 346).

Anı için adavaki yek-niṅ avdanın kavıra tire sözleyin (Eraslan, 2012: 346).

“Onun içindeki adavaki (Skr. Âtavaka) adlı şeytanın hikâyesini (Skr. avadāna) kısa ve sarîh olarak **söyleyeyim**” (Eraslan, 2012: 346).

Karahanlı Türkçesinde emir çekimi şahıslara göre farklılık gösterir. Fakat buna rağmen, I. teklik şahıs emir çekiminde *-AyIn* ekine rastlanmaktadır. Bu eke ilave olarak *-yIn*, *-Ay*, *-AyI*, *-yI* eklerine de rastlanmaktadır (Hacıeminoğlu: 2013, 190). Karahanlı Türkçesinde *-AyIn*, I. teklik şahıs emir kipi olarak *Kutadgu Bilig*'te mevcut olan şu örneklerden bazıları verilebilir.

mini emgetür til idi ök telim
*başım kesmesini **keseyim*** (Arat, 1999: 33, 166)

“Bana dilim pek çok eziyet çektiriyor; başımı kesmesinler de ben dilimi **keseyim**” (Arat, 2003: 23).

negüke yorır-men bu yérde kuruğ
*iligke **barayın kılayın** tapuğ* (Arat, 1999: 61, 467)

“Burada niçin boşuna vakit geçiriyorum; hükümdarın yanına **gideyim** ve onun hizmetine **gireyim**” (Arat, 2003: 44).

ötüg bérdi ögdülmiş aydı ay beg
***yorayın** bu sözni köñülteki teg* (Arat, 1999: 280, 2673)

“Öğdülmiş devamlı şunları arzetti: – Ey bey, bu sözü düşündüğüm gibi izah **edeyim** --dedi--” (Arat, 2003: 198).

Harezmi Türkçesinde *-AyIn*, *-AyIm* emir I. teklik şahıs çekiminde görülür (Toparlı - Vural, 2007: 57). *Nehcü'l-Ferâdis*'in I. teklik şahıs emir kipi olarak örnekler sunduğuna rastlanılmaktadır (Karamanlıoğlu, 1969: 48). Kerderli Mahmut'un yazdığı *Nehcü'l-Ferâdis* adlı eserde konuyla ilgili olarak şu örnekleri görmekteyiz.

*Halife aydı: Andağ **kılayın** tidi* (Toparlı- Vural 2007: 130, 421,9).

“Halife söyledi: O şekilde **yapayım** dedi.”

*Men **barayın** aқи ol құлını imtiññn **kılayın*** (Toparlı- Vural 2007: 130, 430,16).

“Ben **gideyim** ve o kulunu imtihan **edeyim**.”

Eski Kıpçak Türkçesi döneminde ek I. teklik şahıs emir çekimi için *-AyIm* şeklindedir (Vural- Toparlı, 2013: 67). Bu dönemde *-AyIn* şekline rastlayamadık.

Bugün kullanılan Eski Kıpçak, Türkçesi için, I. teklik şahıs *emir çekimi için –AyIm* (*-gAyIm*) ekini görürüz (Öner, 2013: 186).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *Emir çekimi* I. teklik şahıs için *–AyIm* eki görülmektedir (Ayrıntılı bilgi için *bk* Vural - Solmaz, 2011: 74). *Dede Korkut*'ta rastladığımız bir örnekte şu şekilde karşımıza çıkar:

Kazan aydur. Mere çoban sabr it. Anamı kâfirden isteyeyim. At ayağı altında kalmasun didi (Ergin, 1997: 64, 5).

“Kazan söyler: Bire çoban sabret! Anamı kâfirden **isteyeyim**. At ayağı altında kalmasın dedi.”

Çağatay Türkçesi döneminde ekin *istek* terimiyle adlandırılmasına rastlamaktayız. Çekim I. teklik şahıs için şu şekilde kurulur (Eckmann, 2013: 124).

Neçe yalguz barayın bir yār u bir hem-dem kanı (*Şiban Han Divânı, Topkapı Müzesi 3. Ahmet Kitaplığı, numara 2436*). (Vural ve diğerleri, 2010: 172).

Kazak Türkçesinde *-ayın* eki I. teklik şahıs emir çekiminde kullanılmaktadır (Tamir, 2007: 465). Kırgız Türkçesinde *eyin* eki I. teklik şahıs emir çekimindedir (Kasapoğlu Çengel, 2007: 521). Tatar Türkçesinde *Iym*, Özbek Türkçesinde *äyin*, Yeni Uygur Türkçesinde *-y*, *-ay*, *-äy* ekleri I. teklik şahıs emir çekiminde kullanılmaktadır. Azerbaycan Türkçesinde ise *-AYIn* I. teklik şahıs emir çekimi ile ilgili herhangi bir kullanıma rastlanamamıştır (Öner, 2007: 718; Öztürk, 2007: 332; Yazıcı Ersoy, 2007: 398; Kartallıoğlu- Yıldırım, 2007: 208).

Türkiye Türkçesi için eki incelediğimizde, yukarıda da bahsettiğimiz gibi bir fikir birliği yoktur. Ergin, Ercilasun, Karahan gibi isimler *emir çekimi* tarafındadır. Eki Ediskun, Hengirmen, Eker ise *istek çekimi* olarak kabul ederler. Korkmaz, Kartallıoğlu ve Yıldırım ise eki *hem emir hem de istek* olarak I. teklik şahıs için değerlendirmektedirler. Ekin tarihî dönemlerdeki kullanımı ve Ercilasun'un görüşleri doğrultusunda *emir çekimi* adlandırmasının isabetli olacağı söylenebilir.

Ekin tarihî metinlerdeki görünümü yukarıdaki gibidir. İncelediğimiz metinde ise ekin örnekleri şu şekildedir:

Dil ü cân derdine çün çâre hemân ölmek imiş
Öleyin derd ile nâ-çâr elimden ne gelir (Tarlan, 1992: 146, 57-2.)

Sen elinden geleni cevreden eksik komadın
 Ne **diyeyin** sana ey yâr elimden ne gelir (Tarlan, 1992: 146, 57-8)

*Yüzü üzre sürünsün **göreyin** şu*
 Ki yâr anı görüp hód-bin oluptur (Tarlan, 1992: 167, 99-3)

*Pâdişehden nice feryâd ile dâd **isteyeyin***
 Ki revân milketi zulm ile sitemler doludur (Tarlan, 1992: 168, 103-2)

Yâr okundan yaralandım ey ecel sabr eyle kim
Yuyayın peykânını yaşımla kim kandır henüz (Tarlan, 1992: 176, 3)

*Dil-i Ahmed gibi gam sengiyle mecrûh **olayın***
 Yâd-ı lâ'linle kızıl kana yunam gelmez isen (Tarlan, 1992: 196, 164-6)

Çü yâr anı görüp hod-bîn oluptur
 Yüzü üzre sürünsün **göreyin** su (Tarlan, 1992: 242, 256-4)

*Demedin bir gün **alayın** Ahmed'in gönlün ele*
 K'ayağa düşmüş durur zülf-i perişânım gibi (Tarlan, 1992: 266, 306-12)

*Sana bir söz **diyeyin** anla ki bin cânndan yig*
 Söz ki cânndan yig ola nesne mi var andan yig (Tarlan, 1992: 300, 19-1)

Tutayın sevdiğimi bilmişsin
 Böyle kaçmak neden be hey kâfir (Tarlan, 1992: 305, 40-2)

Yukarıda beyit içinde kullanımı verilen *-Ayın* I. teklik şahıs emir eki *Ahmed Paşa Divanı* 'nda on (10) örnekte görülmektedir.

1. 1. 2. -Am I. Teklik Şahıs Ekinin Geniş Zamanda Kullanımı:

İncelediğimiz *Ahmed Paşa Divanı*'nda geniş zamanla kurulmuş fiil çekimlerinde, I. teklik şahıs geniş zaman çekimi *ağlaram* (Tarlan, 1992: 54, 4), *yürürem* (Tarlan, 1992: 215, 5) örneklerinde görüldüğü gibi geniş ünlülü *-Am* I. teklik şahıs ekiyle kurulmuştur.

Köktürk Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Eski Kıpçak Türkçesi dönemlerinde *-Am* I. teklik şahıs ekinin geniş zaman çekimi için kullanımına rastlayamadık. Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanımına rastladığımız *-Am* I. teklik şahıs ekiyle ilgili tespitler şu şekildedir:

Gülsevin 2011'e göre $-(V) r men$, $-(V) rvAn$, $-(V) rvAnIn$, $-(V) rvAm$, $-(V) rIn$, $-(V) rAm$ ekleri, I. teklik şahıs için geniş zaman kullanımlarında karşımıza çıkar (Gülsevin, 2011: 92). Timurtaş 1994'e göre de $-UrAm$ kullanımı I. teklik şahıs geniş zaman çekiminde görülür (Timurtaş, 1994: 123). Bu bağlamda Gülsevin'in belirlemeleri Timurtaş ile paralellik arz eder. Sarı 2007'ye göre Eski Anadolu Türkçesi döneminin başlarında yaygın olarak $-vAn$, $-vAm$, $-vAnIn$ I. teklik şahıs ekleri kullanılmaktaydı. Eski Türkçe döneminin uzantısı olan bu kullanım zamanla yerini $-Am$ ve $-In$ eklerine bırakmıştır (Sarı, 2007: 54). Ergin 2009'da ise konuyla ilgili şunlar söylenmiştir: $-van$, $-ven$ 'den daha sonra ortaya çıkan $-Am$ I. teklik şahıs eki, Eski Anadolu Türkçesi döneminde en fazla kullanılan I. teklik şahıs eki olmuştur. Aynı zamanda da bugünkü I. teklik şahıs ekinin ilk şekli olmuştur (Ergin, 2009: 284). Ercilasun 2004'e göre, Eski Anadolu Türkçesi döneminde I. teklik şahıs için v 'li kullanımlar yerini zamanla $-In$ ve $-Am$ eklerine bırakmıştır. XVII. yüzyılda da yaygın olarak görülen $-Am$ I. teklik şahıs eki arkaik bir ek olarak XIX. yüzyıla kadar ulaşmıştır (Ercilasun, 2004: 463). Sarı, Ergin ve Ercilasun'un belirlemeleri aynı noktalara işaret etmeleri bakımından benzerlik göstermektedir.

Dede Korkut'ta geçen bir örnekte de şu şekildedir:

kızı, sebebi nedür? Dêgil maña, çatı kazab ederem şimdi saña! Dêdi (Özçelik, 2005: 350).

“Kızı, sebebi nedir? Manalı değil, kötülük **ederim** şimdi sana dedi.”

Çağatay Türkçesi döneminde de geniş zaman üzerinde $-Am$ I. teklik şahıs ekinin kullanımı vardır (Vural, Solmaz, Karaatlı, 2010: 80; Eckmann, 2013: 130).

Tatar, Kazak, Kırgız Türkçelerinde geniş zaman için $-r$ ve $-Ar$ ekleri kullanılmaktadır. Buna ek olarak Kırgız Türkçesinde $-or$, $-ör$ ekleri de kullanılmaktadır. I. teklik şahıs geniş zaman çekimi için Tatar Türkçesinden *özermen* “koparıyorum”, Kazak Türkçesinden *üzermim* “koparıyorum”, Kırgız Türkçesinden *üzörmün* “koparıyorum” örnekleri verilebilir (Öner, 2013: 182). Özbek Türkçesinde geniş zaman çekiminde $-är$ eki kullanılır. I. teklik şahıs geniş zaman için *tilärmän* “dilerim” örneği verilebilir (Öztürk, 2007: 377). Yeni Uygur Türkçesinde geniş

zaman çekimi *-r* ve *-Ar* ekleriyle yapılmaktadır. I. teklik şahıs geniş zaman çekimine *içärmän* “içerim” örneği verilebilir (Yazıcı Ersoy, 2007: 391). Bu lehçelerde şahıs ekleri zamir kökenlidir.

Azeri sahasında ise bu ekin (*-Am*), *İşleyerem* “çalışırım”, *alaram* “alırım” şekilleri geniş zaman I. teklik şahıs eki için kullanımlardır (Buran- Alkaya, 2011: 57). Görüldüğü gibi ekin dar değil geniş ünlülü şekilleri Azeri sahasında kullanılmaktadır.

Günümüzde geniş zaman için *-r*, *-Ir*, *-Ur*, *-Ar* ekleri kullanılmaktadır. I. teklik şahıs için geniş zaman çekimi dar ünlülerle *-Im*, *-Um*; olumsuz durumda da olumsuzluk eki üzerinde *-m* şeklinde olur (Korkmaz, 2014: 570). *Ahmed Paşa Divanı*’nda *-mAzAm* şeklinde olan I. teklik şahıs geniş zamanın olumsuz çekimi, günümüzde dar şekillerin etkisiyle olsa gerek *-mAm* şeklindedir.

Anadolu sahasında geniş şekilli hâli kullanımdan düştüğü için, eki (*-Am*) arkaik sayıp almakta bir sakınca görmedik. Yaptığımız çalışma neticesinde Eski Anadolu Türkçesi dönemi, Çağatay Türkçesi dönemi ve Azerbaycan Türkçesinde *-Am* I. teklik şahıs eki geniş zamanlı kullanımlarda tanıklanabilmiştir.

Ahmed Paşa Divanı’nda *-Am* I. teklik şahıs eki için geniş zamanlı kullanımlar ise aşağıdaki gibi olup, ekin geniş ünlülü kullanımlarını göstermesi açısından dikkat çekicidir:

Bir güzele bakıp gözüm adlara yakdı gönlümü
Ol göz elinden ağlaram k'oldu belâsı gönlümün (Tarlan, 1992: 54, 14-4)

Anunçün ettim âb redifinde medhini
Kim halka iydde içirem şehd-bâr âb (Tarlan, 1992: 101, 1)

Gece mâhı ne'ylarem gündüz yâhut hurşîdî ben
Anda kim fikr-i hayâl-i zülf ü ruhsârın gelir (Tarlan, 1992: 166, 97-6)

Gemi gibi denizde ser-gerdân
Yürürem bâd-bândan ayrıldım (Tarlan, 1992: 215, 198-5)

Ben ol zevk-i tena'um kim sürerem hecri devrinde
Visâl içre olan âşıkların geçmez hayâlerinden (Tarlan, 1992: 236, 243-6)

*Çün aktı gönlüm su gibi sen serv soylu şâhıma
Her dem yüzüm yere sürüp **şükr eylerem** Allâhıma (Tarlan, 1992: 258, 289-1)*

***Severem** dediğim için eridim şem' gibi
Dilim odlara yakıptır beni söyletme beni (Tarlan, 1992: 267, 307-3)*

Olumsuz kullanımları da aşağıdaki gibidir.

*Yevmü'l-cezâya dek ki senân eyleyem senin
Bir sözde **sezmezem** ki sezân eyleyem senin (Tarlan, 1992: 37, 5-1)*

***Bilmezem** câdû mudur k'âbî izârında durup
Hergiz etmez dâmenin ter kâkül-i müşgin-i dost (Tarlan, 1992: 61, 18-3)*

***Sezmezem** bir söz ki medhinde sezâ-vâr eyleye
Haşre dek sihr eylese bin şâ'ir-i sihr-âferîn (Tarlan, 1992: 77, 15)*

*Gül yüzünde hatt-ı reyhânın ki cân hayrânıdır
Nâme-i tezvîrdir ben **tutmazam** anı düürüst (Tarlan, 1992, 128, 20-6)*

***Bakmazam** ıyd ayına çün ıydi sensin gönlümün
Hân-ı hüsnünden kıl ey muhsin ana ihsân-ı ıyd (Tarlan, 1992: 133, 2)*

*N'için inân-keşîdesin ey yâr **bilmezem**
Nâz ü kırışme mi garazın yâ cefâ mıdır (Tarlan, 1992: 141, 47-3)*

*Sa'y edip **edimezem** Kâ'be-i kûyunu tavâf
Bağlayıptır yolumu hâr elimden ne gelir (Tarlan, 1992, 146, 57-7)*

***Bilmezem** nice yazam bildirem ahvâlim kim
Deli gönlüm seni mektûb u haberden küniIer (Tarlan, 1992: 151, 69-5)*

***Bilmezem** mektûbumu kim arz ede dil-dâra kim
Kâsıd ol hüsn ü cemâli göricek hayrân olur (Tarlan, 1992: 164, 1)*

***Yummazam** fikr-i lebinle gözlerimi subha dek
Sır-ı gayba vâkıf olsa tan degil bî-hâb göz (Tarlan, 1992: 177, 122-3)*

*Ayrılırken cânımı kızdırdı hummâ-yı firâk
Bilmezem ne söylenir bu rûz-ı hicrânın senin (Tarlan, 1992: 198, 167-3)*

*Genc-i hüsnün **bilmezem** böyle neden ma'mûr olur
Şol kadar k'isrâf edersin nâz ü bî-pervâlıgın (Tarlan, 1992: 200, 1)*

*Cân neler çektiğini cânân bilir mi **bilmezem**
Bendesinin hâlini sultân bilir mi **bilmezem** (Tarlan, 1992: 224, 219-1)*

Ûd gibi inlesem feryâdım işitir veli
*Ben ne için ettiğim efgân bilir mi **bilmezem*** (Tarlan, 1992: 224, 219-3)

Hirmenini ömrümün ol yâr-ı gendüm-gûn aceb
*Nice yakar âteş-i hicrân bilir mi **bilmezem*** (Tarlan, 1992: 224, 219-4)

Aşkımı terk eyledi Ahmed der imiş ol habîb
*Câna müşkil geldiğin buhtân bilir mi **bilmezem*** (Tarlan, 1992: 224, 219-5)

*Gayrın yüzüne cennet ise **etmezem** nazar*
Didârın isteyelere cennet ne fâ'ide (Tarlan, 1992: 244, 3)

Var idi bir zerre mihrin zâ'il oldu ol dahi
***Bilmezem** yâ tohm-ı kîne ne zevâl oldu yine* (Tarlan, 1992: 260, 292-2)

Var idi bir zerre mihrin zâ'il oldu ol dahi
***Yanmazam** bahtım gününe ne zevâl oldu yin* (Tarlan, 1992: 312, 45-1)

Yukarıda beyit içindeki kullanımı verilen *-Am* I. teklik şahıs ekinin geniş zaman şekli, *Ahmed Paşa Divanı* 'nda yirmi yedi (27) örnekte görülmektedir.

Bu kullanımlara göre ekin hem olumlu hem de olumsuz şekli bugün için Anadolu sahasında kullanım dışına itilmiş olup metindeki şekiller günümüze göre arkaik bir görüntü arz eder. *Ahmed Paşa Divanı* 'nda I. teklik şahıs geniş zaman eki için geniş ünlülü bu arkaik kullanımlar dışında günümüzde olduğu gibi dar ünlülü şekillere de rastlanmıştır. *Ahmed Paşa Divanı* 'ndaki dar ünlülü kullanıma ait örneklerden bir tanesi de aşağıdaki gibidir:

Saçlarından isteyem derdim bu gönlüm hâtemin
*Güldüğünden **korkarım** ağzında pinhân olmasın* (Tarlan, 1992: 240, 251-7)

1. 1. 3. -vUz I. Çokluk Şahıs Ekinin İstek Çekiminde Kullanımı:

İncelediğimiz *Ahmed Paşa Divanı* 'nda I. çokluk şahıs istek çekimi için *eglenevüz* (Tarlan, 1992: 309, 23-1) kullanımı dikkat çekicidir. *-AvUz* eki I. çokluk şahıs istek çekimi için kullanılmıştır.

Köktürk Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesi dönemlerinde ekin bu şekline (*-Avuz*) rastlayamadık. Bunun yerine bugünkü emir kullanımını işaret eden *-Allm* 'lı hâli vardır (Tekin, 2000: 182; Toparlı - Vural, 2007: 58; Eraslan, 2012: 346; Hacıeminoğlu, 2013: 193).

Eski Kıpçak Türkçesi döneminde *-Allm* eki I. çokluk şahıs istek ve emir çekiminde kullanılmaktadır. Bu kullanımlar günümüz emir çekimini işaret etmekle birlikte *-Avuz* ekli kullanıma bu dönemde de rastlayamadık (Vural- Toparlı, 2013: 71).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-AvUz* eki I. çokluk şahıs istek çekimi için tanımlanabilmiştir. Timurtaş 1994'e göre *-AvUz* eki I. çokluk şahıs istek çekimi için kullanılmaktadır (Timurtaş, 1994: 128). Gülsevin 2011'e göre de *-(y)AvUz* ve *-(y)AlUm* ekleri I. çokluk şahıs istek çekimi için kullanılmaktadır (Gülsevin, 2011: 105). Görüldüğü gibi bu konudaki belirlemeler bir paralellik arz eder.

Dede Korkut'ta geçen kullanımı şu şekildedir:

Ƙazanı çıkaravuz, anlara berāber ēdevüz (Özçelik, 2005: 892).

“Kazan’ı çıkaralım, onlarla beraber edelim.”

Çağatay Türkçesi döneminde I. çokluk şahıs istek çekimi için bugün emir olarak kabul ettiğimiz *-Allm* eki işaretlenmiştir. Bu dönemde de *-Avuz* kullanımına rastlayamadık (Eckmann, 2013: 124).

Tatar, Kazak, Kırgız, Özbek, Yeni Uygur Türkçelerinde I. çokluk şahıs istek çekimi için *-Avuz*'lu kullanıma rastlayamadık (Öztürk, 2007:330; Yazıcı Ersoy, 2007: 394; Öner, 2013: 197).

I. çokluk şahıs istek kipinin günümüzdeki kullanımına ilişkin şu belirlemeler dikkat çekicidir: Boz 2012'ye göre *-Allm* eki I. çokluk şahıs istek ve emir çekiminde kullanılmaktadır (Boz, 2012: 67). Korkmaz 2014'e göre I. çokluk şahıs istek ve emir çekimi için *-(y)-Allm* eki kullanılmaktadır (Korkmaz, 2014: 580). Kartallıoğlu 2007'ye göre de *(y)-Allm* eki hem emir hem de istek çekiminde işaretlenebilmiştir (Kartallıoğlu ve Yıldırım, 2007: 64). Gencan 1979'a göre ise I. çokluk şahıs istek kipi için eskiden kullanılan *-vUz* eki (*-Avuz* olsa gerek) bugün yerini *-llm* (*-Allm* olsa gerek) ekine bırakmıştır (Gencan, 1979: 291). Anlaşılan *-Avuz* I. çokluk şahıs istek şekli bugün için kullanımdan düşmüştür. I. çokluk şahıs istek çekimi için kullanılan *-Allm* ekinin ise emir ya da istek olarak değerlendirilmesi hususunda bugün için görüş

farklılıkları mevcuttur. Ancak Ercilasun 1993'teki değerlendirmeler doğrultusunda bu ek (-*Allım*) I. çokluk şahıs emir çekimi olarak kabul edilebilir.

-*vUz* I. çokluk şahıs eki *b>v* değişimi (*biz > -vüz*) ve *v* dudak ünsüzünün etkisiyle iç ses ünlüsünün yuvarlaklaşması ile oluşmuştur. -*AvUz* eki I. çokluk şahıs istek kipi için tanıklanabilmektedir. Ön sesteki *v* ünsüzünün erimesiyle zamanla -*Uz* şeklinde kullanımları da görülmektedir (Korkmaz, 1995: 121). Ancak günümüzde I. çokluk şahıs istek çekimi kullanımdan düşmüş olup bunun yerine -*Allım* I. çokluk şahıs emir eki kullanılır olmuştur.

Tarihî dönemler içinde ve modern lehçelerde incelediğimiz -*A-vUz* I. çokluk şahıs istek kipinin Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanıldığı belirlenmiştir. *Ahmed Paşa Divanı*'ndaki kullanımı ise aşağıdaki gibidir.

Hasenatından umarız ki bu gün eglenevüz
Şol tevârih ile kim yazmış İmâm-ı Taberi (Tarlan, 1992: 309, 23-1)

Yukarıda beyit içinde kullanımı verilen -*vUz* I. çokluk şahıs istek çekimi *Ahmed Paşa Divanı* 'nda bir (1) örnekte görülmektedir.

1. 2. FİİL ÇEKİM EKLERİNDE GÖRÜLEN ARKAİK UNSURLAR

1. 2. 1. I. Teklik Şahıs İstek Çekimi:

İncelediğimiz *Ahmed Paşa Divanı*'nda I. teklik şahıs istek çekimi için *usanam* (Tarlan, 1992: 196, 1), *ölem* (Tarlan 1992, 145, 5) şeklinde kullanımlar olduğunu belirledik. Bugün ise bu kullanım (-*Am*) Anadolu sahasında ancak ağızlarda görülmekte olup yazı dilinde kullanımdan düşmüştür. İncelediğimiz metindeki kullanımına örneklik teşkil etmesi hem de bestelenmiş olması bakımından aşağıdaki dörtlüğü ayrıca vermek isterim.

Ben demezdim ki hevâ yoluna ser-bâz gelem
Ney-i aşkınla gamın çengine dem-sâz gelem
Deridim aşk kopuzun uşadam vâz gelem
Vay gönül vay bu gönül vay gönül ey vay gönül (Tarlan, 1992: 202, 6-1)

“Ey sevgili! Ben demezdim ki aşk yolunda kendimi **feda edeyim**, senin aşk neyinle gamın sazına **eşlik edeyim**. Aşk kopuzunu **kırayım vazgeçeyim** derdim. Vay gönül, vay bu gönül, vay gönül, eyvay gönül.” (Karabey, 2010: 189).

I. teklik şahıs istek çekimi için bugünkü kullanım ve incelediğimiz metin arasında bazı değişiklikler olduğu görülmektedir. Buna geçmeden önce, I. teklik şahıs istek çekiminin günümüzde ve geçmişteki kullanımlarına ilişkin belirlemeler şu şekilde sıralanabilir:

Tekin 2000’de, *-AyIn* şekli Köktürk Türkçesindeki I. teklik şahıs istek çekimi olarak ele alınmıştır (Tekin, 2000: 182). Orhon Türkçesinde *-Am* şekline rastlanmaz. Tekin’in istek eki olarak gösterdiği *-AyIn* şekli daha sonraki dönemleri işleyen gramerlerde emir ekleri içerisinde incelenmiştir.

Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi ve Harezmi Türkçesi dönemlerinde I. teklik şahıs istek çekimi için bu ekin (*-Am*) kullanımına rastlayamadık. Yukarıda da söylendiği gibi bu dönemleri inceleyen bilim adamlarınca *-AyIm* şekli emir ekleri içerisinde ele alınmıştır (Toparlı- Vural, 2007: 57; Eraslan, 2012: 346; Hacıeminoğlu, 2013: 190).

Eski Kıpçak Türkçesi döneminde ise I. teklik şahıs istek çekimi için *-Am* eki tanıklanabilmektedir (Vural- Toparlı, 2013: 71).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde istek kipi için $-(y)A$ eki ile kurulmuş bazı şekillere rastlarız. I. teklik şahıs istek çekimi için $-(y)AvAn$, $-(y)AvAm$, $-(y)Am$, $-(y)AyIn$, $-(y)AyIm$ ekleri aynı işlevle görev yapmaktadır (Gülsevin, 2011: 105). Timurtaş 1994’e göre ise Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye Türkçesi için istek kipi $-(y)A$ ekiyle olur. Bu ek Eski Türkçe’deki $-ğay$, $-ğey$ ve sonrasında $-ğa$, $-ge$ eklerinden gelişim göstererek bugünkü şeklini almıştır. I. teklik şahıs istek çekimi için ek *-A-m* şeklinde kurulabilir (Timurtaş, 1994: 126).

Eski Anadolu Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Süheyl ü Nev-bahâr*’dan bir örnekle konuyu somutlaştıralım:

Deñizi vü kuruyı tağı taşı
Aratduram u başa iltem işi (Dilçin, 1991: 493)

“Denizi ve yeri dağı taşı arattırayım ve işi **tamamlayayım.**”

Çağatay Türkçesinde de I. teklik şahıs istek çekimi için $-(a)y$, $-(e)y$, $-(a)yın$, $-(e)yin$, $-(a)yım$, $-(e)yim$, $-(a)y$, $-(e)y mèn$ şekillerine rastlamaktayız. (Eckmann, 2013: 124). Bu kullanım günümüz gramerlerinde ise emir çekimi olarak işaretlenmiştir (Korkmaz, 2014: 580).

Tatar Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Özbek Türkçesi ve Yeni Uygur Türkçesinde bu ekin $(-Am)$ I. teklik şahıs istek çekimi için kullanımına rastlayamadık (Öztürk, 2007: 330; Yazıcı Ersoy, 2007: 394; Öner, 2013: 197). Azerbaycan Türkçesinde istek çekimi $-A$ ekiyle gerçekleştirilir. I. teklik şahıs istek çekimi için kullanım *gelem*, *yazam* şeklindedir (Buran- Alkaya, 2009: 90). Bu bağlamda *Ahmed Paşa Divanı*'ndaki kullanımla $(-Am)$ Azeri sahasındaki şekiller paralellik göstermektedir.

Günümüze gelince, I. teklik şahıs istek çekimi için $-Am$ eki Anadolu sahasında bazı ağızlarda ve Azeri sahasında kullanılmaktadır. Yazı dilinde ise $-AyIm$ emir eki bugün hem emir hem de istek çekimi için tanıklanabilmektedir. Konuyla ilgili dilbilimcilerin görüşleri kısaca şöyledir: Boz 2012'ye göre $-AyIm$ eki I. teklik şahıs istek ve emir çekiminde kullanılmaktadır (Boz, 2012: 67). Korkmaz 2014'e göre I. teklik şahıs istek ve emir çekimi için $-AyIm$ eki kullanılmaktadır (Korkmaz, 2014: 580). Kartallıoğlu 2007'ye göre de $-AyIm$ eki hem emir hem de istek çekiminde işaretlenebilmiştir (Kartallıoğlu - Yıldırım, 2007: 64). Ediskun 2004, Hengirmen 2002 ve Eker 2009'a göre $-AyIm$ eki I. teklik şahıs istek çekimi için kullanılmaktadır (Hengirmen, 2002: 221; Ediskun, 2004: 183; Eker, 2009: 342).

Eski Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Çağatay Türkçesi dönemlerinde ve Azerbaycan Türkçesinde I. teklik şahıs istek çekimi için $-Am$ eki kullanıldığı görülmektedir. İncelediğimiz *Ahmed Paşa Divanı*'nda tespit ettiğimiz I. teklik şahıs istek çekimi için kullanımlar ise şu şekildedir:

*Ne mıkdâr **olam** ben de ol katreden*
*Ki medh-i Hudâvende **açam** dehen* (Tarlan, 1992: 23, 4-5)

*Şerif adın anladım ki **bulam** şeref*
Ki zikrinsiz olmaya ömrüm telef (Tarlan, 1992: 23,7)

*Kimim ben ki mehdini **sevdâ kılâm***

*Bu na'mâ-yi bî-haddi **ihşâ kılâm** (Tarlan, 1992: 24,1-2)*

Eşîğinde ey zill-i Perverdiğâr

*Ne gevher **saçam** kim bula i'tibâr (Tarlan, 1992: 29, 16)*

*Bir câm **dolduram** yine medhin şarabıyla*

*İki cihânı mest-i safân **eyleyem** senin (Tarlan, 1992: 38, 5-8)*

*Nice dürüst **kılâm** ben kalemlle Şeh medhin*

Ki bende baht-siyâhım kalem şikeste vü deng (Tarlan, 1992: 71, 14)

*Gözüne nergis işittim ki **öykünem** dermiş*

Aceb değidir eger ola bî-sar güstâh (Tarlan, 1992: 132, 6)

Korkarım özge gamından dahi nesne yemeğe

*Ki ziyân ede bana nâ-geh **ölem** gibi gelir (Tarlan, 1992: 145, 5)*

*Sanemâ sanma ki senden **usanam** gelmez isen*

*Şem'-veş bezm-i hayâlinde **yanam** gelmez isen (Tarlan, 1992: 196, 1)*

*Baş **koşam** demez idim ben dahi dil-berler ile*

Vay gönül vay bu gönül vay gönül ey vay gönül (Tarlan, 1992: 202, 14-2)

Ben de Ahmed gibi zülfüne dolaştım ki benim

*Başıma ne getirir bu kuru sevdâyı **görem** (Tarlan, 1992: 217, 202-5)*

*Her gün ey dil-ber cemâlin sohbetin **görem** deyu*

Heykel-i zülfün du' âsın okurum temcîdden (Tarlan, 1992: 306, 47-2)

*İçip akl-ı hüş-yârı **bî-hûş edem***

*Cihânın cefâsın **ferâmuş edem** (Tarlan, 1992: 27, 4)*

*Ki nazmım sehâbın **dür-efşân edem***

***Nisâr-ı ser-i bezm-i Sultan edem** (Tarlan, 1992: 27, 8)*

*Gülün ser-be-ser **dürr-i bûyâ edem***

*Gıyâsın kamu müşg-i **gûyâ edem** (Tarlan, 1992: 27,10)*

*Adli hikâyetin nice **tahrîr edem** k'anun*

Kem izi tozu efser-i Nûşin-Revân imiş (Tarlan, 1992: 85, 2)

*Ne dille **vasf edem** seni kim hâzin-i behişt*

Verirdi cenneti deni bir görmeğe behâ (Tarlan, 1992: 113, 4)

*Ne **vasf edem** ki ol hûr-i behiştin*

İremden sâye-i divârı yığdır (Tarlan, 1992: 137, 3)

Ben **nice teşbih edem** bî-din rakîbi kafire
Kâfirin hûd kendi zu'um-i fâsîdince dini var (Tarlan, 1992: 143, 4)

Nice teşbih edem yüzün mâha
Ki mehin anberîn selâsili yok (Tarlan, 1992: 188, 4)

Komadı eşkim ki görüp yüzünü **edem sücûd**
Yağmur ucundan ba'id oldum namâz-ı ıydden (Tarlan, 1992: 312, 1)

Ne **yazam** medihinde ey meh-rikâb
Ganidir çü tarifden âfitâb (Tarlan, 1992: 29, 15)

Bir faslını **yazam** deyu bâb-ı cemâlinin
Rengin varaklarıyla düzetti kitâb gül (Tarlan, 1992: 204, 5)

Eşiğinde ey zill-i Perverdiğâr
Ne gevher **saçam** kim bula i'tibâr (Tarlan, 1992: 29, 16)

Yok sîm ü zer elimdeki ki **saçam** ayağına
Rengin sözümler lâ-cerem ettim nisâr lâ'l (Tarlan, 1992: 51, 8)

Yevmü'l-cezâya dek ki **senân eyleyem** senin
Bir sözde sezmezem ki **sezân eyleyem** senin (Tarlan, 1992: 37, 5-1)
Ey hâce yüz kez ağzımı yursam gül-âb ile
Lâyık değil ki **yâd-ı gedân eyleyem** senin (Tarlan, 1992: 38, 1)

Şermende-i günâhım ü âlûde-i hatâ
Ne yüzle **ârzû-yi likân eyleyem** senin (Tarlan, 1992: 38, 2)

Uş kâse-i niyâz ile geldim, kapına kim
Deryûze-i nevâl-i **atân eyleyem** senin (Tarlan, 1992: 38, 3)

Redd etme kim niyazıma âmin eder melek
Revzan önünde çünkü **du'ân eyleyem** senin (Tarlan, 1992: 38, 4)

Ay nuru günden almaya sâyemden isteye
Bir gün ger **iktibâs-ı ziyân eyleyem** senin (Tarlan, 1992: 38, 5)

Şerh eyle sadrımı ve müyesser kıl emrimi
Akd-i lisânım aç ki **senân eyleyem** senin (Tarlan, 1992: 38, 6)

Ey padişâh-ı suret ü ma'na buyur ki ben
Meydân-ı medhe **nasb-ı livân eyleyem** senin (Tarlan, 1992: 38, 7)

Bir câm dolduram yine medhin şarabıyla
İki cihânı **mest-i sefân eyleyem** senin (Tarlan, 1992: 38, 8)

Ahmed belâ vü derd ile kalmak revâ mıdır
*Çün ben **muhabbeti-i fukâran eyleyem** senin* (Tarlan, 1992: 38, 9)

*Ben nice **şerh eyleyem** dil derdini dil-dâra kim*
Şem gibi tutuşan evvel zebânımdır benim (Tarlan, 1992: 210, 190- 2)

*Bağlıdır gamdan dilim ben ne **diyem** medhinde kim*
Nâtıka medhûş u dil ser-geşte cân hayranıdır (Tarlan, 1992: 57, 9)

Leylî gülüp sözüne anun dedi
*Ben ne **diyem** buna ki Mecnûn değil* (Tarlan, 1992: 180-3)

*Nice **dürüst kılâm** ben kalemlle Şeh medhin*
Ki bende baht-siyâhım kalem şikeste vü denge (Tarlan, 1992: 71, 14)

Sanemâ ırmadığım zülf ü ruhundan gözümü
*Korkaram nâ-geh anı **yavu kılâm** gibi gelir* (Tarlan, 1992: 145, 56-6)

Sen çü mihmân olasın başımı alıp elime
*Ayağına **kılâm işar** elimden ne gelir* (Tarlan, 1992: 146, 57-6)

*Ne **kılâm** yâ Rab ol zülfün ucundan*
Ki ol sevdâda dil miskîn oluptur (Tarlan, 1992: 167, 99- 4)
*Nice bir **örtülü kılâm** niyâzım ol saneme*
Bu kerre baş uçuban âşikara yalvaralım (Tarlan, 1992: 212, 192-3)

*Gül istedim diken oldu yerim **ne çâre kılâm***
*Meger libâs-ı hayâtımı **pâre kılâm*** (Tarlan, 1992: 216, 200-1)

Füsûn bileydin okurdum ki hecre döymek için
*Yüregimi yüregin gibi **seng-i hâre kılâm*** (Tarlan, 1992: 216, 200-2)

Zamân figan ede ney gibi zârı kıla zemîn
*Eger bu râz-ı nihânımdan **âşikâre kılâm*** (Tarlan, 1992: 216, 200-3)

Eger sitâreye hükm olsa vaslın ey meh-rû
*Yaşım la rûz u şeb âfâkı **pür-sitâre kılâm*** (Tarlan, 1992: 216, 200-4)

Sen ay gibi beze evc-i cemâli cilvenle
*Bana yeter ki irakdan sana **nezâre kılâm*** (Tarlan, 1992: 216, 200-5)

Dedim ki yâra kulum dedi bu sözü yazanın
*Kesem kalem gibi başın dilin de **yara kılâm*** (Tarlan, 1992: 216, 200-6)

*Dedim ne vech ile öldürdün Ahmed'i dedi kim
Bu kâr-ı hayra ne lâzım ki **istihâre kılâm** (Tarlan, 1992: 216, 200-7)*

*Şol kalemler k'adın ol şirin lebin **inşâ kılâm**
Bir du'â yazsam umarım ölüyü **ihyâ kılâm** (Tarlan, 1992: 223, 218-1)*

*Ne yazarsam nâmeğe reşkinden eşkim yur anı
Bilmezem nâmı-ı şerifin ben **nice imlâ kılâm** (Tarlan, 1992: 223, 218-2)*

*Nezrim oldur kim anun bir kez varırsam kuyuna
Yalın ayak bin tavâf-ı Kâ'be-i **ulyâ kılâm** (Tarlan, 1992: 223, 218-3)*

*Bûy-i zülfünden cihâna bir söz açardım veli
Korkarım kim halkı bu sevdâ ile **şeydâ kılâm** (Tarlan, 1992: 224, 1)*

*Câm-ı lâ'lin vasfın âgâz etti gönlüm mutribi
Tâ ki nâlem üdunu bezminde **rûh-efzâ kılâm** (Tarlan, 1992: 224, 2)*

*İnledirdi gökleri feryâdı gönlüm nâyının
Ne neyistândan kesildiğin eger **ifşâ kılâm** (Tarlan, 1992: 224, 3)*

*Fülk-i dil her dem sefer kılmağa zülfün Hindine
Bâd-ı âhımla gözümün yaşların **deryâ kılâm** (Tarlan, 1992: 224, 4)*

*Bahr-i hüsnün mevcinin bir katrasıdır âfitâb
Yâ Rab ol hüsnün senâsın ben **nice ihşâ kılâm** (Tarlan, 1992: 224, 5)*

*Dedim ey meh kapıma bir dem kadem bassan nola
Dedi umarsın eşğin **âsumân-asa kılâm** (Tarlan, 1992: 224, 6)*

*Düşüren kendisidir vaslı hevâsın gönlüme
Yoksa ben kimim ki k'anı sevmeğe **istid'â kılâm** (Tarlan, 1992: 224, 7)*

*Yüz sür Ahmed ol mehın pây-i seng-i kûyuna kim
Ayağın toprağını tâc-ı ser-i **Cevzâ kılâm** (Tarlan, 1992: 224, 8)*

*Nice bir kaşı gibi sözümü **kec kılâm** edâ
Doğru söz bu ki ben ol gonca-dehâni severim (Tarlan, 1992: 225, 222-2)*

*Ne revadır ki cihân lütfuna gark olmuş iken
Kapı kapı **dolanam** bulamayam nân-ı kerem (Tarlan, 1992: 87, 3)*

*Ruhların aksini câm içre **bulam** gibi gelir
Leblerin sırrını bâdeyle **bilem** gibi gelir (Tarlan, 1992: 145, 56-1)*

*Hattın örter sebze-i terle eneğin çâhını
Kim **düşem** zındânına ben bî-ser ü bî-pâ garîb (Tarlan, 1992: 124, 11- 4)*

*Verip sitem-i aşkın eline **yakam** ey dost*
*Kim derdi ki ben kendüzüm oda **yakam** ey dost (Tarlan, 1992: 127, 16-1)*

Ne fâ`ide ki değil küncümüzde nûr-efşân
***Tutam** ki burc-i melâhatta ay imiş bildik (Tarlan, 1992: 195, 2)*

*Sanemâ sanma ki senden **usanam** gelmez isen*
*Şem'-veş bezm-i hayâlinde **yanam** gelmez isen (Tarlan, 1992: 196, 164-1)*

Bir iki gün bu gönül hastasın eğlemek için
*Künc-i hasrette gamın **yâr edinem** gelmez isen (Tarlan, 1992: 196, 164-2)*

*Nice sevdâda kalem gibi **kalam** zülfün için*
Yüzüm üzre gözü yaşlı sürünem gelmez isen (Tarlan, 1992: 196, 164-3)

Korkum oldur ki gamından yakamı câk edeyim
*Nâr-ı hasretle diyârın **yakam** gelmez isen (Tarlan, 1992: 196, 164-4)*

Bu gönül murguna uyup usadım gam kafesin
*Uça muş cennet-i kuyunda **konam** gelmez isen (Tarlan, 1992: 196, 164-5)*

Dil-i Ahmed gibi gam sengiyle mecruh olayın
*Yâd-ı lâ`linle kızıl kana **yunam** gelemez isen (Tarlan, 1992: 196, 164-6)*

*Cân nakdini şükrâne **verem** sen Güher-i pâk*
Kulsan gözümün dürcünü ârâm-geh ey dost (Tarlan, 1992: 129, 21-7)

*Vaslin na`imi lezzetini kande **söyleyem***
K`olur gamın dile nite kim gül-şeker leziz (Tarlan, 1992: 134, 1)

*Bezm-i yâra bilmezem ne lû`b ile **varam** meğer*
*Ben **ölem** şatrenci edeler üstühânımdır benim (Tarlan, 1992: 211, 4)*

Fürkatin gecesi ağladığıma güldü rakib
*Bir gün anı kör edip ben de **gülem** gibi gelir (Tarlan, 1992: 145, 56-7)*

*Âfitâbından irak nice **yanam** nâr-ı gama*
Cevri devrânda bana gerdiş-i eflâk eyler (Tarlan, 1992: 147, 60-7)

*Sabr eylesin cefâma ki cânın **alam** demiş*
Ben sabr ederdim eylese bu rûzigâr sabr (Tarlan, 1992:153, 2)

Ârız-u zülfü hayâliyle nigârın şeb ü rûz
***Gözetem** hasret ile subh u mesâlar nice bir (Tarlan, 1992: 156, 78-2)*

*Senden alıp gönlümü kime **verem** kim bir dahi*
Âfitâb-ı sevr-kâmet mâh-ı gül-ruhsâr yok (Tarlan, 1992: 187, 144-4)

*Ben demezdim ki hevâ yoluna ser-bâz **gelem***
*Ney-i aşkınla gamın çengine dem-sâz **gelem***
*Deridim aşk kopuzun **uşadam** vâz **gelem***
Vay gönül vay bu gönül vay gönül ey vay gönül (Tarlan, 1992: 202, 6-1)

*Kara kaşın yayına **kurbân olam** k'atdığı ok*
Başlı bağırm zihmına merhem urur peykân değil (Tarlan, 1992: 205, 179-2)

*Tevbe vü peymânı **koyam koymayam** peymâneyi*
Böyledir peymâne ile ahd ü peymânım benim (Tarlan, 1992: 209, 187-3)

*Mümkün olmaz ki ben ol serv-i dil-ârâyı **görem***
*Varayın ola ki seyr ettiği arayı **görem** (Tarlan, 1992: 217, 202-1)*

Geh yaş örter gözümü gâh unutup kendimizi
*Bulamazam özümü k'ol ruh-ı zibâyı **görem** (Tarlan, 1992: 217, 202-2)*

Dilerim Hakdan elim erse Harem halkasına
*Ömr uzunluğunu k'ol zülf-i semen-sâyı **görem** (Tarlan, 1992: 217, 202-3)*

Himmat-i âliyedir reh-beri çün hatırımın
*Umarım râst gele ol kad-i bâlâyı **görem** (Tarlan, 1992: 217, 202-4)*

Ben Ahmed gibi zülfüne dolaşdım ki benim
*Başıma ne getirir bu kuru sevdâyı **görem** (Tarlan, 1992: 217, 202-5)*

*Ne cemâlin gibi ben hüsn ıssı bir sultân **görem***
Ne cefânı çekmeğe sen göresin ben kul gibi (Tarlan, 1992: 265, 304-3)

*Bir kadem câna **basam** iki cih^na birini*
Hûb olur aşk tarîkinde bu reftâr dahi (Tarlan, 1992: 264, 301-6)

*Ölmesin bir gün **öldürem** der imiş*
Yok mudur bu yalanın oranı (Tarlan, 1992: 262, 1)

Yukarıda beyit içinde kullanımları verilen *-Am* I. teklik şahıs istek çekimi *Ahmed Paşa Divanı* 'nda yüz dokuz (109) örnekte görülmektedir.

1. 2. 2. I. Çokluk Şahıs Geniş Zaman Olumsuz Çekimi:

İncelediğimiz *Ahmed Paşa Divanı* 'nda I. çokluk şahıs geniş zaman olumsuz çekiminde *olamazız* (Tarlan, 1992: 172, 111-1), *bilmeziz* (Tarlan, 1992: 267, 309-2) örneklerindeki gibi kullanımların olması dikkat çekicidir. I. çokluk şahıs geniş zaman olumsuz çekiminde *-mAz* ekinin kullanıldığı görülmektedir.

Köktürk Türçesindeki geniş zamanlı çekimlerde *-mAz* ekli olumsuz kullanımlar görülse de I. çokluk şahıs geniş zaman olumsuz çekiminde *-mAz* şeklinde bir kullanıma rastlayamadık (Tekin, 2000: 188).

Eski Uygur Türkçesinde, I. çokluk şahıs geniş zaman olumsuz çekiminde ve geniş zamanla kurulmuş diğer şahısların çekiminde *-mAz* olumsuzluk eki kullanılmaktadır (Eraslan, 2012: 337). Şen 2015'e göre de I. çokluk şahıs geniş zaman olumsuz çekimi için *-mAz* olumsuzluk eki kullanılır. Bu dönem için I. çokluk şahıs geniş zaman olumsuz çekiminde, *-mAz* olumsuzluk ekinden sonra kullanılan şahıs eki ise zamir kökenlidir (Şen, 2015: 73). Eski Uygur Türkçesindeki kullanım şekillerine ilişkin örnekler aşağıdaki gibidir:

*Bu isig ödte **bilmez biz** bilegde kin neteg inç mu erki* (Eraslan, 2012: 338).

“Bu hoş vakitte hediyeden sonra rahat mı acaba, **bilmeyiz** (Eraslan, 2012: 338).

*Ne iş işleyü y(a)rılıkamışın bilü **teginmez biz*** (Eraslan, 2012: 338).

“Ne yaparak vaaz ettiğini **bilmeyiz**” (Eraslan, 2012: 338).

Karahanlı Türkçesi'ne ilişkin hazırlanan gramer çalışmalarını incelediğimizde bu konuyla (*-mAz*) ilgili bir kullanıma rastlayamadık (Hacıeminoğlu, 2013: 183).

Harezmi Türkçesi dönemi için Sertkaya 1996'ya göre *-mAz* olumsuzluk eki I. çokluk şahıs geniş zaman olumsuz çekiminde kullanılmaktadır. I. çokluk şahıs geniş zaman olumsuz çekimi için kullanılan şahıs ekleri ise zamir kökenlidir (Sertkaya, 1996: 31).

Eski Kıpçak Türkçesi döneminde geniş zamanın olumsuz çekiminde *-mAz* eki kullanılmaktadır. Nadir olarak *-mAs* ekini de görebilmekteyiz (Karamanlıoğlu, 1994: 138; Vural- Toparlı, 2013: 75).

Eski Anadolu Türkçesi için dönemin gramer kitaplarını incelediğimizde geniş zamanın olumsuz çekimi için *-mAz* ekinin kullanıldığı bilgisine ulaştık da I. çokluk şahıs geniş zaman olumsuz çekiminde *-mAz* ekli kullanıma rastlayamadık (Timurtaş, 1994: 125; Şahin, 2003: 60; Gülsevin, 2011: 92).

Çağatay Türkçesinde I. çokluk şahıs geniş zaman olumsuz çekiminde *-mAz* ekli kullanımın yerine *-mAs* eki kullanılmaktadır. Çekimdeki şahıs eki ise zamir kökenlidir (Eckmann, 2013: 130).

Tatar Türkçesinde I. çokluk şahıs geniş zaman olumsuz çekimi *-mA* olumsuzluk eki ile tanımlanabilmektedir (Buran- Alkaya 2009: 260). Kazak Türkçesinde I. çokluk şahıs geniş zaman olumsuz çekimi için *-mAs* ve *-pAs* ekleri kullanılmaktadır (Buran- Alkaya 2009: 302). Kırgız Türkçesinde I. çokluk şahıs geniş zaman olumsuz çekimi için *-bas*, *-bes*, *-bos*, *-böS*, *-pas*, *-pes*, *-pos*, *-pös* ekleri kullanılmaktadır (Buran- Alkaya, 2009: 346). Özbek Türkçesinde I. çokluk şahıs geniş zaman olumsuz çekiminde *-mäs* olumsuzluk eki ve zamir kökenli şahıs eki (*-mäs-miz*) kullanılmaktadır (Öztürk, 2007: 327). Yeni Uygur Türkçesinde I. çokluk şahıs geniş zaman olumsuz çekiminde *-mas*, *-mäs* olumsuzluk ekleri kullanılmaktadır. *İçmäsmiz* “içmeyiz” şeklinde örneklendirilebilmektedir (Yazıcı Ersoy, 2007: 391).

Günümüzde I. çokluk şahıs geniş zaman olumsuz çekiminde *-mA* olumsuzluk eki kullanılmaktadır. *Kaçmayız*, *göçmeyiz* örneklerindeki gibi kullanımlar tanımlanabilmektedir (Boz, 2012: 61). Korkmaz 2014’e göre de bugün için I. çokluk şahıs geniş zaman olumsuz çekiminde *-mA* olumsuzluk eki kullanılmaktadır. Günümüzde I. çokluk şahıs geniş zaman olumsuz çekiminde *-mA* olumsuzluk ekinden sonra *-y* bağlayıcı ünsüzü ve *-Iz* I. çokluk şahıs eki gelmektedir (Korkmaz, 2014: 571).

Görüldüğü gibi Eski Uygur Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Eski Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde I. çokluk şahıs geniş zaman olumsuz çekimi için *-mAz* ekinin kullanıldığı tanımlanabilmektedir. *Ahmed Paşa Divanı*’nda da bu bağlamda *-mAz*’lı şekiller görmekteyiz. Özbek ve Yeni Uygur Türkçesinde ise *-mas* ve *-mäs* olumsuzluk ekleri kullanılsa da günümüzde I. çokluk şahıs geniş zaman olumsuz çekiminde *-mA* olumsuzluk eki kullanılmaktadır.

Ahmed Paşa Divanı’nda tespit ettiğimiz kullanımlar aşağıdaki gibidir.

*Biz kim ol dil-sitânsız **olamazız***

*Kuru cismiz ki cânsız **olamazız*** (Tarlan, 1992: 172, 111-1)

Kaşı nûmuyla kâmeti elifin
Gördük ayruk biz ansuz **olamazuz** (Tarlan, 1992: 172, 111-2)

Hüsn ü behcet cihanıdır ruh-ı dôt
Ölürüz ol cihânsız **olamazız** (Tarlan, 1992: 172, 111-3)

Âh hecrinde hâlimiz nola kim
Vasl içinde fegânsız **olamazız** (Tarlan, 1992: 172, 111-4)

Verdiğiyçin lebin nişânını mey
Biz mey-i ergavânsız **olamazız** (Tarlan, 1992: 172, 111-5)

Gördü ol serv eşkimi dedi kim
Biz bu âb-ı revânsız **olamazız** (Tarlan, 1992: 172, 111-6)

Biz güzellersiz olamazız Ahmed
Bülbülüz gülsitânsız **olamazız** (Tarlan, 1992: 172, 111-7)

Biliriz düşman el uzattığını sünbülüne
Bilmeziz dahi başımızdaki sevdâ niyeki (Tarlan, 1992: 267, 309-2)

Yukarıda beyit içinde kullanımları verilen *I. çokluk şahıs geniş zamanın olumsuz şekli Ahmed Paşa Divanı* 'nda sekiz (8) örnekte görülmektedir.

1. 2. 3. -Up dUr / -Up durur Belirsiz Geçmiş Zaman Çekimi:

İncelediğimiz *Ahmed Paşa Divanı* 'nda *düşüptür* (Tarlan, 1992: 252, 277- 7), *çâk olupdur* (Tarlan, 1992: 234, 240-7), *düşüp durur* (Tarlan, 1992: 134, 32-4) gibi kullanımların olması dikkat çekicidir. Görüldüğü gibi -Up dUr ve -Up durur ekleri geçmiş zaman ekleri olarak kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi döneminde ortaya çıkan bu ekler belirsiz geçmiş zaman ekleri olarak adlandırılmıştır (Ata, 2002: 74). Yine bu dönemde belirli geçmiş zaman adlandırması da yapılmıştır (Sertkaya, 1996: 106). Günümüz için duyulan geçmiş zaman (-mİş) ve farkına varılan geçmiş zaman (-mİştir) diye aktarılabilir olan bu çekimin *I. teklik ve çokluk şahıs çekimleri için* görülen geçmiş zaman adlandırması da vardır (Gülsevin, 2011: 83).

Köktürk Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde -Up dur / -Up durur ekli geçmiş zaman kullanımlarına rastlayamadık. Ancak bu eklerin (-Up dUr / -Up durur) günümüzdeki karşılığı olabilecek duyulan geçmiş zaman (-mİş) kullanımları tanıklanabilirdi (Tekin, 2000: 189; Eraslan, 2012: 341; Hacıeminoğlu, 2013: 186; Şen, 2015: 73).

Harezmi Türkçesi dönemine ait gramer kitapları incelendiğinde *-Up dur / -Up durur* eklerinin görünümü şu şekildedir: Sertkaya 1996'da *-p turur* eki belirli geçmiş zaman olarak işaretlenmiştir. Fakat, alıp *turur men* “aldım, almışım” örneğinde olduğu gibi görülen ve duyulan geçmiş zaman anlamlarını birlikte taşıyan I. teklik şahıs için kullanımı da vardır (Sertkaya, 1996: 34). Ata 2002'de ise *-Ip / -Up* zarf fiil eki üzerine I. ve II. şahıslarla çekiminde şahıs zamiri; III. şahısta *-dUr* eki getirilerek oluşan yapı belirsiz geçmiş zaman olarak aktarılmıştır (Ata, 2002: 74). Anlaşılan *-Up dur / -Up durur* ekleri için, bu dönemde hem belirli geçmiş zaman hem de belirsiz geçmiş zaman adlandırılması yapılmıştır.

Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Nehcül-Ferâdis*'te geçen bir kullanımı şu şekildedir:

Ol zâlimlar ol musulmânlarınġ mâllarını alurlar. 'azâb u 'uqûbat qılurlar. Yâ taqı êkki musulmân arasında ġammâzlıq qılıp uruş kiriş, üküş fitneler qoparur[lar]. Yana bir qavmnı kördüm tamuġ içinde töpen asılıp tururlar (Tezcan, 2004: 50).

“O zalimler o Müslümanların mallarını alırlar ve onlara azâb ederler. Müslümanlar arasında kötülük edip fitneler fesatlar çıkarırlar. Bir kavmi gördüm cehennem içinde hepsi **asılmışlar.**”

Eski Kıpçak Türkçesi dönemi geçmiş zaman çekimi: Görülen geçmiş zaman (*-dl*), duyulan geçmiş zaman (*-mlş*) ve belirli geçmiş zaman (*-Up dUr / -Up durur*) olarak belirlenmiştir. Bu dönem için de *-Up dUr / -Up durur* eklerinin varlığı tanıklanabilmiştir (Vural- Toparlı, 2013: 68). Akalın 1998'e göre *kâliptir mân* “geldim, gelmişim” şeklinde görülen ve duyulan geçmiş zaman anlamlarını birlikte barındıran I. teklik şahıs çekimi de mevcuttur (Akalın, 1998, 120).

Eski Anadolu Türkçesi dönemini ele alan gramer kitaplarını incelediğimizde de *-Up dUr / -Up durur* eklerinin bu dönem içinde kullanılmış olduğunu belirledik. Timurtaş 1994'e göre çoğunlukla III. şahıs çekiminde kullanılan *-Up dUr / -Up durur* eklerinin anlatılan geçmiş zaman için kullanıldığı bilgisine ulaştık (Timurtaş, 1994: 122). Şahin 2003'te de *Up dUr / -Up durur* eklerinin öğrenilen geçmiş zaman

için kullanıldığı işaretlenmiştir (Şahin, 2003: 60). Gülsevin 2011'e göre duyulan geçmiş zaman (-mİş) ve farkına varılan geçmiş zaman (-mİştir) diye aktarılabilir olan bu çekimin I. teklik ve çokluk şahıs çekimleri için görülen geçmiş zaman adlandırması da vardır (Gülsevin, 2011: 83).

Çağatay Türkçesi döneminde de -Up dUr / -Up durur ekleri öğrenilen geçmiş zaman anlamında kullanılmıştır. I. ve II. şahıslarda genellikle -tur eki olmadan kullanılır: *koyp biz* "koymuşuz" örneğinde olduğu gibi kullanılmıştır (Eckmann, 2013: 141).

Bugün daha çok Azeri sahasında görülen -Up dUr / -Up durur ekleriyle oluşturulan duyulan geçmiş zaman çekimi Tatar Türkçesinde ağızlarda kullanımını sürdürürken yazı dilinde yerini -gan ekine bırakmıştır. Kazak Türkçesinde -p turur> -ptur> -ptur> -pti gelişmesiyle varlığını sürdürmektedir. Kırgız Türkçesinde ise -p turur> -ptur> -ptur şeklinde gelişim göstermiştir (Öner, 2013: 161). Yeni Uygur Türkçesinde -p ekiyle kurulan öğrenilen geçmiş zaman: I. teklik ve çokluk şahıs çekimlerinde -tu ekiyle, II. şahıslarda sadece bu ekle (-p) ve III. şahıs çekimlerinde -tur ekiyle birleşir (Buran- Alkaya, 2009: 205). Özbek Türkçesinde -Up dUr / -Up durur geçmiş zaman ekleriyle ilgili herhangi bir kullanıma rastlayamadık (Buran- Alkaya, 2009: 165).

Türkiye Türkçesinde -Up dUr / -Up durur ekleriyle kurulan geçmiş zaman kullanımdan düşmüştür. Bunun yerine öğrenilen / duyulan / -mİş'lı geçmiş zaman olarak da adlandırılan ve -mİş ekiyle kurulan çekimler kullanımını devam ettirmektedir (Gencan, 1979: 277; Ediskun, 2004: 177; Boz, 2012: 62; Korkmaz, 2014: 540). Ancak Kars ili gibi ağızlarda -Up dUr / -Up durur ekleriyle kurulan çekimlere rastlanabilmektedir (Ercilasun, 2002: 171).

-Up dUr / -Up durur yapıları, -Up zarf fiil eki ve dur(ur) bildirme ekinin birleşmesi neticesinde oluşmuştur (Gülsevin, 2011: 83). Tarihî dönemler içinde incelediğimiz -Up dUr / -Up durur yapıları, ilk olarak Harezmi Türkçesi döneminde belirlenmiştir. Bu dönemde bazen belirli bazen de belirsiz geçmiş zaman olarak adlandırılmıştır. Eski Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde de -Up dUr / -Up durur kullanımları karşımıza çıkmaktadır. Bu

kullanımlarda daha çok duyulan (-mİş) geçmiş zamana işaret etmektedir. -Up dUr / -Up durur ekleri Tatar Türkçesi için sadece ağızlarda varlığını devam ettirse de Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi, Yeni Uygur Türkçesi ve Azeri sahası için gelişim göstererek varlığını sürdürmektedir. Türkiye Türkçesinde -Up dUr / -Up durur ekleri kullanımdan düşmüştür. Bunun yerine -mİş duyulan geçmiş zaman eki varlığını sürdürmektedir.

-Up dUr / -Up durur eklerinin *Ahmed Paşa Divanı*'ndaki kullanımlarını şu şekilde sıralamak faydalı olacaktır:

İnsânı âb-ı lütfun ediptir sefid-rûy
Şeytân-ı seng-i kahrın ediptir siyeh kafâ (Tarlan, 1992: 32, 3)

Kandil-i had kim olmuş anun ristânı misk
Bin nûr nârdır kim oluptur duhânı misk (Tarlan, 1992: 51, 13-1)

Ne kerâmet gösterir zâhid bu zülf-i hırka-pûş
Kim salıptır Hızr-veş seccâdesin âb üstüne (Tarlan, 1992: 58, 16-10)

Kanda benzer kasrına bir âfitâbıyla felek
K'anda her bir cam oluptur bir ziyâ-güster güneş (Tarlan, 1992: 66, 11)

Şâh bezminde amel olmağa bu kavl-i garîb
Ediniptir Zöhre-i zehrâyi hınyâ-ger güneş (Tarlan, 1992: 67, 1)

Bir nazar kıl Ahmed'e ey nûr-i çeşm-i kâ'inat
K'âb-ı lütfundan oluptur ebr gibi ter güneş (Tarlan, 1992: 67, 15)

Cefâsı tîği kaçan çıka dil nitâmından
Ki hûn-ı dille tutuptur anı ser-â-ser jeng (Tarlan, 1992: 71, 4)

Adlin zamânesinde ruhu gibi dil-berin
Bir yerde âteş ile kılıptır karâr âb (Tarlan, 1992: 100, 14)

Hâli sultân-ı Habeştir zülfü ferrâşı ona
Anberin çâber tutuptur bister-i nesrîn salıb (Tarlan, 1992: 125, 5)

Ahmed işi gibi bağlanıptır
Ol turra-i tâb-dâr ey dost (Tarlan, 1992: 128, 2)

Mest oluptur çeşm ü ebrûnun hayâlınden imâm
K'okumaz mihrâbda bir harf-i Kur'anı dürüst (Tarlan, 1992: 128, 20-4)

Üftâde yaşarım ki nazardan **düşüp durur**
Merdümlük et esirge ki birkaç yetimdir (Tarlan, 1992: 134, 32-4)

Hâli Mısır-ı hüsnüne **sultân oluptur** ey sabâ
Sâye-bân zülfüne değme ki sultân andadır (Tarlan, 1992: 139, 5)

Gamzeler bağrım **deliptir** urma merhem ey tabîb
Çıkmadı dilden henüz ol tir ü peykân andadır (Tarlan, 1992: 139, 43-3)

Öldürür gözlerin ey yâr elimden ne gelir
Mest oluptur iki hûn-hâr elimden ne gelir (Tarlan, 1992: 146, 57-1)

Sa'y edip edimezem Kâbe-i kuyunu tavâf
Bağlayıptır yolumu hâr elimden ne gelir (Tarlan, 1992: 146, 57-7)

Ey kaşları kemânına kurbânlar olduğum
Cismin hilâl gibi **kılıptır nizâr** sabr (Tarlan, 1992: 152, 71-2)

Gamzen elinde tiğini **uryan tutup durur**
Uşşakı sezerim ki yine **kan tutup durur** (Tarlan, 1992: 164, 93-1)

Çevgânı zülfünün nice cân topun urmasın
Gül-gûn yanağın gibi **meydan tutup durur** (Tarlan, 1992: 164, 93-2)

Tâvus-ı perçemin sanemâ cân şikâr eder
Bostân-ı ârizinde çü **cevlân tutup durur** (Tarlan, 1992: 164, 93-3)

Bâzâr-ı hüsn içinde dehânın gibi şehâ
Dürr ile la'l satmağa **dükkân tutup durur** (Tarlan, 1992: 164, 93-4)

Şi'ri Ahmed'in şehâ nemekin olduğu bu kim
Bahr-ı suhande dâmen-i **Selmân tutup durur** (Tarlan, 1992: 164, 93-5)

Saçın çün çin seher ki çîn oluptur
Dimâğı sünbülün **müşgîn oluptur** (Tarlan, 1992: 167, 99-1)

Perîşân gördüğünce sünbülünü
Benefşe vâlih ü **gam-gîn oluptur** (Tarlan, 1992: 167, 99-2)

Yüzü üzre sürünsün göreyin şu
Ki yâr anı görüp **hûd-bin oluptur** (Tarlan, 1992: 167, 99-3)

Ne kılâm yâ Rab ol zülfün ucundan
Ki ol sevdâda dil **miskîn oluptur** (Tarlan, 1992: 167, 99-4)

Lebini ağzına aldıkça Ahmed
Ne söz kim söylese **şîrîn oluptur** (Tarlan, 1992: 167, 99-5)

Yazıkdır Ahmed'in sıması gönli şişesin
*Mestâne gözlerin kim **oluptur hârâb-ı nâz*** (Tarlan, 1992: 171, 109-5)

***Çâk oluptur** dest-i hasretten giribânım benim*
Ben kuluna şefkat et devletli sultânım benim (Tarlan, 1992: 209, 187-1)

***Çeng oluptur** kâmetim zârilig eyler her kılım*
Zöhreye âheng eder göklerde efgânım benim (Tarlan, 1992: 209, 187-2)

Gel gönül Kâ'besin ziyâret kıl
*Ki **oluptur makâm-ı İbrâhim*** (Tarlan, 1992: 209, 188-3)

*Çü yâr anı görüp **hod-bîn oluptur***
Yüzü üzre sürünsün göreyin su (Tarlan, 1992: 242, 256-4)

Hayâl-i yâr ile kıldım bu gece sohbet-i hâs
***Semâ-î nâlem ediptir** gözüüm yaşın rakkâs* (Tarlan, 1992: 183, 134-1)

Ayağın toprağına cân verse sultânlar ne gam
*Nice şehler **hâk ediptir** Âb-ı Hayvân hasreti* (Tarlan, 1992: 287, 350-2)

Zülfünün dârında ber-dâr etmeğe dil düzdünü
*Hâkim-i kudret izârına **veriptir** dest-hât* (Tarlan, 1992: 184, 1)

Cân cemâlinsiz dem-â-dem inler ey hûr-i behişt
*San ki bülbüldür **düşüptür** gül-sitânından irak* (Tarlan, 1992: 189, 147-4)

*Hoş **düşüptür** zülf-i reyhânında miskîn benlerin*
Gerçi kim hattâtlar nokta komaz lâm üstüne (Tarlan, 1992: 252, 277-7)

Hatt-ı lebi tezvir idigün sormağa Ahmed
*Hâcib **getürübdür** kaşı tuğrâsı Alinin* (Tarlan, 1992: 192, 154-7)

Damenin çek hâr elinden gel sen âhımdan sakın
*Kim hezâran cübbe-i gül **çâk olupdur** bâddan* (Tarlan, 1992: 234, 240-7)

Çünkü yerim dehr bağında dikendir gül gibi
*Şiddet-i asr ile bağrım **kan olupdur** mül gibi* (Tarlan, 1992: 265, 304-1)

Hüsn hıl'attır biçilmiş kaddine ey serv-i nâz
*Ol kabâ gey **yaraşıptır** sen dil -ârâm üstüne* (Tarlan, 1992: 252, 277-2)

Severem dediğim için eridim şem' gibi
*Dilim odlara **yakıptır** beni söyletme beni* (Tarlan, 1992: 267, 307-3)

Dedi kim bu serv-i gül-ruhsâr Bostanc' oğludur
*Futasın gül **dolduruptur** saçları reyhanidir* (Tarlan, 1992: 299, 13-3)

Yukarıda beyit içinde kullanımları verilen *-Up dUr/ -Up durur* belirsiz geçmiş zaman çekimi *Ahmed Paşa Divanı* 'nda kırk beş (45) örnekte görülmektedir.

1. 2. 4. **-IsAr Gelecek Zaman Eki:**

Tarihî dönemlerde, gelecek zaman çekimi için kullanılan *-IsAr* ekine incelediğimiz *Ahmed Paşa Divanı* 'nda: *kalısar* (Tarlan, 1992: 244, 261-2), *öldüriserin* (Tarlan, 1992: 267, 308-5), *alısar* (Tarlan, 1992: 284, 345-2) şeklindeki üç örnekte rastladık. Bugün kullanımdan düşmüş olan bu ekin (*-IsAr*), tarihî dönemler içindeki görünümü ve günümüzde kullanılan gelecek zaman çekimi hakkında edindiğimiz bilgiler şu şekildedir:

Köktürk Türkçesi döneminde gelecek zaman çekimi için *-sIk, -DAçI, -çI* ve *-gAy* ekleri kullanılmaktadır (Tekin, 2000: 186); Uygur Türkçesi döneminde *-gAy, -gA, -çI* ekleri gelecek zaman çekiminde kullanılmaktadır (Eraslan, 2012: 343; Şen, 2015: 73); Karahanlı Türkçesi döneminde *-gA, -gAy, -gU, -DAçI* ekleri gelecek zaman çekiminde kullanılmaktadır (Hacıeminoğlu, 2013: 187) ancak *-IsAr* gelecek zaman ekine bu dönemler için rastlanmaz.

Harezmi Türkçesi döneminde gelecek zaman çekimi için *-Gay, -GU, -GA, -AsI* eklerini görmekteyiz fakat Sertkaya 1996'da, *-IsAr* eki kullanılarak oluşturulan gelecek zaman çekiminin varlığı Harezmi Türkçesi için tanıklanmıştır (Sertkaya, 1996: 32). Ata 2002'ye göre de *-IsAr* gelecek zaman eki bu dönem için iki örnekte görülür (Ata, 2002: 78). Sınırlı sayıda da olsa *-IsAr* gelecek zaman ekinin bu dönemde kullanıldığı görülmektedir. *Hüsrev ü Şirin* 'de kullanılmış olan *-IsAr* ekinin görüldüğü örnekler aşağıdaki gibidir:

*kim uş biz tig bize **yığlayısar*** (4584), *kim uş tün bardı bu kün **qalmayısar*** (3946). (Ata, 2002: 78).

Eski Kıpçak Türkçesi döneminde gelecek zaman çekimi için *-ğay, -gäy, -ğa, -gä, -ası, -äsi* eklerinin kullanıldığı görülmektedir (Akalin, 1998: 120; Karamanlıoğlu, 1994: 131; Vural- Toparlı, 2013: 70). Dönemin gramer kitaplarını incelediğimizde *-IsAr* gelecek zaman ekine rastlanmaz.

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-IsAr*, *-A*, *-AcAk*, *-sA gerek*, *-dAçI* ekleri gelecek zaman çekiminde kullanılmaktadır. *-IsAr* gelecek zaman şekli bu dönemde kullanılan en yaygın gelecek zaman ekidir (Timurtaş, 1994: 120; Şahin, 2003: 61; Gülsevin, 2011: 100). Dönemin ilk eserlerinden biri olan *Süheyl ü Nev-Bahar*'da geçen kullanımı şu şekildedir:

Şorar isem atama dimeyiser
Bilürem ki kayğumu yimeyiser (Dilçin, 1991: 467).

“Sorarsam atama **demeyecek**. Bilirim ki kaygımı **gidermeyecek**.”

Çağatay Türkçesi döneminde gelecek zaman çekimi için, *-ğay*, *-gey*, *-kay*, *-key*, *-ğa*, *-ge*, *-ka*, *-ke* ekleri kullanılmaktadır (Eckmann, 2013: 128). *-IsAr* gelecek zaman ekine rastlanmaz.

Tatar Türkçesi, Kazak Türkçesi, Kırgız Türkçesi dönemlerinde gelecek zaman çekimi, geniş zaman ifadeli *-a*, *-e* ekleriyle yapılır. *-AcAk* eki ile kurulan gelecek zaman çekimi ise Tatar Türkçesinde kullanılsa da Kazak ve Kırgız Türkçelerinde kullanılmamaktadır (Öner, 2013: 170). Özbek Türkçesinde gelecek zaman çekimi *-ä*, *-äcäk*, *-mâqçi*, *-ädigän* ekleriyle yapılır (Buran- Alkaya, 2009: 168). Yeni Uygur Türkçesi için gelecek zaman çekimi *-A* ve *mAqçi* ekleriyle kurulmaktadır (Buran- Alkaya, 2009: 208). *-IsAr* gelecek zaman ekine Tatar, Kazak, Kırgız, Özbek, Yeni Uygur Türkçelerinde rastlanmaz ancak Türkiye Türkçesinde kullanılan *-AcAk* gelecek zaman eki Tatar Türkçesinde az da olsa kullanılmaktadır.

Türkiye Türkçesinde gelecek zaman çekimi için *-IsAr* eki kullanımdan düşmüş olup *-AcAk* eki kullanılır olmuştur (Ediskun, 2004: 170;; Korkmaz, 2014: 559; Banguoğlu, 2015: 465).

-IsAr gelecek zaman ekinin etimolojisi hakkında ise çeşitli görüşler vardır. Vecihe Kılıçoğlu bu ekin (*-IsAr*), *-sAr* şart çekimiyle *-I* zarf fiil ekinin birleşmesi sonucu oluşmuş yeni bir gelecek zaman eki olduğu görüşünü savunur. Şart çekiminin istek ve gelecek zaman anlamları taşıdığını da belirtir (Kılıçoğlu, 1954: 255).

Tâlat Tekin ise bu görüşe fiil çekim eklerinin, sadece fiil kök ve gövdesine eklenebileceği noktası ile şart çekimi ve gelecek zaman çekimi arasında pek az

yakınlık olduğu noktasında itiraz eder. Bu bağlamda *-I* ekiyle kurulmuş zarf fiillere, fiil çekim eki olan *-sAr* şart ekinin gelmesi muhtemel değildir. Tekin *-IsAr* gelecek zaman ekinin *-ıg̃sa*'lı fiil gövdelerine *-r* geniş zaman ekinin eklenmesi sonucu oluşmuş ve *-ıg̃sar* şeklinde gelişip kalıplaşmış olduğu görüşünü savunur (Tekin, 1954: 453).

Kılıcoğlu'nun yazısına Tekin'den gelen karşılık neticesinde Kılıcoğlu ikinci yazısını yayımlar. Buna göre Kılıcoğlu, W. Bang'ın zarf fiillerin de bir çeşit fiil gövdesi oluşturduğu görüşünü dayanak göstererek fiil gövdesi olarak kabul edilebilir olan zarf fiillerle kurulan yapıların çekim eki alabileceğini ifade eder. Tekin'in şart çekimi ile gelecek zaman çekimi arasında pek az yakınlık vardır görüşüne karşılık ise, şart çekiminin istek, arzu, gelecek anlamları taşıdığını ve de istek çekiminin uzun yıllar boyunca Türk lehçelerinde *futurum kipi* olarak kullanıldığını ifade eder. Bu bağlamda da çekimlerin taşıdığı istek, arzu ve gelecek kavramlarının birbirine kolaylıkla kayabileceğini söyler (Kılıcoğlu, 1954: 511).

Tekin, Kılıcoğlu'nun Bang'ı dayanak gösterdiği yazısına cevaben şunları söyler: *-AcAk* eki *-A* zarf fiil ekine *-cAk* ekinin eklenmesiyle oluşmuştur görüşü olsa da burada *-A*'lı zarf fiile eklenen *-cAk* eki çekim eki değil *-AcAk* ekinin bir hecesidir. Bu bağlamda da Tekin'in *-I* zarf fiil eki üzerine fiil çekim eki eklenemez tezi kesin olarak ortadan kalkmış olmaz. Eski Osmanlıcadaki *-A* istek-gelecek zaman ekinin arkaik şekli *-GA* ekidir. Bu ekle en eski metinlerde bile *-A* sayılan zarf fiil ekini bir tutmak doğru olmaz. İstek-gelecek zaman çekimi ile zarf fiil eki arasında şekilce ve anlamca yakınlık yoktur demiştir (Tekin, 1954: 90-94).

Yıldız 2013' e göre ise *-IsAr* ekinin gelişimi şöyledir: $-^{\circ}g + sa- > -^{\circ}gsA- + -r > -^{\circ}gsAr > (y)IsAr$ şeklindedir. Buna sebep ise *sa-* fiilinin geçişli bir fiil olması, yani kendinden hemen önce bir nesne gerektirmesi ve zarf fiil eki alamamasıdır (Yıldız, 2013: 44).

-IsAr gelecek zaman ekinin etimolojik yapısı hakkındaki görüşler yukarıdaki gibidir. Bu değerlendirmeler neticesinde Tekin'in tezini temel alarak, *-IsAr* gelecek zaman ekinin *-ıg̃sa*'lı fiil gövdelerine *-r* geniş zaman ekinin eklenmesi sonucu oluşmuş ve *-ıg̃sar* şeklinde gelişip kalıplaşmış bir ek olarak değerlendirilmesi

olasıdır. Bu ekin (-*IsAr*) tarihî dönemler içindeki görünümü ise yukarıda da açıkladığımız gibi şöyledir: Köktürk Türkçesi, Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi, Eski Kıpçak Türkçesi ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde -*IsAr* gelecek zaman ekine rastlanmaz. Harezmi Türkçesi döneminde iki örnekte görülmesi akla bir ağız sızmasını getirmektedir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde yaygın olarak kullanılmıştır. Doğal olarak bugün Tatar, Kazak, Kırgız, Özbek, Yeni Uygur Türkçelerinde de -*IsAr* gelecek zaman eki bulunmamaktadır. Türkiye Türkçesi için bu ek (-*IsAr*) kullanımdan düşmüştür. Onun yerine gelecek zaman çekimi için -*AcAk* eki kullanılmaktadır.

Ahmed Paşa Divanı'nda -*IsAr* gelecek zaman ekinin kullanımı aşağıdaki gibidir:

Uzandı hasretim benim ol serv-kâmete
Uş kalsar kıyâmete hasret ne fâ'ide (Tarlan, 1992: 244, 261-2)

Ahmed'i öldüriserin dir idin
Ahde vefâ eylemedin öyle mi (Tarlan, 1992: 267, 308-5)

Gece merdüimler akan kanlı yaşım havfından
Uyumazlar ki bu dem seyl alsar hânemizi (Tarlan, 1992: 284, 345-2)

Yukarıda beyit içinde kullanımları verilen -*IsAr* gelecek zaman eki *Ahmed Paşa Divanı*'nda üç (3) örnekte görülmektedir.

1. 2. 5. -gII Emir Pekiştirme Eki:

-gII II. teklik şahıs emir pekiştirme eki incelediğimiz *Ahmed Paşa Divanı*'nda iki örnekte tanıklanabilmiştir. Bu örnekler şu şekildedir: *nuş eylegil* (Tarlan, 1992: 106, 10), *lûtf eylegil* (Tarlan, 1992: 213, 194-4). Bugün için kullanımdan düşmüş olan bu ekin (-gII) tarihî dönemlerdeki görünümü ise aşağıdaki gibidir:

Köktürk Türkçesi döneminde Tekin 2000'e göre II. teklik şahıs emir pekiştirme eki -gII pekiştirmeli buyurma eki olarak adlandırılmıştır. Tekin'in *normal buyurma* olarak adlandırdığı emir çekiminin ise özel bir eki yoktur (Tekin, 2000: 180). Döneme ilişkin örnek teşkil edebilecek olan kullanım aşağıdaki gibidir:

teñri teg teñride bolmuş türük bilge kagan bu ödke olurtum sabımın tüketi eşidgil (Tekin, 2014: 20).

“(Ben) Tengriteg Tengride Bolmuş Türk Bilge Kağan(’ım). Bu zamanda tahta oturdum. Sözlerimi sonuna kadar **işit**.” (Aydın, 2012: 39).

Eski Uygur Türkçesi döneminde II. teklik şahıs emir çekiminde *-gll* eki kullanılmıştır (Eraslan, 2012: 346). Şen 2015’e göre de II. teklik şahıs emir çekiminde *-gll* eki kullanılmıştır ancak bazı araştırmacılar Eski Türkçede emir ekinin asıl hâlinin eksiz olduğu, *-gll* ekinin pekiştirme yaptığı görüşünü de savunurlar (Şen, 2015: 72).

*uluğ ilig begke inçe tip ötünti **tigil!*** (Eraslan, 2012: 346)

“Sen ulu hükümdara şöyle arz etti, diye **söyle!**” (Eraslan, 2012: 346)

Karahanlı Türkçesi döneminde II. teklik şahıs emir çekimi için *-gll* eki kullanılmıştır. Yine II. teklik şahıs emir çekimi için *-gIn* eki, eksiz ve ünlem edatlarıyla da çekimler gerçekleştirilmiştir (Hacıeminoğlu, 2013, 190). *Kutadgu Bilig*’teki bir kullanımı şöyledir:

*biliglig bilig birdi tilke bışığ
aya til içisi **küdezgil** başığ* (Arat, 1999: 33, 168).

“Bilgili dil için özlü bir söz söyledi; ey dil sâhibi, başını **gözet**” (Arat, 2003: 23).

Harezm Türkçesi döneminde II. teklik şahıs emir çekiminde *-gll* eki kullanılmıştır (Sertkaya, 1996: 27; Akalın, 1998: 119). Ata 2002’ye göre de II. teklik şahıs emir çekimi için *-gll* eki kullanılmıştır. Bunun yanında II. teklik şahıs emir çekimi için *-Gul*, *-kıl*, *-GIn*, $\emptyset$ kullanımları da tanıklanabilmiştir (Ata, 2002: 78).

Harezm Türkçesi dönemi eserlerinden olan *Nehcül-Ferâdis*’te geçen bir kullanımı şu şekildedir:

*Ey Peygâmbar, Tanrıdın **qorqûl** taqı kâfirlarqa taqı munâfıqlarqa boy
bèrmegil* (Tezcan ve Zülfikar, 1995: 35).

“Ey peygamber, Tanrı’dan **kork**. Bu kâfirlere bu münafıklara boyun **eğme**.”

Eski Kıpçak Türkçesi döneminde II. teklik şahıs emir çekiminde *-gll* eki kullanılmıştır (Karamanlıoğlu, 1994: 137; Vural- Toparlı, 2013: 67).

Münyet'ül-Guzât'ta geçen bir örnek de şu şekildedir:

Eger düşmen ilinde bolsanġ ilgerü baktırıp kirgil (Vural ve Toparlı, 2013: 103).

“Eğer düşman şehrinde olursan ileriye baktırıp **gir**.”

Eski Anadolu Türkçesi için, Şahin 2003'e göre II. teklik şahıs emir çekimi -*gll* eki kullanılarak oluşturulmuştur. Ancak Şahin, Sertkaya'yı işaret eden belirlenmesinde II. teklik şahıs emir çekimi için kullanılan -*gll* ekinin aslında emir eki değil, eksiz emir çekimini pekiştirmeye yarayan bir edat olduğuna dikkat çeker (Şahin, 2003: 63). Timurtaş 1994'e göre ise emir çekimi ile istek çekimi arasında mana yakınlığı bulunmakla birlikte II. teklik şahıs emir çekiminde -*gll* ekinin kullanıldığı belirtilmiştir (Timurtaş, 1994:129). Gülsevin 2011'e göre, Eski Anadolu Türkçesi döneminde aynı ek hem emir, hem istek hem de tavsiye yoluyla gereklilik göstermek için kullanılabilir. Gülsevin'in bu bağlamda istek çekimi başlığı altında değerlendirdiği -*gll* eki, II. teklik şahıs için dilek-istek, dua yoluyla istek, tavsiye, tavsiye yolu ile gereklilik ve emir fonksiyonlarını taşımaktadır (Gülsevin, 2011: 111).

Dede Korkut'ta geçen örnek kullanımı ise aşağıdaki gibidir:

'Azrā'ile buyruġ eyledi kim yā 'Azrā'il var, daġı ol delü ħavatuñ gözine göringil, benzini şarartġul didi, canını ħırlatġul alġul didi (Ergin, 1997: 178).

“Azrail'e şöyle emir verdi: Ya Azrail! Gidip o delinin gözüne **görün**, benzini **sarart**, canını **çıkart**, **al** dedi.”

Çağatay Türkçesi döneminde de II. teklik şahıs emir çekimi için -*gll* ekinin varlığı tanıklanabilmektedir (Argunşah, 2013: 168; Eckmann, 2013: 123).

Tatar, Kazak ve Kırgız Türkçelerinde II. teklik şahıs emir çekimi için eksiz kullanımın olması dikkat çekicidir. Ancak Tatar Türkçesinin Batı ve Orta ağızlarında -*gll* (-*gIn*) II. teklik şahıs emir çekiminin izlerine rastlanmaktadır. Kazak Türkçesinde de sözlü edebiyatta -*gll* ekinin varlığı korunmuştur. Bu ekin (-*gll*) yazı dilinde asıl işlevini kaybettikten sonra bugünkü lehçelerde emir çekimini pekiştirici

unsur olarak kullanıldığına dikkat çekilmiştir (Öner, 2013: 191). Özbek Türkçesinde II. teklik şahıs emir çekimi için eksiz kullanımın yanında *-gIn* eki ile olan kullanımlar da mevcuttur (Buran ve Alkaya, 2009: 170). Yeni Uygur Türkçesinde II. teklik şahıs emir çekiminde eksiz kullanımın olduğu belirlenmiştir (Buran- Alkaya, 2009: 210).

Türkiye Türkçesinde II. teklik şahıs emir çekimi eksiz gerçekleştirilmektedir (Gencan, 1979: 293; Boz, 2012: 62; Korkmaz, 2014: 594).

-gIl ekinin fonksiyonu hususunda Sertkaya'nın değerlendirmesi dikkat çekicidir. Sertkaya'nın *Bolsunğıl Teb Tediler* bildirisinde, *Oğuz Kağan Destanı*'nda dört kez geçen *bolsunğıl* ibaresi üzerinde durulmaktadır. *Bol-* "ol- "fiiline gelen *-sUn* III. şahıs emir ekinde sonra *-gIl* ekinin kullanılmış olması dikkat çekicidir. Sertkaya *-gIl* ekinin aslında kuvvetlendirme eki olduğunu belirtir ve II. teklik şahıs emir çekiminin eksiz olması sebebiyle *-gIl* ekinin gramercilerce emir eki zannedildiği noktasına vurgu yapar (Sertkaya, 1996: 142). Sertkaya 1994'e göre *-gIl* eki emir eki değildir. Bu ek (*-gIl*) emir kuvvetlendirme ekidir (Sertkaya, 1994: 349).

II. teklik şahıs emir çekimi için kullanılan *-gIl* ekinin varlığı, yukarıda da açıklandığı üzere bütün tarihî dönemler için tanıklanabilmektedir (Caferoğlu, 1971: 9). Bugün hemen hemen bütün dillerde tipolojik bir özellik olarak II. teklik şahıs emir çekimi eksiz gerçekleşmektedir. Tarihî dönemlerimizde de belirgin olarak görülen *-gIl* II. teklik şahıs emir ekinin varlığı yukarıda ayrıntılı olarak verilmiştir. Bu bağlamda *Oğuz Kağan Destanı*'nda dört örnekte görülen bu şekil (*bolsunğıl*), *-gIl* eki için pekiştirme fonksiyonunu göstermesi bakımından önemlidir. Günümüzde kullanımdan düşmüş olan bu ek (*-gIl*) *Ahmed Paşa Divanı*'nda iki örnekte belirlenmiştir. Bu belirlemeler ise aşağıdaki gibidir:

Kavliyle amel eyleme her zâhid-i huşgün
Tartib-i dimağ etmeğe nuş eylegil ammâ (Tarlan, 1992: 106, 10)

Mestem ol çeşm-i humârından şehâ lûtf eylegil
Ver nasihat zülfüne kim dil-nevâz olsun begim (Tarlan, 1992: 213, 194-4)

Yukarıda beyit içinde kullanımları verilen *-gIl* emir pekiştirme eki *Ahmed Paşa Divanı*'nda iki (2) örnekte görülmektedir.

1. 3. ZARF-FİİL EKLERİNDE GÖRÜLEN ARKAİK UNSURLAR

1. 3. 1. -UbAn Zarf-Fiil Eki:

Ahmed Paşa Divanı'nında yer alan ve tarihî dönemler içerisinde zarf-fiil eki olarak adlandırılan -UbAn ekine, *yaşlar döküben* (Tarlan, 1992: 44, 4), *mest oluban* (Tarlan, 1992: 46, 5), gibi örneklerde rastlanmıştır. Bu ekin tarihî dönemler içerisindeki görünümü aşağıdaki gibidir:

Köktürk Türkçesi dönemi için, Tekin 2000'e göre -p zarf-fiil ekinin genişlemiş biçimi olarak nitelenen -pAn zarf-fiil ekinin varlığı belirlenmiştir (Tekin, 2000: 176).

tabgaçgı begler tabgaç atin tutupan tabgaç kaganka körmüş (Tekin, 2010: 52).

“Çinlilerin hizmetindeki Türk beyleri Çin unvanlarını **alarak** Çin hakanına tabi olmuşlar.” (Tekin, 2010: 53).

Eski Uygur Türkçesi döneminde de -pAn zarf-fiil ekinin varlığına rastlanmıştır. Eraslan 2012'ye göre Eski Uygurcanın *n* ağzında sıkça, *y* ağzında ise nadiren görülmektedir (Eraslan, 2012: 419). Şen 2015'e göre ise -pan zarf-fiil ekine sadece Mani metinlerinde (*n* Ağzı) rastlanır (Şen, 2015: 77).

terkleyü yüz tapa barıpan... (Eraslan, 2012: 420)

“hızlıca kişiye doğru **giderek...**” (Eraslan, 2012: 420)

Karahanlı Türkçesi döneminde -UbAn, -UpAn zarf-fiil ekleri az da olsa kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 1996: 172). *Kutadgu Bilig*'teki bir kullanımı aşağıdaki gibidir:

*bu toğmuş ilindin çıkıp barğanı
kıtabı **koşupan** tükel kılğanı* (Arat, 1999: 9).

“O bir kitabını nazma **çekip**, tamamlamış ve doğduğu memleketten ayrılmıştır.” (Arat, 2003: 6).

Harezmi Türkçesi döneminde -p zarf-fiil ekinin genişletilmiş şekli olarak -pAn zarf-fiil eki kullanılmıştır (Sertkaya, 1996: 24; Akalın, 1998: 196; Ata, 2002:

90). Ata 2002'ye göre *-UbAn* zarf-fiil ekinin varlığı bu dönem için ayrıca da gösterilmiştir. *Mu'inü'l-Mürîd*'teki *-UbAn* zarf-fiil ekine örnek teşkil eden bir kullanım şöyledir:

uşak kılğu lokma üküş çeynegü
*nazar öz öñinde **tutuban** yëğü*
yemekdin öñ el yup taķı soñra hem
tatıp tuz soñ elhamdüli'llah tëğü (Toparlı ve Argunşah, 2008: 136)

“Küçük lokmanı iyice çiğneyip gözünün ününde **tutarak** ye. Yemekten önce elini yıkayıp sonrasında hem tuzunu tadıp hem de elhamdülillah diye söyle.”

Eski Kıpçak Türkçesi dönemi için de *-pAn* ekinin kullanıldığı görülmektedir (Karamanlıoğlu, 1994: 147; Vural- Toparlı, 2004: 38).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde *-UbAn* zarf-fiil ekinin kullanıldığı görülür. *-UbAn* zarf-fiil eki *-Up* zarf-fiil ekinin genişletilmiş şeklidir (Timurtaş, 1994: 140; Şahin, 2003: 70; Gülsevin, 2011: 133). *Dede Korkut'ta* geçen bir örnek aşağıdaki gibidir.

*Aķ çadır dikdiler, ala kalı döşediler, ağca koyun kırdılar, yidi yıllık al şarab içürdiler. **Aluban** bunları teküre getürdiler* (Ergin, 1997: 188).

“Beyaz çadır diktiler, ala renkli halı döşediler, beyazca koyun kestiler, yedi yıllık kırmızı şarap içirdiler. Bunları **alarak** tekfura götürdüler.”

Çağatay Türkçesi döneminde bu ek (*-UbAn*), *-bAn* şeklindedir. (Eckmann, 2013: 119). Argunşah 2013'e göre ise *-ban* zarf-fiil ekinin yanı sıra *-UbAn* zarf-fiil eki de bu dönemde görülür (Argunşah, 2013: 156).

Öner 2013'e göre Tatar, Kazak, Kırgız Türkçelerinde *-UbAn* zarf-fiil ekinin herhangi bir kullanımına rastlanmaz (Öner, 2013: 227). Özbek Türkçesinde *-ibân* şeklinde görülmektedir (Buran- Alkaya, 2009: 181). Yeni Uygur Türkçesinde ve Azerî Türkçesinde *-UbAn* zarf-fiil eki ile ilgili herhangi bir kullanıma rastlanmaz (Kartallıoğlu- Yıldırım, 2007: 213; Buran ve Alkaya, 2009: 225). Ancak Sertkaya 1994'e göre Azerî Türkçesinde bu ek (*-UbAn*) kullanılmaktadır. Sertkaya 1994'te Kırım Tatarcası için Doerfer işaret edilerek *-UbAn* zarf-fiil ekinin kullanıldığı

belirtilmiştir. Serkaya Yeni Uygur Türkçesi için ise Pritsak'ı işaret ederek bu ekin (-*UbAn*), *-pAn* şeklinde tanımlandığına dikkat çekmiştir (Sertkaya 1994: 347).

Türkiye Türkçesi için *-UbAn* zarf-fiil eki kullanımdan düşmüştür (Ediskun, 2004: 253; Boz, 2012: 42; Korkmaz, 2014: 842).

-UbAn zarf-fiil ekinin etimolojisiyle ilgili görüşler ise çeşitlilik arz etmektedir. Akalın 2000'e göre *-pAn* zarf-fiil eki , *-p* zarf-fiil ekinin genişletilmiş şekli olup fonksiyon olarak da *-p* ekinden farksızdır (Akalın, 2000: 85). Çağatay'a göre ise *-pAn* ekinin sonundaki *-An* eki analogik bir vasıta hâli eki olarak adlandırılabilir.*-pAn* eki, *-p* zarf-fiil ekinin genişlemesiyle oluşan bir ek olsa da *-p* zarf-fiil ekinden bazı farklılıkları vardır. Çağatay'a göre bu farklar şöyle sıralanabilir: Predikatif olarak kullanılmıyor oluşu, birleşik fiil teşkil etmemesi, arka arkaya gelmemesi, menfi şeklinin çok seyrek olması (Çağatay, 2012: 105; Çağatay 2012: 31). Tekin 2005'e göre ise *-p* zarf-fiil eki ile *-pAn* zarf-fiil eki arasındaki fark kesin değildir (Tekin, 2005: 99).

Korkmaz 1984'e göre *-p* ekinin genişletilmiş şekli olan *-pAn* zarf-fiil ekindeki *-An* ekinin vasıta hâli eki sayılabilmesi için isim soylu kelimeye eklenmesi gerekmektedir. Ancak *-p* eki bir fiil şeklidir ve buradaki *-An* eki kalıplaşmış ikinci bir zarf-fiil ekidir. Korkmaz ek yığılmasını da işaret etmektedir (Korkmaz, 1984: 161). Sertkaya 1994'te ise *-pAn* zarf-fiil ekindeki *-An* eki pekiştirme ekidir (Sertkaya, 1994: 352). Ergin 2009'a göre *-p* zarf-fiil ekine *-An* ekinin eklenmesi sonucu oluşan *-pAn* zarf-fiil şekli Eski Türkçe'nin başlarında görülmektedir. Daha sonra başına vokal alan *-pAn* eki *-UbAn* şeklinde gelişim göstermiştir (Ergin, 2009: 345).

-pAn zarf-fiil eki Eski Türkçe'nin başlarından itibaren görülmeye başlamıştır. Daha sonraki dönemlerde başına vokal alarak *-UbAn* şeklinde gelişim göstermiştir. *-UbAn* zarf-fiil ekinin etimolojik değerlendirmesi yukarıdaki gibi çeşitlilik göstermektedir. Tarihî gelişimi ise yukarıda da ayrıntılı olarak değinildiği üzere şöyledir: Köktürk, Uygur ve Eski Kıpçak Türkçelerinde *-pAn* şeklinde; Karahanlı, Harezm, Eski Anadolu ve Çağatay Türkçelerinde *-Uban* şeklinde görülür. Eski Kıpçak Türkçesi için *-bAn* şekli de belirlenmiştir. Özbek Türkçesinde *-ibân* şeklinde,

Kırım Tatarcası ve Yeni Uygur Türkçesinde *-UbAn* şeklinde görülmektedir. *-UbAn* zarf-fiil eki Türkiye Türkçesi için kullanımdan düşmüştür.

Ahmed Paşa Divanı'nda bu ekin (*-UbAn*) kullanıldığına dair belirlemeler ise aşağıdaki gibidir:

*Hâne-i hâk-i siyehden **geçüben** hayme kurar*
Lâ- mekân arasına himmeti dervîşlerin (Tarlan, 1992: 39, 8-3)

Dolâb olur âşüfte-i bûstân-ı sarâyın
*Yaşlar **döküben** nâle kılar valih ü şeydâ* (Tarlan, 1992: 44, 4)

*Adlinle yatar **mest oluban** bâğ yolunda*
Zerrîn kulehiyle geceler nergis-i şehlâ (Tarlan, 1992: 46, 5)

Çü doldu kubbe-i gerdûn sadâ-yı na'ran ile
*İçine od **düşüben** ra'd eder giriv ü gareng* (Tarlan, 1992: 71, 11)

*Hevâ-yi Yûsuf-ı bahtınla **nev-cevân oluban***
Acûz-ı dehr Züleyhâ-veş etti arz-ı cemâl (Tarlan, 1992: 72, 22-3)

*Sehvin **bilüben** secdeye varmazdı nigârâ*
Zülfeyninin olmasa güney-gârı benefşe (Tarlan, 1992: 81, 25-4)

Escâra cümle câme-i zerrîn geyirdi bâd
***Donanuben** salınmağa tydinde bende-vâr* (Tarlan, 1992: 96, 6)

*Âhım riyâhı **depredüben** gam gamâmını*
Bârân-ı eşkim ile dolar her diyâr âb (Tarlan, 1992: 102, 14)

*Bu savt-ı tarab-nak ile **işidüben** anı*
Üdun bırakır Bârbüd ü çengi Nigîsâ (Tarlan, 1992: 106, 1)

*Kaddin kıyâmetin **görüben** cân verenlere*
Tûbâ budagı gölgelerinde makâm ola (Tarlan, 1992: 121, 3)

*Ey dil ruh u zülfün **görüben** terkimiz urma*
Çıkma sefere k'oldu mehin menzili Akreb (Tarlan, 1992: 124, 2)

*Kâseyle şems **devr edüben** eşiğin göğün*
Deryüze eylese nola bâb-ı keremdir (Tarlan, 1992: 135, 2)

*Kaşınla gözünü **görüben** dedi müneccim*
Bu gürede çok fitne vü âşûb olacaktır (Tarlan, 1992:140, 1)

*Yüzü hurşîdi şeb-i zülfünü kâfir **görülen**
Rum-ı hüsnünde çeker tığ-ı dirahşân-ı Mısır (Tarlan, 1992: 159, 84-7)*

*Ağzın **görülen** açma gönül zülfü gussasın
Sığmaz bu vakt-i nâzige ol kıssa-ı dirâz (Tarlan, 1992: 175, 2)*

*Yoluna dide-i uşşâk **Güher-rîz oluban**
Kapına çehre-i uşşâk zer-efşân yaraşır (Tarlan, 1992: 140, 45-2)*

*Lâle haddin göricek **âh edüben** ağladığım
Bu ki gül mevsimidir bâd ile bârân dökülür (Tarlan, 1992: 153, 72-5)*

*Goncana gerçi gönül **cem' oluban** derdi dili
Görelî sünbül-i gül-pûşunu sad-pâre gider (Tarlan, 1992: 155, 76-4)*

***Koyuban** dil göğünü gün gibi devr eyleyeler
Bu gedâ-hâneleri mâh-likâlar nice bir (Tarlan, 1992: 156, 78-4)*

*Ahmed'in **arturuban** derdini ol lâ'li şifâ
Ehl-i derd olmayana ede devâlar nice bir (Tarlan, 1992: 156, 78-5)*

*Lâle gün ruhsarını **yâd edüben** kan ağlasam
Büstân-ı dîde ol dem verd-i ahmerden dolar (Tarlan, 1992: 108-2)*

*Çün Ahmed kaldı meydân-ı gamında
Gözü **sakka oluban** ahı ferrâş (Tarlan, 1992: 183, 3)*

*Ahmedden **edüben hasenâtın** o şeh diriğ
Her nâ- mahalle hüsn ile ihsân eder diriğ (Tarlan, 1992: 185, 139-7)*

*Hayâl-i turrası çeşmimde raks urur sanasın
Ki baş **götürülen** oynaya Nil içinde neheng (Tarlan, 1992: 190, 150-2)*

*Nice bir örtülü kılâm niyâzım ol saneme
Bu kerre baş **uçuban** âşikare yalvaralım (Tarlan, 1992: 212, 192-3)*

*Cemâli gülşeninini güllerini dermek için
Yüz uruban yine ol gül-izâre yalvaralım (Tarlan, 1992: 212, 192-4)*

*Şeb-i mihnette **telh-ays oluban**
Şem'-i şirin-zebândan ayrıldım (Tarlan, 1992: 215, 198-6)*

*Tâb-ı ruhunla sûzunu yazarken Ahmed'in
Şevkinden odlara **düşüben** yana yazmışım (Tarlan, 1992: 215, 199-5)*

*Kaşların ıydine kurbân etmege meyl edicek
Ahmed'i **lûtf edüben** yâd eyle kurban olduğum (Tarlan, 1992: 221, 4)*

*Bülbüllerini **inledüben** gam dikeninde
Gül gibi inen elden ele varma solarsın* (Tarlan, 1992: 227, 225-2)

*Gönüller **yıkuban** yaptın cefâ bünyâdını muhkem
Harâb olmaya divârı yavuz gözden yavuz dilden* (Tarlan, 1992: 230, 4)

*Yeni cân **buluban** duram hevâna başlayam yine
Ererse kabrime zülfün nesîm-i müşg-bârından* (Tarlan, 1992: 231, 234-4)

*Sûsen dil **uzaduban** okur zülfüne senâ
El götürür çınar boyuna du'a için* (Tarlan, 1992: 232, 236-6)

*Şevkini ruhlarının şem-i kamerden **bilüben**
Zevkini leblerinin şehd ü şekerden sorasın* (Tarlan, 1992: 235, 242-3)

*Buna şâdem ki eşiğinde yaradım ana kim
Beni **nâ-şâd edüben** düşmanıma şâd edesin* (Tarlan, 1992: 238, 248-9)

*Senden ummazdım anı kim **çözüben** saçlarını
Bu deli gönlümü zencîrden âzâd edesin* (Tarlan, 1992: 238, 248-10)

*Tâc-ı ser kıldık ayağı tozunu
Terk edüben ser ü külâhımızı* (Tarlan, 1992: 262: 298-2)

*Gece zülfün **görüben** düşde perişân oldum
Dostlar hayr ola din bize bu rü'yâ neyiki* (Tarlan, 1992: 267, 309-4)

*Rahm et ol dillere kim **asuluban** mahmiline
Kıla yollarda ceres gibi figân sen gideli* (Tarlan, 1992: 268, 310-2)

*Sâhib-i kal'a-güşây Ermanakum kal'asını
Kahr ile **kal' edüben** kondu hemîn aldı hemân* (Tarlan, 1992: 293, 1-2)

*San hameldir ki kurttan **kaçuban**
Şîr-i ner koltuğun edindi makar* (Tarlan, 1992: 304, 34-2)

*Âhum riyâhı **depredüben** gam gamâmını
Yaşlar gözüme seyl gibi eyledi hücum* (Tarlan, 1992: 312, 48-1)

Yukarıda beyit içinde kullanımı verilen *-UbAn* zarf-fiil eki *Ahmed Paşa Divanı* 'nda kırk iki (42) örnekte görülmektedir.

1. 3. 2. -IcAk Zarf-Fiil Eki:

İncelediğimiz *Ahmed Paşa Divanı* 'nda *olıcak* (Tarlan, 1992: 163, 1), *göricek* (Tarlan, 1992: 164, 1) örneklerinde görüldüğü gibi *-IcAk* zarf-fiil eki kullanılmıştır.

Günümüzde kullanımdan düşmüş olan bu ekin (-*IcAk*) tarihî dönemler içerisindeki görünümü ise aşağıdaki gibidir:

Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi Türkçelerinde -*IcAk* zarf-fiil ekinin herhangi bir kullanımına rastlayamadık (Serkaya, 1996: 24; Tekin, 2000: 173; Ata, 2002: 89; Eraslan, 2012: 402; Hacıeminoğlu, 2013: 172 Şen, 2015: 77).

Eski Kıpçak Türkçesi döneminde -*ICAk* şeklinde belirlenmiştir (Karamanlıoğlu, 1994: 146; Toparlı- Vural, 2013: 78).

*siz **turiçak** turduk* (Karamanlıoğlu, 1994: 146)

“Siz **durunca** durduk.”

Eski Anadolu Türkçesi döneminde de -*IcAk* zarf-fiil ekinin kullanıldığı belirlenmiştir (Timurtaş, 1994: 139; Şahin, 2003: 70; Gülsevin, 2011: 125). *Dede Korkut*’ta geçen bir kullanımı şöyledir:

*Depegöz buynuzundan berk tutdı. **Ƙalduriçak** buynuz deriyle elinde kaldı.* (Ergin, 1997: 212)

“Depegöz boynuzundan sıkıca tuttu. **Kaldırınca** boynuz deriyle elinde kaldı.”

Çağatay Türkçesi dönemi için ise herhangi bir kullanıma rastlayamadık (Eckmann, 2013: 113; Argunşah, 2013: 152).

Kazak, Kırgız, Tatar, Özbek, Yeni Uygur, Türkçelerinde de -*IcAk* zarf-fiil ekinin herhangi bir kullanımına rastlayamadık (Buran- Alkaya, 2009: 181; Buran- Alkaya, 2009: 225; Öner, 2013: 227). Azerbaycan Türkçesinde ise -*IcAk* zarf-fiil ekinin yerine Türkiye Türkçesindeki gibi -*Inca* ekinin kullanıldığı belirlenmiştir (Buran- Alkaya, 2009: 99).

Türkiye Türkçesi için -*IcAk* zarf-fiil ekinin yerini -*Inca* ve *DIğIndA* zarf-fiil ekleri almıştır (Ediskun, 2004: 260; Boz, 2012: 43; Korkmaz, 2014: 887).

Ahmed Paşa Divanı’nda bu ekin (-*IcAk*) kullanıldığına dair belirlemeler ise aşağıdaki gibidir:

*Şeh Bâyezid'i ben **ögicek** cân nisâr eder*
Tûtî-i Kuds nazm-ı şeker-bârım üstüne (Tarlan, 1992: 61, 4)

***Göricek** yüziinde zülfün rismânın sanırım*
Nûr ile yazmağa Şeh medhin çeker mıstar güneş (Tarlan, 1992: 67, 11)

*Çok çegzinir ki çağıra yüzün **göricek** âfitâb*
Ey Zıll-ı Hak sen sâye-i Yezdâna sıhhat yaraşır (Tarlan, 1992: 94, 7)

Ol şâh-ı serve eşkim akıtma dedim dedi
*Ser-sebz olur mu **bulmayıcak** şâh-sâr âb (Tarlan, 1992: 103, 4)*

*Ahmed sözünü **yazıcak** özüm küyünür kim*
Kâğıd tutuşup odlara yanar kalem ey dost (Tarlan, 1992: 127, 16-5)

***Çevgân edicek** zülfünü meydân-ı cemâle*
Ser-geşte olup ay ile gün top olacaktır (Tarlan, 1992: 139, 44-2)

Her biri âşkına cân yedirir
***Suncak** bûselerle şekerler (Tarlan, 1992: 140, 46-2)*

Ancalar mihr gibi şevk bisâtında yeler
***Pâk-bâz olmayıcak** aşk sefâsın ne bilir (Tarlan, 1992: 147, 59-2)*

*Gül yüzü gülşenini **görmeyicek***
Bâğ-ı cennet gözüme hâr gelir (Tarlan, 1992: 149, 63-2)

*Arada kan görünüür kim **göricek** hançerini*
Uş ciğer dîdeden ü dîde ciğerden küniler (Tarlan, 1992: 69-4)

*Şöyle yaktın beni kim **ağlayıcak** çeşmimden*
Âb yerine revân ateş-i sûzan dökülür (Tarlan, 1992: 153, 72-4)

*Lâle haddin **göricek** âh edüben ağladığım*
Bu ki gül mevsimidir bâd ile bârân dökülür (Tarlan, 1992: 153, 72-5)

Şâh-ı şî'rime tarâvet komasa tan mı firâk
***Esicek** bâd-ı hazân berg-i gülistân dökülür (Tarlan, 1992: 154, 2)*

Ahmed'â gerçi sebebsiz yâr ele girmez veli
***Meyl-i ma'suk olıcak** âlem kamu eshâb olur (Tarlan, 1992: 163, 1)*

Kîse-i ömrü tehî ettiğimi yolunda
***Olıcak** hâk beden kâse-i serden sorasın (Tarlan, 1992: 235, 242-4)*

Bilmezem mektûbumu kim arz ede dil-dâre kim
*Kâsıd ol hüsn ü cemâli **göricek** hayrân olur (Tarlan, 1992: 164, 1)*

Dostlar böylem' olur dostluğun kâ'idesi
*K'ağladığın **göricek** yârının ol yâr güler* (Tarlan, 1992: 167, 100-3)

Cemâli nakşını gördüm nigâra benzettim
*Cefâların **göricek** rûzigâra benzettim* (Tarlan, 1992: 216, 201-1)

***Göricek** gamzelerin tîgini benzim kalmaz*
Korkarım jeng ola nâ-geh giricek kanımıza (Tarlan, 1992: 250, 273-7)

*Zülf ü hâlin **göricek** câna dedi gönlümde*
Ases aldı emânet deyu kâferde kodı (Tarlan, 1992: 270, 315,3)

*Leblerin yâkûtunu **nazm edicek** lûlû gibi*
Ahmed-i divanenin divânı gevherden dolar (Tarlan, 1992: 171, 5)

*Bir varak kağıd ile yâr beni **yâd edicek***
*Bu sevâbı bulamaz bin kulun **âzâd edicek*** (Tarlan, 1992: 191, 152-1)

Mihrim artar dil-i sengînini yâd etmek ile
*Kim binâ muhkem olur seng ile **bünyâd edicek*** (Tarlan, 1992: 191, 152-2)

Eşiğinden dikilir göklere âhım âlemi
*Tabl-ı sînem dövülüp karşına **feryâd edicek*** (Tarlan, 1992: 191, 152-3)

Irz-ı vaslından ayırma beni kim hâr etmez
*Pâdişeh bir kulunu lûtfuna **mu'tâd edicek*** (Tarlan, 1992: 191, 152-4)

Âşık öldürmesi tecvîzine nass oldu tamâm
*Dest-i kudret kaşını nûn gözünü **sâd edicek*** (Tarlan, 1992: 191, 152-5)

Bin melek yarada Hak bir nefesim nurundan
*Ey perî ben yangın zikrini **evrâd edicek*** (Tarlan, 1992: 191, 152-6)

Yakma dil hânesin ey Yûsuf-ı sâni ki Halil
*Böyle sünnet komadı Ka'beyi **bünyâd edicek*** (Tarlan, 1992: 191, 152-7)

Ahmed'in adı kerâmetle dirilde ölüyü
*Sehv ile sen bir ağız adın anun **yâd edicek*** (Tarlan, 1992: 191, 152-8)

*Kaşaların tydine kurbân etmege **meyl edicek***
Ahmed'i lûtf edüben yâd eyle kurban olduğum (Tarlan, 1992: 221, 4)

*Ben za'ifin bedenini yaşım içinde **bulcak***
Rismânda dizili lü'lü'-i lâlâ göresin (Tarlan, 1992: 229, 3)

*Serv-i kaddin hasretinden **ölice**k tâbûtumu
Eylerim şâhim vastıyyet k'eder şimşâddan (Tarlan, 1992: 235, 214-4)*

***Göric**ek gamzelerin tîgini benzim kalmaz
Korkarım jeng ola nâ-geh **girice**k kanımıza (Tarlan, 1992: 250, 273-7)*

*Sen **girice**k gülşene gül zâr olur
Ey yanağı zîğnet-i gül- zâr hey (Tarlan, 1992: 281, 337-8)*

*İtlerin kıldı alâle eşîğine **varı**cak
Seni sevdiğim için bana bu gavgâ neyiki (Tarlan, 1992: 267, 309-3)*

*Ey sabâ **depre**dicek turra-i cânânemizi
Çekme zencîrin esirge dil-i divânemizi (Tarlan, 1992: 284, 345-1)*

*Dedim ki dudacığın **öpice**k
Cânâ tapuna ne âr olurdu (Tarlan, 1992: 300, 17-1)*

*Dedi ki dudacığın **öpice**k
Def'î heves-i kinâr olurdu (Tarlan, 1992: 300, 17-2)*

*Hayme-i sîm ki mercân budağıdır direği
Yel olup **salı**ncak görenin oynar yüreği (Tarlan, 1992: 311, 34-1)*

Yukarıda beyit içinde kullanımı verilen *-IcAk* zarf-fiil eki *Ahmed Paşa Divanı* 'nda kırk bir (41) örnekte görülmektedir.

1. 3. 3. -All Zarf-Fiil Eki:

Ahmed Paşa Divanı 'nda *-All* zarf-fiil eki ile oluşturulmuş *verelden* (Tarlan, 1992: 198, 167-1), *mahmur olalıdan* (Tarlan, 1992: 281, 338-3) gibi kullanımların olduğu belirlenmiştir. Günümüzde *-All* zarf-fiil ekinin *-All* şeklindeki kullanımı ve *-All beri* kullanımı devam etse de *Ahmed Paşa Divanı* 'ndaki gibi *beri* edatsız *-Al(I)dan* şeklinin artık kullanılmıyor olması dikkat çekicidir. Bu ekin (*-All*) tarihî dönemler içerisindeki görünümü aşağıdaki gibidir.

Köktürk Türkçesi dönemi için Tekin 2000'e göre asıl eylemin amacını belirtmek için ve asıl eylemin başlangıcını belirten bir başka eylemi ifade etmek için iki adet kullanım şekli olan *-gAll* zarf-fiil ekinin varlığı belirlenmiştir (Tekin, 2000: 177).

*türk bodun **kılın**galı, türk kagan **olorg**alı şantun balıka taloy ügüzke tegmiş
yok ermiş (Aydın, 2012: 111).*

“Türk halkı **yaratılabı**, Türk kağanı tahta **çıkabı** Şandong kentine, ulaşan olmamış.” (Aydın, 2012: 111)

Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Eski Kıpçak Türkçelerinde de *-gAll* zarf-fiil ekinin kullanıldığı belirlenmiştir (Karamanlıoğlu, 1994: 146; Sertkaya, 1996: 26; Ata, 2002: 90; Eraslan, 2012: 410; Hacıeminoğlu, 2013: 175; Şen, 2015: 77). Eski Uygur Türkçesi dönemine ait örnek kullanım aşağıdaki gibidir:

et'özleri arınıp tın-ları tumılıp tını üzülgeli bartuқта...(BTT, II, 970-971)
(Eraslan, 2012: 410)

“vücutları gevşeyip, soğuyup nefesi **kesilmeye** başladıkta...” (Eraslan, 2012: 410)

Eski Anadolu Türkçesi döneminde ise *-All* zarf-fiil eki kullanılmıştır. *-AllIdAn* ve *-AllIdAn beri* şeklinde kullanım gösterdiği de belirlenmiştir (Timurtaş, 1994: 139; Gülsevin 2011: 127).

Çağatay Türkçesi döneminde *-Gall* zarf-fiil eki kullanılmıştır. Bu dönem için *-Gall* zarf-fiil eki sebep bildirmek için ve *-GallIdAn beri* şekliyle süreç bildirmek için kullanılmıştır (Argunşah, 2013: 154; Eckmann, 2013: 117).

Kazak, Kırgız Türkçelerinde *-gall* zarf-fiil eki kullanılmaktadır. Tatar Türkçesi için bu ekin (*-All*) herhangi bir kullanımına rastlayamadık (Öner, 2013: 233). Özbek Türkçesinde *-gäli* şeklinde kullanılmaktadır (Kartallıoğlu- Yıldırım, 2007: 212; Buran- Alkaya, 2009: 182). Yeni Uygur ve Azeri Türkçelerinde ise kullanımına rastlayamadık (Buran- Alkaya, 2009: 225; Buran- Alkaya, 2009: 98).

-All zarf-fiil eki Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır. Bu kullanımın yanında *-All beri* ve *-AllIdAn beri* kullanımları da vardır. Ancak *beri* edatı almadan *-AllIdAn* şekli kullanımdan düşmüştür (Boz, 2012: 43; Ediskun, 2004: 262). Türkiye Türkçesi için *-All* zarf-fiil eki kullanılmakta olan bir ektir. Eski Türkçe'deki *-gAll* ekinin ön sesindeki *-g* ünsüzünün düşmesi ile *-All* şekline gelmiştir. Ağızların da etkisiyle konuşma dilinde *beri* / *-dan beri* edatıyla genişletilmiş kullanımları da vardır. Anlamı güçlendirmek için *-All* zarf-fiil eki kendinden önce görülen geçmiş

zaman çekimi alabilir ve bu çekimle birlikte de kullanılabilir. *Geldim geledi hiç oturmadım*. Cümlesi buna örnek olarak gösterilebilir (Yüce, 1999: 66; Korkmaz, 2014: 861). Gülsevin 2001'e göre *-All beri* ve *-AlIDAn beri* şekilleri Türkiye Türkçesi için kullanılmakta olan bir zarf-fiil kullanım şeklidir. Asli olarak zarf-fiil olmayan farklı fonksiyondaki edatların, eklerin birleşmesi ile oluşan *birleşik zarf-fiil* yapısı olarak da ayrıca nitelendirilmiştir (Gülsevin, 2001: 134).

-All zarf-fiil ekinin tarihî dönemler içerisindeki görünümü yukarıda ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Sonuç olarak bu ek (*-All*) Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı, Harezm, Eski Kıpçak Türkçelerinde *-gAll* şeklinde görülmektedir. Eski Anadolu Türkçesi döneminde ise *-All*, *-AlIDAn*, *-AlIDAn beri* şeklinde kullanımlarının olduğu belirlenmiştir. Çağatay Türkçesi dönemi için *-Gall*, *-GAlIDAn beri* kullanımları görülmüştür. Kazak ve Kırgız Türkçelerinde *-gall* şeklinde görülür. Özbek Türkçesinde *-gâli* şeklindedir. Tatar, Yeni Uygur ve Azeri Türkçelerinde ise herhangi bir kullanıma rastlanamamıştır. Türkiye Türkçesinde *-All* zarf-fiil ekinin *-All* şeklindeki kullanımı ve *-All beri* kullanımı devam etse de *Ahmed Paşa Divanı*'ndaki *beri* edatsız *-Al(I)dan* şekli kullanımdan düşmüştür.

Ahmed Paşa Divanı'ndaki tespit edilen kullanım ise aşağıdaki gibidir:

Öykünelden yüzüne hergîz bakılmaz yüzüne

Bî-hayâdır k'oldu bu vech ile müstahkar güneş (Tarlan, 1992: 67, 7)

Şehâ gül ruhların şevki kılaldan Ahmed'i bülbül

Düşer pervâne-veş şem'e demez kim bâl ü per küynür (Tarlan, 1992: 168, 101-5)

Ahmed edelden temâşâ haddü ü kaddin vasfını

Bağ u bostân seyrin anmaz serv ü şimşâd istemez (Tarlan, 1992: 174, 116-5)

Gussadan bir hissedir Leyli vü Mecnün kıssası

Dostâna nakl olaldan dâsitâni Yûsufun (Tarlan, 1992: 194, 159-3)

Âleme revnak verelden ebr-i ihsânın senin

Terbiyetle eyledin ben hâki bostânın senin (Tarlan, 1992: 198, 167-1)

Her seher yere çalar zerrin külâhın âfitâb

Serverâ sen urnaldan efsar-i zibâlûğın (Tarlan, 1992: 199, 170-2)

Tâk-i ebrûsunu tâk oldu görelden tâkatim

Mâhv-ı nev gibi dü-tâ oldu bu gamdan kâmetim (Tarlan, 1992: 222, 214-1)

Zülfünün sevdâsıyla sevdây' olaldan cân ü dil
Ben bilirim kim ne hâl ile geçer her sâ'âtim (Tarlan, 1992: 222, 214-2)

Gerçi hecrin çengine düşelden işimdir figân
Ney gibi aşkında bir dem sanma bizâr olmuşum (Tarlan, 1992: 223, 216-4)

Gözün kanım içer sıhhatler olsun
Ki mahmûr olaldan hasta düştü (Tarlan, 1992: 281, 338-3)

Derd ü gamdan Ahmed inende şikâyet etme kim
Müdde'i yüzün görelden sen ana mu'tâdsın (Tarlan, 1992: 239, 249-7)

Görelden Ahmed'in halin dileğim Hakdan oldur kim
Diyâr-ı yârı terk etmekde nâ-çâr olmasın kimse (Tarlan, 1992: 248, 269-5)

Görelden Ahmed'in sûzunu micmer
Yanıp bağıri içine tasa düşdi (Tarlan, 1992: 265, 4)

Âyine gösterelden ay yüzünün sefâsın
Âyineyi görenler öperler ol safâya (Tarlan, 1992: 246, 2)

Akıtır şîşe-i Şâmî gibi Rum içre gül-âb
Şâm-ı zülfüne kalaldan beri çeşmim seferi (Tarlan, 1992: 263, 299-2)

Yukarıda beyit içinde kullanımı verilen *-All* zarf-fiil eki *Ahmed Paşa Divanı* 'nda on beş (15) örnekte görülmektedir.

1. 3. 4. -dlkdA Zarf-Fiil Eki:

-dlkdA zarf-fiil eki incelediğimiz *Ahmed Paşa Divanı* 'nda *düzüldükde* (Tarlan, 1992: 29, 7), *verdikde* (Tarlan, 1992: 222, 215-2) gibi örneklerde görülmektedir. Bugün için kullanımdan düşmüş olan *-dlkdA* zarf-fiil ekinin tarihî dönemlerdeki görünümü ise aşağıdaki gibidir:

Köktürk Türkçesi döneminde Tekin 2000'e göre *-dlkdA* zarf-fiil ekinin kullanıldığı ifade edilmiştir (Tekin, 2000: 155). Ancak Tekin 1967'de *-DukDA* zarf-fiil eki *kisre* edatıyla birlikte bulunma-çıkma hâl eki içerisinde gösterilmektedir (Tekin, 1967: 133). von Gabain 2000'de de *-dlkdA* zarf-fiil eki *kisre* edatıyla görülmektedir (von Gabain, 2000: 99). Yüce 1999'da da bu ekin (*-dlkdA*) Köktürk Türkçesinde kullanıldığı ifade edilmiştir (Yüce, 1999: 107). Köktürk yazıtlarında birkaç kez kullanıldığını belirlediğimiz *-dlkdA* zarf-fiil ekinin bu dönem için örnek kullanımı aşağıdaki gibidir:

ol tegdökde bayırkun²uñ ak adgırıg udlıkın² s²ıyu urtı (Aydın, 2012: 57)

“O **saldırıldığı**nda Bayırku’nun ak aygırını uyluğundan vurup kırdılar.” (Aydın, 2012: 57)

Eski Uygur Türkçesi dönemi için Eraslan 2012’de sebebini anlayamadığımız şekilde zarf-fiil ekleri içerisinde *-dlkda* zarf-fiil ekinin kullanımına rastlayamadık. Ancak *-Duk* ekli isim-fiillere bulunma hâl eki eklenmesi ile *-DukDA* şeklinin zarf-fiil olarak kullanıldığı ayrıca ifade edilmiştir (Eraslan, 2012: 402). Şen 2015’e göre ise *-dUkda* zarf-fiil ekleri içinde gösterilmiştir (Şen, 2015: 77).

Kaçan arslan oğl[in] körtükde yalganturu sevinip yakın kelti (Biogr. Hts. IV, B1r, 23-24) (Eraslan, 2012: 373).

“Arslan yavrusunu **görünce** yalanıp sevinerek yaklaştı” (Eraslan, 2012: 373).

Karahanlı Türkçesi dönemi’nde Hacıeminoğlu 2013’te sıfat-fiil eki *-dUk*’un üzerine bulunma hâli eki alması sonucunda oluşmuş *-dUkta* zarf-fiil ekinin kullanıldığı belirlenmiştir (Hacıeminoğlu, 2013: 175).

Harezmi Türkçe döneminde *-A, -U, -I, -p, -GAç, -GAlI, -GAlU, -GInça, -GUNça, -GUÇA, -ban, -UbAn, -Arak, -ken, -mAdIn, -mAyIn* zarf-fiil ekleri görülse de *-dlkda* zarf-fiil ekinin varlığına kaynaklarda rastlayamadık (Eckmann, 1996: 24; Ata, 2002: 89). Harezmi Türkçesi için araştırmacılar tarafından zarf-fiiller içerisinde gösterilmeyen *-dlkda* zarf-fiil eki Ata 2002’de sıfat-fiil belirlemeleri içerisinde gösterilmiştir. *bardukda... özi taht üze oturur* örneğinde *-dlkda* zarf-fiil ekini görmekteyiz (Ata, 2002: 89).

Eski Kıpçak Türkçesi döneminde *-A, -U, -I, -ğaç, -geç, -ğalı, -geli, -ıçak, -mAyIn, -mAyınça, -p, -pAn, -ken, -egeç* zarf-fiil ekleri işaretlenmiştir. *-dlkda* zarf-fiil ekinin varlığına ise dönemin araştırmacılarınca yer verilmemiştir (Karamanlıoğlu, 1994: 145; Vural- Toparlı 2013: 77). Yüce 1999’da ise *-dlkda* zarf-fiil ekinin bu dönem içinde kullanıldığı ifade edilmiştir (Yüce, 1999: 108).

Eski Anadolu Türkçesi dönemi için *-dUkda* zarf-fiil ekinin kullanıldığı belirlenmiştir (Timurtaş, 1994, 139; Şahin, 2003: 69; Gülsevin, 2011: 127).

Çağatay Türkçesi döneminde *-A + -y, -ğAç, -ğAll, -ğUnça, -ğU, -p, -pAn, -mAy, -mAyIn* zarf-fiil ekleri kullanılmıştır. Fakat *-dlkda* zarf-fiil ekinin varlığına bu dönemin araştırmacılarınca yer verilmemiştir (Argunşah, 2013: 152; Eckmann: 2013, 113).

Kazak, Kırgız, Tatar, Özbek, Yeni Uygur Türkçelerinde de *-dlkda* zarf-fiil ekinin herhangi bir kullanımına rastlayamadık (Buran- Alkaya, 2009: 181; Buran- Alkaya, 2009: 225; Öner, 2013: 227). Azerbaycan Türkçesinde ise *-dlkda* zarf-fiil eki kullanılmaktadır (Buran- Alkaya, 2009: 98).

Türkiye Türkçesi için Korkmaz 2014'e göre: Asıl fiildeki hareketin zamanını belirleyen ve *-dlk, -dUk* sıfat-fiil ekinin bulunma hâl ekiyle genişletilmesi sonucu oluşan *-dlkda* zarf-fiil eki kullanımdan düşmüş yerini iyelik eki almış şekillere bırakmıştır (Korkmaz, 2014: 879). Günümüzde *-dlkda* zarf-fiil eki kullanımdan düşmüş olup *-DIĞIndA* şekli kullanılır olmuştur (Ediskun, 2004: 264; Boz, 2012: 45; Banguoğlu, 2015: 434).

-dlkda zarf-fiil ekinin Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı, Eski Kıpçak, Eski Anadolu ve Azerbaycan Türkçelerinde kullanıldığı belirlenmiştir. Harezmi Türkçesi döneminde sıfat-fiil olarak adlandırılan *-dlkda* zarf-fiil ekine Çağatay, Kazak, Kırgız, Tatar, Özbek, Yeni Uygur Türkçelerinde rastlanamamıştır. *-dlkda* zarf-fiil eki Türkiye Türkçesi için kullanımdan düşmüştür. *-DIĞIndA* şekli kullanılır olmuştur.

Ahmed Paşa Divanı 'nda *-dlkda* zarf-fiil ekinin kullanımı aşağıdaki gibidir:

Düzüldükde ok gibi saffın dürüst
Meger yay döndüre hasmına püşt (Tarlan, 1992: 29, 7)

Pâk olmamışdı gilden eli Âdemin henüz
*Sen hâne-i nübüvvete **oldukda** ked-hudâ* (Tarlan, 1992: 32, 7)

Havâle eyledi lütfuna Ahmed'in hâlin
*Nizâm-ı âlemi **düzüldükde** İzid-i Müte'al* (Tarlan, 1992: 74, 15)

*Ben gam-ı zülfünde **cân verdikde** hâkim sebzesin*
Otlasa müşgîn olur âhû-yi sahrâ dostum (Tarlan, 1992: 222, 215-3)

Yazdıkdā yâra kâğıd kıldı yaşım anı ter
Merdümlük etti çeşmim bakıp kuru selâma (Tarlan, 1992: 245, 262-2)

Yukarıda beyit içinde kullanımları verilen *-dlkda* zarf-fiil eki *Ahmed Paşa Divanı* 'nda beş (5) örnekte görülmektedir.

1. 4. DİĞER YAPILARDA GÖRÜLEN ARKAİK UNSURLAR

1. 4. 1. durur Yapısı:

Dur- fiilinin geniş zaman çekimi olan ve bildirme işlevinde kullanılan *durur* yapısına *Ahmed Paşa Divanı* 'nda *muhib durur* (Tarlan, 1992: 34, 5-2), *halka durur* (Tarlan, 1992: 45, 5), *hem-dem durur* (Tarlan, 1992: 123, 10-1) gibi örneklerde ve buna benzer on iki kullanımda daha rastlanmıştır. *durur* yapısının *Ahmed Paşa Divanı* 'ndaki diğer kullanımlarına geçmeden önce bu şeklin '*durur*', tarihî dönemler içerisindeki görünümü aşağıdaki gibidir:

Köktürk Türkçesi döneminde *durur* yapısına rastlayamadık. Von Gabain 2000'e göre *tur* yapısının en eski biçimi Uygur Türkçesi döneminde geniş zaman çekimiyle görülmektedir (von Gabain, 2000: 88).

Eski Uygur Türkçesi dönemi için *tur-* "durmak" fiili esas fiil ve yardımcı fiil olarak kullanılmıştır. Yardımcı fiil olarak kullanıldığı durumlarda isim soylu kelimelerle veya kelime gruplarıyla birleşik fiil olarak kullanılıp bildirmeyi sağlamıştır (Eraslan, 2012: 438; Şen, 2015: 78). Eski Uygur Türkçesi dönemine ait örnek kullanım ise aşağıdaki gibidir:

Üze on kat kök asra segiz kat yir buş t(e)ñgri için turur (Eraslan, 2012: 438).

"Yukarıda on kat gök, aşağıda sekiz kat yer beş tanrı (beş element) **içindir** (arzusuna göre vardır)." (Eraslan, 2012: 438).

Karahanlı Türkçesi dönemi için Hacıeminoğlu 2013'e göre bildirme işlevindeki *turur* yapısı bu dönemde kullanılmıştır (Hacıeminoğlu, 2013: 201). Dönem eserlerinden biri olan *Kutadgu Bilig* 'te de *turur* yapısı geçmektedir (Dilâçar, 2016: 62).

Biligsiz sözi yirke suv teg turur
Akıtsa suvuğ yirde ni 'meñ önür (Arat, 1999: 114)

“Bilgilerin sözü toprak için **su gibidir**; su verilince, yerden nimet çıkar.” (Arat, 2003: 81).

Harezmi Türkçesi döneminde de bildirme işlevinde *turur* yapısı kullanılmıştır (Eckmann, 1996: 20). Ata 2002’ye göre *turur* yapısının yanında *tur* ve *dur* şeklinde bildirme de yapılmıştır (Ata, 2002: 72). Turan 1999’a göre Orta Türkçe döneminde *durur* ve *turur* şeklindeki iki kullanım da görülmektedir (Turan, 1999: 545).

Cebre’il ‘as aydı: Bu ol ‘âlimlar turur kim ‘ilm birle ‘amel qılmağan, dünyâda hâlâyıqlarğa aytur erdiler (Tezcan ve Zülfikar, 1995: 49).

“Cebrail aleyhisselam söyledi: Bu **âlimlerdir** ki ilimle amel işlemezler ve Dünya’da insanlara derlerdi.”

Eski Kıpçak Türkçesi döneminde *turur* yapısı kullanılmakla birlikte *-tUr* ve *-dUr* şeklinde bildirmeler daha yaygın kullanılmıştır (Karamanlıoğlu, 1994: 152; Vural ve Toparlı, 2013: 79).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde bildirme fonksiyonunda *-dUr* ve *-durur* yapıları kullanılmıştır (Şahin, 2003: 64). *Süheyl ü Nev-Bahâr*’da geçen örnek bir kullanımı da aşağıdaki gibidir:

Ululara kullık çü ger haq durur
Veli Tanğrı rezzâk u muṭlaq durur (Dilçin, 1991: 209)

“Ululara kulluk etmek **haktır**. Yüce Allah **mutlaktır** ve **yarattığı kullarının rızkını verendir**.

Çağatay Türkçesi döneminde de bildirme işlevinde *-dUr* ve *-durur* yapıları kullanılmıştır (Eckmann, 2013: 144; Argunşah, 2013: 176).

Kazak, Kırgız, Tatar Türkçelerinde bildirme işlevindeki *durur* yapısının kullanımına rastlayamadık (Buran- Alkaya, 2009: 301; Buran- Alkaya, 2009: 345; Buran- Alkaya, 2009: 259). Ancak Tatar Türkçesi için ağızlarında kullanılır olmak koşulu ile fiil çekiminde kalıplaşmış olarak *-Up durur* belirsiz geçmiş zaman çekimine rastlanmaktadır. İsim çekiminde ise herhangi bir kullanıma rastlayamadık (Öner, 2013: 161). Özbek Türkçesinde *-dIr* (Buran- Alkaya, 2009: 174); Yeni Uygur

Türkçesinde *-dUr* (Buran- Alkaya, 2009: 217); Azerbaycan Türkçesinde ise *-Dİr*, *-Dur* (Kartallıoğlu- Yıldırım, 2007: 197) şekilleri bildirme işlevinde kullanılmaktadır.

Bildirme işlevinde kullanılan *durur* yapısının tarihî dönemler içerisindeki görünümü yukarıda ifade edildiği şekildedir. Günümüzde ise bu şekil (*durur*) kullanımını *-Dİr* bildirme ekine bırakmıştır. Türkiye Türkçesi için Korkmaz 2014'e göre Eski Türkçe'deki *tur-* yardımcı fiili geniş zaman çekimiyle *tur-ur> dur-ur> -Dİr/-DUr* gelişimini göstermiştir. Günümüzde bildirme eki olarak da bu ekler (*-Dİr-DUr*) kullanılmaktadır (Korkmaz, 2014: 621). *Dur-* ya da *tur-* fiilinin geniş zaman çekimiyle oluşmuş *-Dİr/-DUr* bildirme ekleri bugün için kullanılır olmuştur (Gencan, 1979: 347; Boz, 2012: 73; Banguoğlu, 2015: 474).

Sonuç olarak bildirme işlevinde kullanılan *durur* yapısının varlığı ilk olarak Eski Uygur Türkçesi dönemine dayanmaktadır. Bu şekil (*durur*) Karahanlı Türkçesi, Harezmi Türkçesi, Eski Kıpçak Türkçesi, Eski Anadolu Türkçesi, Çağatay Türkçesi dönemlerinde de varlık göstermiştir. Günümüzde ise Türkiye Türkçesi için *-Dİr*, *-DUr* bildirme eki olarak kullanılmaktadır. Kazak, Kırgız, Tatar Türkçelerinde kullanımına rastlayamadığımız *durur* yapısı için Özbek, Yeni Uygur ve Azerbaycan Türkçelerinde Türkiye Türkçesindeki kullanımı gibi *-Dİr*, *-DUr* bildirme eki kullanılmaktadır. *Ahmed Paşa Divanı*'ndaki *durur* yapısına ait kullanımlar aşağıdaki gibidir:

Bû- Bekre muhib durur dil ü cân
Kim mûcib-i ihtiramımızdır (Tarlan, 1992: 34, 5-2)

Bir habbe durur himmeti mi 'iyârına nüh-çarh
Bir katre durur cûdu yeminde yedi deryâ (Tarlan, 1992: 45, 3)

Bir pûte durur tîrine bu beyza-i zerrin
Bir halka durur nîzaene bu çenber-i dü-tâ (Tarlan, 1992: 45, 5)

Zülfün hayâli cânımı yaksa aceb degil
Âdet durur ki şem' yakarlar çü şâm ola (Tarlan, 1992: 121, 6)

Bu gece ki hem-dem durur ol şem'i şeker-leb
Subhun nefes urmağa mecâlin koma yâ Rab (Tarlan, 1992: 123, 10-1)

Bir rûz durur subh-ı safâ-bahş-ı cemâlin
Kim zülfün ile bağlamış iki tarafın şeb (Tarlan, 1992: 132, 10-2)

Rahm eyler isen vakt durur kim gam-ı aşkın
Saldı dil ü cân memleketine sipeh ey dost (Tarlan, 1992: 129, 21-3)

İtin olmak bana çün fahr durur
İtine benzer isem âr gelir (Tarlan, 1992: 149, 63-5)

Yok durur tende kılar bu cân ârâm
Ne hod ansız kılar bu cân ârâm (Tarlan, 1992: 217, 203-6)

Matla-ı nur-ı tecelli durur ol vech-i hasen
Menzil-i hâtur-ı şeydâ durur ol çârh-ı zekân (Tarlan, 1992: 232, 237-1)

Görünmez oldu ol mahrem gönül kaçan ola hurrem
Bize vacip durur bu dem sefer kılmak diyarımdan (Tarlan, 1992: 241, 254-5)

Gerçi cân-ı dehenin şevkine cân irdi lebe
Dil ümidim kesemez cân durur umar dahi (Tarlan, 1992: 264, 301-2)

Yukarıda beyit içinde kullanımları verilen *-durur yapısı*, *Ahmed Paşa Divanı* 'nda on beş (15) örnekte görülmektedir.

1. 4. 2. -gUr Eki:

Ahmed Paşa Divanı 'ndaki *dirgürür* (Tarlan, 1992: 218, 205-5), *irgür* (Tarlan, 1992: 40, 9-11) örneklerinde görüldüğü üzere *-gUr* ettirgenlik eki *Ahmed Paşa Divanı* 'nda kullanılmıştır. Bu ekin (*-gUr*) tarihî dönemler içerisindeki yeri ve *Ahmed Paşa Divanı* 'ndaki diğer kullanımları aşağıdaki gibidir:

Köktürk Türkçesi döneminde *-gUr* ettirgenlik ekinin kullanıldığı belirlenmiştir (Tekin, 2000: 95). Von Gabain 2000'de *-gUr* eki ettirgenlik eki olarak gösterilmiştir (von Gabain 2000: 59). Erdal 2004'e göre de *-gUr* ettirgenlik eki Eski Türkçede kullanılmış olan bir ettirgenlik eki olarak geçmektedir (Erdal, 2004: 1299). *Kül Tigin* yazıtları doğu yüzünde geçen örnek kullanımı ise aşağıdaki gibidir:

teñri yarlıkazu kutdum bar üçün ülügüm bar üçün ölteçi bodunug tırgürü
igittim (Tekin, 2014: 32).

“Tanrı bağışlasın, ilâhi lütfum olduğu için, kısmetim olduğu için, ölecek halkı **diriltip** doyurdum” (Tekin, 2014: 33).

Eski Uygur Türkçesi döneminde Eraslan 2012'ye göre *-gUr* ettirgenlik eki kullanılmıştır (Eraslan, 2012: 317). Şen 2015'te de bu ettirgenlik ekinin (*-gUr*) Eski Uygur Türkçesi döneminde kullanıldığı belirtilmiştir (Şen, 2015: 64).

Ötrü kapıgçı er turğurup yolta öngi olğurtu. (*Prens KP, LXV5*) (Eraslan, 2012: 317).

“Sonra kapı bekçisi onu ayağa kaldırıp yolun kenarına **oturttu.**” (Eraslan, 2012: 317).

Karahanlı ve Harezmi Türkçesi dönemlerinde de *-gUr* ettirgenlik ekinin kullanıldığı belirlenmiştir (Toparlı- Vural, 2007: 34; Hacıeminoğlu, 2013: 134).

Eski Kıpçak Türkçesi döneminde Karamanlıoğlu 1994'e göre *-gUr* ettirgenlik eki kullanılmıştır (Karamanlıoğlu, 1994, 49). Vural ve Toparlı 2013'te ise sebebini anlayamadığımız şekilde *-gUr* ettirgenlik ekinin varlığına rastlayamadık (Vural-Toparlı, 2013: 51).

Eski Anadolu Türkçesi döneminde Timurtaş 1994'e göre *-gUr* ettirgenlik eki *dir-gUr*, *tur-gUr* ve *er-gUr* fiillerinde kalıplaşmış olarak görülür (Timurtaş, 1994: 117). Bu ettirgenlik eki (*-gUr*) Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılmıştır (Gülsevin, 2011: 140; Şahin, 2003: 72). *Dede Korkut'ta* geçen örnek kullanımı ise aşağıdaki gibidir:

Murad ile maqşuda irgürem dir-idüm (Ergin, 1997: 166).

“İstek ile nihayete **ulaştırayım** derdim.”

Çağatay Türkçesi döneminde de *-gUr* ettirgenlik ekinin kullanıldığı belirlenmiştir (Eckmann, 2013: 59).

Kazak, Kırkız, Tatar, Özbek, Yeni Uygur, Azerbaycan Türkçelerinde *-gUr* ettirgenlik ekinin herhangi bir kullanımına rastlayamadık (Tamir, 2007: 448; Kasapoğlu Çengel, 2007: 506; Öner, 2007: 706; Öztürk, 2007: 310; Yazıcı Ersoy, 2007: 375; Kartallıoğlu- Yıldırım, 2007: 191).

Tarihî dönemlerdeki görünümü yukarıdaki gibi olan *-gUr* ettirgenlik ekinin günümüzde varlığına rastlayamadık. Korkmaz 2014'e göre *-Dur-*, *-Ut-*, *-Ur-*, *-Ar-*, *-*

Dar-, *-Uz-* ekleri ettirgenlik eki olarak kullanılmaktadır ve Türkiye Türkçesi için *-gUr* ettirgenlik eki kullanımdan düşmüştür (Eker, 2009: 332; Boz, 2012: 91; Korkmaz, 2014: 507; Banguoğlu, 2015: 275).

Erdal 1991’de ise *-gUr* fiilden fiil ettirgenlik ekiyle ilgili şu bilgiler verilmektedir: Çoğunlukla iki heceli şekiller teşkil eder. Fakat *arınğur* gövdesinde üç hece olmuştur. Büyük oranla *in*, *r*, *or*, *z* ile biten gövdelere gelmektedir. Geldiği tabanlar ise kök veya türemiş olabilir. Genişletmeler ise *toşgurt*, *kigür-ül*, *argur-t* şeklindedir. Genişletilmiş şekillerin yanında zarf-fiil ve geniş zaman ünlüsü her zaman yuvarlak ünlü ‘*u*’ şeklindedir. Ek geçişli veya geçişsiz tabanlara gelebilir. Cümle içindeki işlevi, *-Ur*, *-Ar*, *-gAr* fiil yapım ekleri gibidir (Erdal, 1991: 755).

Sonuç olarak *-gUr* ettirgenlik ekinin Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı, Eski Kıpçak, Eski Anadolu ve Çağatay Türkçeleri dönemlerinde kullanıldığı belirlenmiştir. Kazak, Kırgız, Tatar, Özbek, Yeni Uygur, Azerbaycan Türkçelerinde *-gUr* ettirgenlik ekinin herhangi bir kullanımına rastlayamadık. Türkiye Türkçesi için de *-gUr* ettirgenlik eki kullanımdan düşmüştür. *Ahmed Paşa Divanı*’ndaki *-gUr* ettirgenlik ekine ait kullanımlar aşağıdaki gibidir:

Yâ ırgür ben müridini murada
Yâ gönlümden çıkar dünyâ hevâsın (Tarlan, 1992: 40, 9-11)

Ölü dirgürmekde lâ’lin câna dermandır velî
Âşık öldürmekde gamzen tîğ-i cellâd istemez (Tarlan, 1992: 174, 116-2)

Öldürür her şeb beni hicrân-ı yâr illâ yine
Dirgürür her subh-dem kuyundan uğrayan nesîm (Tarlan, 1992: 218, 205-5)

Ey çarh mihnet tîrini çok atma burc-ı cismime
Ol mâh bu menzildedir ok ırgürürsün mâhıma (Tarlan, 1992: 258, 289-6)

Sâkiyâ gamzen beni öldürse hâk olsam ne gam
Dirgürür cür’an kaçan dökse yere kanım gibi (Tarlan, 1992: 266, 306-9)

Hevâ-yi dost hakıyçün gel ey nesîmi-i sabâ
Habîb kâyuna ırgür bu yâdigârimızı (Tarlan, 1992: 176, 328-2)

Yukarıda beyit içinde kullanımları verilen *-gUr* eki *Ahmed Paşa Divanı*’nda altı (6) örnekte görülmektedir.

1. 4. 3. -cIIAyIn

İncelediğimiz *Ahmed Paşa Divanı*'nda *bencileyin* (Tarlan, 1992: 141, 47-2), *sencileyin* (Tarlan, 1992: 152, 70-1) yapılarının kullanılmış olması dikkat çekicidir. Bugün kullanımdan düşmüş olan ve *gibi* anlamı veren *-cIIAyIn* isimden isim yapım ekinin tarihî dönemler içerisindeki görünümüne dair edindiğimiz bilgiler aşağıdaki gibidir:

-cIIAyIn şeklinin Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi, Eski Kıpçak Türkçelerinde kullanımına rastlayamadık.

Ergin 2009'a göre şahıs zamirlerine eklenerek eşitlik anlamı sağlayan *-cIIAyIn* isimden isim yapım ekinin Eski Anadolu Türkçesi döneminde ve sonrasında görmekteyiz (Ergin, 2009: 270).

Çağatay Türkçesi dönemi için Argunşah 2013'e göre '*bu*' işaret zamirine eklenerek benzetme edatı olarak nitelendirilen *-cIIAyIn* ekini görmekteyiz (Argunşah, 2013: 145).

Eski Anadolu Türkçesi ve Çağatay Türkçesi dönemlerinde görülen gibi edatı anlamındaki *-cIIAyIn* isimden isim yapım eki, Çağatay 1943'e göre Eski Uygur Türkçesi dönemindeki *ançulayu* "aynı şekilde" edatına dayanmaktadır. Çağatay *-cIIAyIn* şeklinin 'gibi' anlamının *-çA* eşitlik ekinde kaynaklandığını da öne sürmektedir. *-cı-la-yı < -ça-la-yu* (Çağatay, 1943: 104).

-cIIAyIn isimden isim yapım eki Kazak, Kırgız, Tatar, Özbek, Yeni Uygur, Azerbaycan Türkçelerinde ve günümüz Türkiye Türkçesinde de kullanımdan düşmüştür.

Ahmed Paşa Divanı'ndaki *-cIIAyIn* şekline ait kullanımlar aşağıdaki gibidir:

Kamuya bencileyinsin dirig kamulara
Yeg ise âlemin ayruklarıyla âh bana (Tarlan, 1992: 121, 11)

Düşmüş yüzüne zülf-i perişân ü bî-karar
Yâ Rab kim ol da bencileyin mübtelâ mıdır (Tarlan, 1992: 141, 2)

Bir sencileyin yâr-cefâ-kârı kimin var
Bî- rahm ü sitem-kâr ü dil ü âzârı kimin var (Tarlan, 1992: 152, 1)

Ol dahi sencileyin etmedi ben hastayı yâd
Vay gönül vay bu gönül vay gönül ey vay gönül (Tarlan, 1992: 201, 2)

Yukarıda beyit içinde kullanımları verilen *-cIIAyIn* şekli *Ahmed Paşa Divanı*’nda dört (4) örnekte görülmektedir.

1. 4. 4. -n Belirtme Durum Eki

Ahmed Paşa Divanı’nda *-n* belirtme durum eki *gülün* (Tarlan, 1992: 27, 10), *ömrün* (Tarlan, 1992: 30, 7), *zülfün* (Tarlan, 1992: 55, 15-4) gibi örneklerde ve buna benzer daha birçok kullanımda görülmüştür. *-n* belirtme durum ekinin tarihî dönemler içindeki görünümü ve *Ahmed Paşa Divanı*’ndaki diğer kullanımları ise aşağıdaki gibidir.

Köktürk Türkçesi dönemi için Tekin 2000’e göre iyelik eki almamış olan isimlerde *-(X)g*, iyelik eki almış sözcüklerde *-(I)n* ve III. teklik şahıs iyelik eki almış sözcüklerde *-n* belirtme durum eki görülmektedir. Az da olsa *-nI* eki de belirtme durum eki olarak kullanılmıştır (Tekin, 2000: 110).

Erin koop ölürmüş ebin barımın kalısız koop kelürti (Tekin, 2014: 37).

“**Askerlerini** tamamen öldürmüş, **evini barkını** tamamen getirdi.” (Aydın, 2012: 59).

Eski Uygur Türkçesi döneminde von Gabain 2000’e göre *-(X)g*, *-(X)ğ* belirtme durum eki kullanılmıştır. Zamir çekimlerinde ise *-nI* belirtme durum eki görülmektedir (Von Gabain, 2000: 64). Eraslan 2012’ye göre de isimler *-(X)g*, *-(X)ğ* belirtme durum ekini almıştır. *-nI* belirtme durum eki zamirlerden sonra kullanılsa da daha sonra isimlerden ve iyelik eki almış kelimelerden sonra da kullanılır olmuştur. *-n* belirtme durum eki III. şahıs iyelik ekinden sonra kullanılmıştır. Şen’in değerlendirmeleri de bu doğrultudadır. Eraslan ayrıca Eski Uygur Türkçesi dönemi için geçişli fiil almış olan cümlelerde eksiz belirtme yapıldığından da bahsetmektedir (Eraslan, 2012: 138; Şen, 2015: 66).

Temirliğ tağ başğukların et’özleri öze yuvarlar (Eraslan, 2012: 139).

“Demir dağ **silsilelerini** vücutları üzerine yuvarlarlar.” (Eraslan, 2012: 139).

Karahanlı Türkçesi döneminde *-ğ*, *-g*, *-n*, *-nI* belirtme durum ekleri kullanılmıştır. Bu dönem için de *-n* belirtme durum ekinin varlığı tanıklanabilir (Hacıeminoğlu, 2013: 29). *Kutadgu Bilig*'teki örnek kullanımı ise aşağıdaki gibidir:

Öçeşme bu begler bile sen bolup
Sözün sözlemegil meğer keç körüp (Arat, 1999: 412)

“Sen hiçbir vakit bu beyler ile rekabete kalkışma; iyice düşünmeden, ancak onların kullanmağa salâhiyetli oldukları sözleri söyleme.” (Arat, 2003: 296).

Harezmi Türkçesi dönemi için Eckmann 1996'ya göre *-nI* belirtme durum eki kullanılmaktadır. III. şahıs iyelik ekinin sonra *-n* belirtme eki görülmektedir. Ata'nın değerlendirmeleri de bu doğrultudadır ancak buna ek olarak *Hüsrev ü Şirin*'de on yerde *-I* belirtme durum ekinin kullanılmış olmasından da söz etmektedir (Eckmann, 1996: 15; Ata, 2002: 61).

Eski Kıpçak Türkçesi döneminde Karamanlıoğlu 1994'e göre *-nI* belirtme durum eki, III. şahıs iyelik ekinin sonra ise *-n* belirtme durum eki kullanılmaktadır (Karamanlıoğlu, 1994: 67). Vural ve Toparlı 2013'e göre de III. şahıs iyelik ekinin sonra *-n* belirtme durum eki kullanılmaktadır. *-I* belirtme durum eki de bu dönemde görülmektedir (Vural- Toparlı, 2013: 53).

Eski Anadolu Türkçesi dönemi için Timurtaş 1994'e göre belirtme durum eki olarak *-(y) I* eki, zamirlerden sonra *-nI* eki, III. şahıs iyelik ekinin sonra *-n* eki kullanılmaktadır. Eksiz kullanım da görülmektedir (Timurtaş, 1994: 70). Gülsevin 2011'e göre *de-(y) I* ve *-nI* ekleri belirtme durum eki olarak kullanılmaktadır. Ayrıca eksiz belirtme de yapılmaktadır (Gülsevin, 2011: 34). Şahin 2003'te ise eksiz belirtme kullanımının yanı sıra yalın isimlerden sonra, iyelik eki almış isimlerden sonra ve zamirlerden sonra kullanılan *-(y)I* belirtme durum ekine işaret edilmektedir (Şahin, 2003: 47).

Timurtaş ve Şahin *-(y)I* belirtme durum ekinin Köktürk Türkçesi, Eski Uygur Türkçesi ve Karahanlı Türkçesi dönemlerinde kullanılmış olan *-(X)g* belirtme ekindeki *-g*'nin erimesi sonucu oluştuğu görüşünü taşırlar. Ancak Canpolat'ın ileri sürmeleri bu görüşe *-(X)g* belirtme ekindeki *-g*'nin erimesi sonucu oluşur) karşıdır.

Canpolat'a göre $-(y)I$ belirtme durum eki $-g$ düşmesi sonucunda oluşmuş olsaydı ek $-I$ değil yuvarlaklaşma ile $-U$ olurdu. Karahanlı Türkçesi döneminde $-(X)g$ ve $-(y)I$ belirtme durum eki birlikte görülmektedir. Eğer $-(y)I$ belirtme durum eki bir düşme sonucu oluşmuş olsaydı bu birliktelik görülmezdi. Harezmi Türkçesi ve Eski Kıpçak Türkçesi dönemlerinde $-(X)g$ belirtme durum eki görülmez. Bu ek $-(X)g$ belirtme durum eki) Karahanlı Türkçesi döneminden sonra kullanılmamıştır. Yani bu iki kullanım $-(X)g$ $-(y)I$ da mevcutken daha sonra $-(y)I$ eki yaygınlaşmıştır. Zamirlerden sonra $-nI$ eki, III. şahıs iyelik ekinen sonra $-n$ eki kullanılmaktadır (Canpolat,1992: 11).

Dede Korkut'ta geçen örnek kullanım aşağıdaki gibidir:

*Kāfir başın kesdireyim senüñ-içün,
Aşlan adum şaklar-idüm bugün için* (Ergin, 1997: 159)

“Kafir başımı kesdireyim senin için, aslan adımı saklardım bugün için.”

Çağatay Türkçesi döneminde $-nI$ belirtme durum eki yaygın kullanılmakla birlikte III. şahıs iyelik ekinen sonra $-n$ belirtme durum eki kullanılmaktadır (Eckmann, 2013: 75; Argunşah, 2013: 120). Yine Argunşah 2013'e göre eksiz kullanım ve nadiren $-I$ belirtme ekli kullanım da görülmektedir.

Kazak, Kırgız, Tatar, Özbek Türkçelerinde III. şahıs iyelik ekinen sonra $-n$ belirtme durum eki kullanılmaktadır (Tamir, 2007, 452; Kasapoğlu Çengel, 2007: 508; Öner, 2007: 709; Öztürk, 2007: 311). Yeni Uygur Türkçesinde $-ni$ belirtme durum eki kullanılmaktadır (Yazıcı Ersoy, 2007: 377). Azerbaycan Türkçesinde ünsüzle biten kelimelerden sonra $-I$, $-U$; ünlüyle biten kelimelerden sonra $-nI$, $-nU$ belirtme ekleri kullanılmaktadır. Eksiz kullanım ve birkaç örnekte $-yI$, $-yU$ belirtme ekleri de görülmektedir (Kartallıoğlu- Yıldırım, 2007: 195).

Günümüz Türkiye Türkçesinde eksiz belirtme kullanılmakla birlikte $-(y)I$ $-(y)U$ ekleri belirtme durumunu karşılamaktadır (Ediskun, 2004: 111; Boz: 2012, 29; Korkmaz, 2014: 112; Banguoğlu, 2015: 324).

Etimolojisiyle ilgili ise çeşitli değerlendirmelerin olduğu n belirtme durum ekinin üçüncü teklik şahıs ekinin bünyesinde olup olmama meselesi tartışmalıdır

(Özdemir, 2014: 144; Sultanzade, 2014: 103; Özdemir, 2015: 137; Sultanzade, 2016: 8; Özdemir, 2017a: 66; Özdemir, 2017b: 165; Özdemir, 2017c: 46; Ünal, 2019: 63). Son olarak Özdemir 2019'da sesin müstakil bir ek olup çeşitli işlevler için kullanılmasıyla ilgili “*meniñ sabımın (KT G 11; BK K14) ‘benim sözümü’*” örneği üzerinden şunlar ifade edilmiştir:

(I)n ekinin üçüncü teklik şahıs dışındaki iyelik eklerine gelerek oluşturdukları bu şekiller, üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin bünyesinde var olduğu iddia edilen /n/ sesinin herhangi bir biçimbirim işlevindeki hâli için bir açmaz oluşturur. Burada olduğu gibi /n/ sesi ilgili her yerde üstüne yüklenen işlevi yerine getirmekte olup -(s)In şeklinde ekin bünyesinde sayılamaz. Ekin bünyesine dâhil olsaydı diğer iyelik ekleri üzerinde aynı yapıyı görmememiz gerekirdi. Nasıl buraya belirtme durum eki olarak eklendiyse üçüncü teklik şahıs iyelik eki [- (s)I]’ne de ilgili işlevlerle sonradan eklenmektedir. Yalın hâlde kullanımı [- (s)In] için de ekin - (s)I şekli bir açmaz oluşturur. Son zamanlarda düşme yönündeki söylem de - özellikle I. ve II. şahıs iyelik eklerine benzetmek için düşme fikri- gerçekten izah edilmesi ve üzerinde durulması gereken bir noktadır. Burada en dilbilimsel yol, I. ve II. teklik şahıs iyelik eklerine benzetmek için dil kullanıcısının eki, bazı durumlarda - (s)In hâline getirdiği yönünde olanıdır (Özdemir 2017a; 2017b). Kısacası diğer iyelik eklerindeki kapalı heceye benzetebilmek için dil kullanıcısı ekin sonunda bir /n/ sesi türetmiştir. Böylece /n/ sesi, işlevsiz olarak da III. teklik şahıs iyelik eki bünyesinde tanımlanabilmiştir (Özdemir, 2019: 158).

Sonuç olarak *-n* belirtme durum eki Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı, Harezm, Eski Kıpçak, Eski Anadolu, Çağatay tarihî Türk lehçesi dönemlerinde kullanılmıştır. Kazak, Kırgız, Tatar, Özbek Türkçelerinde de *-n* belirtme durum eki görülmektedir. Yeni Uygur Türkçesinde *-ni*, Azerbaycan Türkçesinde *-I*, *-U*, *-nI*, *-nU* belirtme durum ekleri kullanılmaktadır. Günümüz Türkiye Türkçesinde *-(y)I*, *-(y)U* ekleri belirtme durumunu karşılamaktadır.

-n belirtme durum ekinin *Ahmed Paşa Divanı*’ndaki diğer kullanımları aşağıdaki gibidir:

Gülün *ser-be ser dürr-i bûyâ edem*

Gıyâsın *kamu müşg-i gûyâ edem* (Tarlan, 1992: 27, 10)

Kefin ettin erzâk-ı halka kefil
Makâmın büleñd eyle **ömrün** tavîl (Tarlan, 1992: 30, 7)

*Vaslın beşâreti **haber**in söyledi Mesih*
 Yümninden ol sözün nefesi oldu cân-ı fezâ (Tarlan, 1992: 31, 4)

*Yahut sakındığından hüsn **bâğın***
 Asar miskin resenler hatt zâğın (Tarlan, 1992: 33, 13)

Tahsil-i nâm için safahat-ı vücuduna
 Arş-ı azim cedddin **adın** eyledi rakam (Tarlan, 1992: 36, 1)

*Kavs-i vemâ remeytüden attın çü sır **okun***
 Zahm urdu kalb-i hasmına hayl-i Müsevvemin (Tarlan, 1992: 36, 3-6)

Yed-i Kudretle verdin her müride
 Hızır **seccâdesin** Mûsâ **asasın** (Tarlan, 1992: 40, 9-5)

Devâsın derdime zahmıma merhem
 Buyursan nola derdimin **devâsın** (Tarlan, 1992: 40, 9-9)

Yâ irgür ben müridini murada
 Yâ gönlümden çıkar dünyâ **hevâsın** (Tarlan, 1992: 40, 9-11)

Akvâl-i magannini semâ edeli her şeb
 Ta'lime gelir **çengin** alıp Zöhre-i zehrâ (Tarlan, 1992: 43, 11)

Dökmüş kadeh-i sîme zer-i surh-ı müzâbı
 Sâki ki hızâb etmiş **elin** bâde-i sahbâ (Tarlan, 1992: 46, 13)

Kan yutar irakdan kabağım gibi surâhi
 Aldıkça lebin **bûselerin** kâse-i hamrâ (Tarlan, 1992: 46, 14)

Tiğiyile tutar gamzesi iklim-i cemâli
 İslâm **diyârın** nitekim Şâh-ı mu'allâ (Tarlan, 1992: 47, 1)

Cân ü dil ile nite ki bel bağlayıp ettim
 Medhin **hevesin** hâme gibi başıma sevdâ (Tarlan, 1992: 47, 10)

*Açma **zülfün** ey sabâ hâl-i siyahından kim ol*
 Sâye-bân-ı anber altında Habeş sultanıdır (Tarlan, 1992: 55, 15-4)

*Din kebûter gönlümü olmağa **zülfün** salmasın*
 Murg-ı dest-âmûzdur ana n'ederdi şâhin salıb (Tarlan, 1992: 125, 1)

Tiryâk verip zehrini şehd etmege mârın
Zülfün tutup ol hokka-i dür-bâr ile oynar (Tarlan, 1992: 144, 54-4)

Çin-i **zülfü**n miske benzettim hatâsın bilmedim
Gey perişân söyledim bu yüz karasın bilmedim (Tarlan, 1992: 211, 191-1)

Dâ'imâ âlem **cemâlin** gül gibi hurrem tutan
Nev-bahâr devlet-i Sultân Muhammed Hânıdır (Tarlan, 1992: 56, 10)

Beşer ne şerh ede bilsin **cemâlin** ol güneşin
Ki oldu zill-i Hudâ-yi cemil-i celle celâl (Tarlan, 1992: 72, 22-4)

Nigâr egri bakan gözden **cemâlin** gizler ey zâhid
Sen ol didârı görmezsin çün edersin nigâh egri (Tarlan, 1992: 278, 332-2)

Sâye-bân tuttu şüküfe sebze vü âb üstüne
Sâkiyâ sun **leblerin** nuklin mey-i nâb üstüne (Tarlan, 1992: 58, 16-1)

Cân ü tenden geçmeyen aşkın **libâsın** giymesin
Giymeye hâcî olan ihrâmı esvâb üstüne (Tarlan, 1992: 58, 16-16)

Bir senâ **dürrin** çıkardı bahr-i tab 'ım mevci kim
Cân verir gavvâs olan ol dürr-i nâ-yâb üstüne (Tarlan, 1992: 60, 4)

Hindû-yi zülfü gör nice ser-keşlik etti kim
Attı **kemendin** ol büt-i ayyârım üstüne (Tarlan, 1992: 61, 1)

Tapına cân ü gönül **mülkün** müsehhar kılmağa
Her taraftan çekti leşker kâkül-i müşgîn-i dâst (Tarlan, 1992: 63, 3)

Ah kim ömrüm cihân mülkünde cânânsız geçer
Ben cihân **mülkün** n'ederim çün ki cân ansuz geçer (Tarlan, 1992: 143, 53-1)

Olmaz idi sürmese **yüzün** yüce der-gâhına
Hem-ser-i serv-i semen-ber kâkül-i müşgîn-i dâst (Tarlan, 1992: 63, 5)

Aşk vâkıfıdır ki n' için yer **yüzün** gark eyler eşk
Nûh âlimdir ki n' için âleme tûfân olur (Tarlan, 1992: 164, 3)

Sür **yüzün** şol kûya kim Kâ'be anı eyler
Kıl sücûd ol yüze kim kible anı eyler namaz (Tarlan, 1992: 178, 124-3)

Yüzün gören dudağına germ olmasın mı kim
Düşmez bahâr sohbetine bî-şarâb gül (Tarlan, 1992: 204, 178-3)

Görmeyip cânân **yüzün** diller perişân oldular
San ki sultân çıkmayıp divân dağılmış dostum (Tarlan, 1992: 218, 3)

Gördü yaşım kim ol perî inşana göstermez **yüzün**
Gözlerimi tutar komaz k'ede nigâh ol şâhıma (Tarlan, 1992: 258, 289-2)

Pâdişâh-ı heft iklîm-i sa'âdettir k'anun
Hâk-i pâyi **cevherin** edindi tâc-ı zer güneş (Tarlan, 1992: 65, 4)

Ahd-i adlinde yumarlar cümle ıldızlar **gözün**
Girdiğince çeşme-i kâfura bî-mizer güneş (Tarlan, 1992: 65, 14)

Bahr-ı cûdundan felek **fülkûn** cevâhir doldurup
Düzedir şekl-i hilâlînden gümüş lenger güneş (Tarlan, 1992: 66, 17)

Tâ yaza **nûrun** kalemlerle çin seher nakkâş-ı sun'
Şemse-i zerrîn tak-ı günbed-i ahzar güneş (Tarlan, 1992: 67, 17)

Keşi bir demde nisâr ettiğî gencin **öşrûn**
Haşre dek vezn edemez keffe-i mîzân-ı kerem (Tarlan, 1992: 68, 20-9)

Ekrem'ül halksın ey vâsıta-i ikd-ı kirâm
Her le'imîn **sözün** işitme budur şân-ı kerem (Tarlan, 1992: 69, 15)

Yer ü gök **medhin** okusun sen otur devlet ile
Âsumân tahtın ola menzilin eyvân-ı kerem (Tarlan, 1992: 87, 15)

Bilmesem **kadrin** Ahmed'in ne aceb
Bir güherdir ki râyegân buldun (Tarlan, 1992: 80)

Silmezsen âsîtin-i keremle gözüm **yaşın**
Dâmen gibi ayaklara düştüm zelil ü hâr (Tarlan, 1992: 96, 12)

Pâdişâhâ namına okutmasaydı **hutbesin**
Olmaz idi ruzigâr eyyâmının sultânı ıyd (Tarlan, 1992: 98, 15)

Bir bahr-ı cûddur ki eger imtihan için
Suya **elin** sokarsa olur dîr-nisar ab (Tarlan, 1992: 103, 10)

Öptüm ağyârın **elin** kim koya yârın eteğîn
Kimse kesmediğî eldir bu ki nâ-çâr öpülür (Tarlan, 1992: 138, 40-)

İnen uzattı cevr **elin** zülfün
Ey yüzü özr-hânım İbrâhim (Tarlan, 1992: 213, 195-9)

Sûsen dil uzatıp eline aldı **kabağın**
Kim hâl diliyle ede bu nükteyi inhâ (Tarlan, 1992: 106, 6)

Şâh **bezmin** muattar etmek için
Yaktı micmer gibi ciğer nergis (Tarlan, 1992: 108, 4- 6)

Delmege Şeh adûsu sinesini
Etti ser-tîz **hançerin** sûsen (Tarlan, 1992: 109, 6-5)

Zülf ü hattından su'al ettim dedi kim şâh-ı Çin
Özr eder sultân-ı Rûma nâme-i **müşgin** salıb (Tarlan, 1992: 125, 2)

Ne kerâmet gösterir gör hırka pûş-ı zülf-i dost
Oturur âb üzre bir seccâde-i **müşgîn** salıb (Tarlan, 1992: 125, 4)

Gonca gibi câmesin çâk ede çün bülbül gibi
Okuya şî'rim cihân-Şâhın gazel-hâmî dürrüst (Tarlan, 1992: 129, 2)

Ay yüzün aç rûz-ı hüsnünden günüm doğsun benim
Şûh gamzenden nice bir nâvek ey fettân yağar (Tarlan, 1992: 136, 35-4)

Saçıyla ay yüzün gizler gözüm zülfü hamın gözler
Bulutlu günde insâna görünür kible-gâh egeri (Tarlan, 1992: 276, 329-3)

Öptüm ağyârın elin kim koya yârın eteğin
Kimse kesmediği eldir bu ki nâ-çâr öpülür (Tarlan, 1992: 138, 40-3)

Divanımın evrâkın edip gül gibi rengîn
Vasf-ı ruhun ol deftere mektûb olacaktır (Tarlan, 1992: 140, 5)

Eşkimi gül-gûn eden bir reng-i rûyun alıdır
Ahmed'in **gönlün** alan ala gözünün âlidir (Tarlan, 1992: 142, 49-6)

Hüsn ilin seyr eyleyen gam çekmek etsin âdetin
Çünkü her bir milketin bir resmi bir âyîni vardır (Tarlan, 1992: 143, 52-5)

Dil ü cân vasf edemez derd-i derûmun haberin
Ciğeri dağ olanın kimse **belâsın** ne bilir (Tarlan, 1992: 147, 59-4)

Ahmed'in zer çehresin yolunda toprak eyleyen
Pây-busun lezzetinin iştiyakıdır henüz (Tarlan, 1992: 176, 120-9)

Ol hokka-leb rakîbe ki söz gevherin açar
Şeytanı gayb sırrına hem-râz eder diriğ (Tarlan, 1992: 186, 4)
Bahr-ı aşkında çekip almağa gönlüm zevrakın
Dest-i cevrinle ham-ı zülfünü çengâl eyledin (Tarlan, 1992: 189, 148-2)

Gözden irak edip aceb urur cefâ okun
Urulmaya ırağa atılsa nişân gerek (Tarlan, 1992: 198, 1)

Hâke zülfünden erişirse nesîm
Cân **kokusun** bula ızâm-ı remîm (Tarlan, 1992: 209, 188-1)

Çin-i **zülfü**n miske benzettim **hatâsın** bilmedim
Gey perişân söyledim bu yüz **karasın** bilmedim (Tarlan, 1992: 211, 191-1)

Kad kıyâmet gamze âfet zülf fitne hat belâ
Ah kim ben hüsnünün bunca **belasın** bilmedim (Tarlan, 1992: 211, 191-3)

Cânıma bir merhâba sundu ezelden çeşm-i yâr
Şöyle mest oldum ki gayrın **merhabâsın** bilmedim (Tarlan, 1992: 211, 191-5)

Dimâg-ı cânâ irürmege sünbülün **kokusun**
Nesimi-i subh ile bâd-ı bahâra yalvaralım (Tarlan, 1992: 212, 192-2)

Cemâli nakşını gördüm nigâra benzettim
Cefâların göricek rûzigâra benzettim (Tarlan, 1992: 216, 201-1)

Ol Yûsuf-ı gül-pîrehen toz etmemeye dâmenin
Şişeyle gül **suyun** saçar yaşlı gözüm yollarına (Tarlan, 1992: 248, 268-4)

Zâhid melâmet sengiyle uşatma gönlüm **şişesin**
Ta'n etme âgâh olmadın hal-i dil-i âgahıma (Tarlan, 1992: 259, 1)

Ağzıma ver dehânın **kadehin**
Ki budur Rum ilinin erkânı (Tarlan, 1992: 261, 296-2)

Demedin bir gün alayın Ahmed'in **gönlün** ele
K'ayağa düşmüş durur zülf-i perişânım gibi (Tarlan, 1992: 266, 306-12)

Hâkim-i aşkın harâb etmezdi gönlüm **hânesin**
Bakmasa hüsnün sarâyına bu çeşmim revzeni (Tarlan, 1992: 286, 1)

Yukarıda beyit içinde kullanımları verilen *-n* belirtme durum eki Ahmed Paşa Divanı'nda seksen üç (83) örnekte görülmektedir.

BÖLÜM II

2. SÖZ VARLIĞINDA GÖRÜLEN ARKAİK UNSURLAR

Tarih boyunca dil konusunda çeşitli tanımlamalar ve yorumlar yapılmıştır. Bu tanımlamalardan birkaçı şöyledir: Chomsky 1988'e göre dil sonlu ya da sonsuz cümleler kümesidir. Ergin 2009'a göre dilin temeli bilinmeyen zamanlarda atılmıştır. Dil gizli anlaşmalar ve sözleşmeler sistemidir. Korkmaz 2007'de dil, seslerden örülü çok yönlü ve gelişmiş bir sistem olarak tanımlanmıştır (Chomsky, 1988: 39; Ergin, 2009: 3; Korkmaz, 2007: 66).

Dil seslerden oluşan ve insanlar arasında iletişimi sağlayan çok önemli bir sistemdir. Dil bir milletin kültürünün taşıyıcısıdır. Kaplan 2009' a göre: *Aynı dili konuşan insanlar "millet" denilen sosyal varlığın temelini teşkil ederler* (Kaplan, 2009: 39). Dil milletlerin tarihine ışık tuttuğu gibi kelimelerin de tarihini üzerinde barındırır (Banarlı, 2009: 24). Dolayısıyla dil canlı bir yapıdır. Dilin içindeki söz varlığı değişebilmekte, gelişebilmekte ve aynı zamanda da yok olabilmektedir.

Ahmed Paşa Divanı'ndaki arkaik kabul edilen söz varlığında günümüze göre kullanımdan düşmüş sözcükler değerlendirmeye alınmıştır. Sözcüklerin kullanımdan düşmüş olması noktasında *Güncel Türkçe Sözlük* temel alınmıştır. Ancak *Güncel Türkçe Sözlük*'te kullanımdan düşmüş olsa da ağızlarda yansımaları devam edebilmektedir. Bu da *Derleme Sözlüğü* ile belirlenmeye çalışılmıştır. Sözcüklerin kullanımdan düşmüş olmaları geçmiş dönemlerde kullanıldıkları gerçeğini değiştirmez (Durgut, 2004: 807). Bu sebeple dilin tarihî dönemleri ve Kazak, Kırgız, Tatar, Özbek, Yeni Uygur, Azerbaycan Türkçelerinde sözcüğün yeri teker teker belirlenmeye çalışılmıştır. *Tarama Sözlüğü*'nden ve çeşitli etimolojik sözlüklerden de ayrıca yararlanılmıştır. *Ahmed Paşa Divanı*'nda kullanılmış ancak günümüzde kullanımına rastlanılamayan ve arkaik olarak nitelendirilen söz varlığındaki sözcüklerin Türkçe kökenli sözcükler olduklarını da ayrıca belirtmek gerekir. Arapça ve Farsça sözcükler değerlendirmeye alınmamıştır.

Söz varlığında deyimler ve atasözleri de incelenmiştir. Bu noktada *Ahmed Paşa Divanı*'nda birçok deyim ve atasözüne rastlanmıştır. *Kendi düşen ağlamaz* (Tarlan, 1992: 177, 122-7), *kan ağlasam* (Tarlan, 1992: 170, 108-2), *kanına susamış* (Tarlan, 1992: 154, 74-5), *deldi bağrını* (Tarlan, 1992: 36, 8) kullanımları buna

örnektir. Ancak bu atasözü ve deyimler bugün de kullanılmaktadır. Arkaik diyebileceğimiz kullanım sayısı üç örnektir.

2. 1. ARKAİK KELİMELER

Ahmet Paşa Divanı'nda günümüze göre arkaik olarak belirlenen sözcükler aşağıdaki gibidir:

1. azırganmak: *Tarama Sözlüğü*'nde *azırganmak*'la aynı anlamda 'az görmek, ehemmiyet vermemek, azsınmak, istihfaf etmek' şeklinde ifade edilmiştir (Tar. Söz, E.t: 21.10.2018). *Ahmed Paşa Divanı*'ndaki kullanımı aşağıdaki gibidir:

*Dü cihân ni'metin azırganana bir mûrçeye
Lutf hânında yed-i kudreti dervîşlerin* (Tarlan, 1992: 39, 3)

“İyilik, hoşluk sofrasında dervişlerin ellerinin gücü o kadar fazladır ki bu dünya ve ahiret hayatındaki nimetleri bir karıncaya azınsar. Dervişlerin kudreti o kadar çoktur ki, bu kudretin yanında iki cihanın nimetleri bir karınca kadar az kalmış, küçülmüştür.” *Ahmed Paşa Divanı*'nda üçüncü teklik şahıs istek çekiminde kullanılmıştır.

Azırganmak sözcüğünün dilin tarihî dönemlerindeki görünümü ise şu şekildedir: Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi Türkçelerinde herhangi bir kullanıma rastlanamamıştır. Eski Kıpçak Türkçesinde *azırğa-* şeklinde ve 'küçümsemek' anlamındadır (Toparlı vd., 2007: 20). Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki kullanımları ise yukarıda *Ahmed Paşa Divanı*'ndan hareketle örneklendirilmiştir. Çağatay Türkçesinde ise *azırğan-* şeklinde ve "az saymak, hakir görmek, az görmek" anlamlarındadır (Ünlü, 20113: 83). Türkiye Türkçesi için *Güncel Türkçe Sözlük*'te yer almayan *azırganmak* sözcüğünün ağızlardaki yansımaları *Derleme Sözlüğü*'nden yola çıkılarak şu şekilde aktarılmıştır: *Derleme Sözlüğü*'nde azınsamakla aynı anlamı taşıyan *azırganmak* sözcüğü bugün, *Dinar ve köyleri, –Afyon köyleri; *Eğridir köyleri, Yassıvıran *Senirkent, Çaltı, *Şarki Karaağaç –Isparta; Akçaköy *Yeşilova, Kozluca, Çeliş, Çerçin –Burdur; *Sarayköy ve köyleri, *Çivril –Düzce; Hamzabali, Sürez *Bozdoğan, Burhaniye *Nazilli, –Aydın; *Bergama –İzmir; *Alaşehir, *Eşme –Manisa; –Düzce; İğneciler *Mudurnu –Bolu; *Bartın –Zonguldak; Bağlıca *Ardanuç –Ardahan; *Afşin –Mersin; Sobran *Nallıhan –Ankara; *Bor –Niğde; Uğurlu, Çukurbağ *Ermenek –Konya; *Anamur –

İçel; *Elmalı, İbradı *Akseki, Çomaklı *Korkuteli –Antalya; Yersik, *Yatağan, *Milas –Muğla ‘da kullanılmaktadır (Gün. T. Söz, E.t:16.10.2018; Der. Söz, E.t: 27.10.2018).

Azırganmak sözcüğünün etimolojisiyle ilgili Tietze 2016’da *az* sıfatına, *-irga* isimden fiil yapan ekin getirilmesi sonucu oluşmuş olduğu bilgisi mevcuttur (Tietze, 2016: 527).

2. *depretmek*: *Tarama sözlüğü*’nde, ‘*kımıldatmak, sarsmak, harekete getirmek.*’ anlamlarıyla geçmektedir (Tar. Söz, E.t: 21.10.2018). Günümüzde sarsıntı, hareket etmek anlamlarında kullanılan deprem sözcüğünün kökenini *depretmek* fiiline dayandırmak bu bağlamda olasıdır. *Ahmed Paşa Divanı*’ndaki kullanımı aşağıdaki gibidir:

Velikin rızā-yi Hudāvendiğār
*Zebānını **depretti** bî-ihiyār* (Tarlan, 1992: 27, 1)

“Ancak, hükümdarın izniyle dilini hareket ettirdi elinde olmadan. Hükümdarın kararları, izni, yasakları çok önemlidir. Kişilerin konuşması da onun izni dâhilindedir.” Bu beyitte *depretmek* sözcüğü, üçüncü teklik şahıs belirli geçmiş zaman çekiminde görülmektedir.

*Halin üzre zülfünü **depreitse** ahım der gören*
Oldu hüsnüne mekes-rân şeh-per-i Rûhü’l-Emin (Tarlan, 1992: 76, 1)

“Benin üzerindeki perçemlerinin hareket ettiğini görenler benim ahımla bunun gerçekleştiğini söylerler. Cebrail’in kanatlarının her biri senin güzelliğinin yansımaları devam ettirdi.” Rûhü’l- Emin Cebrail’i ifade eden bir mazmun olarak Pala 2004’te geçmektedir (Pala, 2004: 380). Bu beyitte *depretmek* sözcüğü üçüncü teklik şahıs şart çekiminde kullanılmıştır.

*Rezm içinde **deprede** çün râyetin şîrin sabâ*
Havfdan hummâ tutup lerzân ola şîr-i garîm (Tarlan, 1992: 77, 11)

“Savaş zamanında bayrak dalgalansın çünkü bayrağı hareket ettirecek güçlü saba rüzgârı var. Bu kımıldamayla güçlü düşmanlar korkuyla hastalanıp tir tir

titrerler.” Bu beyitte *depretmek* sözcüğü üçüncü teklik şahıs emir çekiminde kullanılmıştır.

Şehriyâra senâlar etmek için

Yine depretti dillerin susan (Tarlan, 1992: 109, 6-6)

“Yine hükümdâra övgüler yağdırmak için susan dillerini kımıldattı.” Bu beyitte *depretmek* sözcüğü, üçüncü teklik şahıs belirli geçmiş zaman çekiminde görülmektedir.

Lebini depredicek lûtf ile ey Âb-ı Hayât

Ölü kalmaz dirilir şöyle ki ihyâ göresin (Tarlan, 1992: 229, 1)

“Ey ölümsüzlük suyu, sen bütün güzelliğinle dudaklarını hareket ettirince ölümler dirilir. Öyle ki sen bu dirilişi göresin. Âb-ı Hayât ölümsüzlük suyu olarak bilinir ve bir damlası bile hayat verir. Bu bağlamda Divan şiirlerinde çokça kullanılmış bir mazmundur (Pala, 2004: 3). Yine yukarıdaki beyitte *depretmek* sözcüğü, *-icek* zarf-fiil ekiyle birlikte kullanılmıştır.

Göster yüzünü kim kameri bi-karâr ede

Depret lebini kim şekeri şerm-sâr ede (Tarlan, 1992: 253, 280-1)

“Ey sevgili! Yüzünü göster ki ay kararsız kalsın. Dudaklarını kıpırdat ki şeker utansın. Ahmed Paşa bu beyitte sevgilinin yüzünü öyle parlak öyle güzel olarak tasavvur etmektedir ki ay bile kendi parlaklığı konusunda kararsız kalmakta ve şüpheye düşmektedir. İkinci mısradan da sevgilinin dudaklarının arasından çıkan sözler öylesine tatlıdır ki şeker kendini tatlı zannettiği için utanmaktadır.” Bu beyitte *depretmek* sözcüğü, ikinci teklik şahıs emir çekiminde kullanılmıştır.

Ey sabâ depredicek turra-i cânânemizi

Çekme zencîrin esirge dil-i divânemizi (Tarlan, 1992: 284, 345-1)

“Ey sabâ rüzgârı, sen sevgilinin mührünü hareket ettirince bizim divane günlümüzü koru. Gönlümüzün zincirini çekip bizi öldürme. Çünkü mührün hareket etmesi aşık için büyük bir olaydır. Sevgiliden gelen haber ya da kavuşamayı anımsatır.” Yine yukarıdaki beyitte *depretmek* sözcüğü, *-icek* zarf-fiil ekiyle birlikte kullanılmıştır.

*Dilin hazâyin-i hikmet kilidinin dilidir
Dilini **depret** açılsın Güher hazîneleri* (Tarlan, 1992: 302, 26-4)

“Ey sevgili, senin dilin hikmet hazinelerinin kilididir. Dilini hareket ettir ki mücevher hazinelerinin kilidi açılsın. Sevgilinin ağzından çıkan sözcükler mücevher kadar değerlidir. Sevgilinin dilini hareket ettirmesi kilit açmaya benzetilmiştir. Hatta hazinelerin kilidini açacak kadar önemlidir.” Bu beyitte *depretmek* sözcüğü, ikinci teklik şahıs emir çekiminde kullanılmıştır.

*Âhım riyâhı **depredüben** gam gamâmını
Yaşlar gözüme seyl gibi eyledi hücum* (Tarlan, 1992: 312, 48-1)

“Ahımın rüzgârı ile hareket edince gam bulutu, yaşlar gözüme sel gibi hücum etti. Benim ahım o kadar fazladır o kadar güçlüdür ki gamlı buluttan sel gibi göz yaşı damlaları dökülmektedir.” Yine yukarıdaki beyitte *depretmek* sözcüğü, *-UbAn* zarf-fiil ekiyle birlikte kullanılmıştır.

Sözcüğün tarihî dönemler içindeki görünümü incelendiğinde, Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi Türkçelerinde herhangi bir kullanıma rastlanamamıştır. Eski Kıpçak Türkçesinde, *depret-* şeklinde ve ‘*hareket ettirmek, kımlatmak*’ anlamında kullanılmıştır (Toparlı vd., 2007:59). Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki kullanımları ise yukarıda *Ahmed Paşa Divanı*’ndan hareketle örneklendirilmiştir. Çağatay Türkçesinde *tepret-* şeklinde ve “*kımlatmak*” anlamındadır (Ünlü, 2013: 1111). Türkiye Türkçesi için *Güncel Türkçe Sözlük*’te yer almayan *depretmek* sözcüğünün ağızlardaki yansımaları *Derleme Sözlüğü*’nden yola çıkılarak şu şekilde aktarılmıştır: *Derleme Sözlüğü*’nde *depretmek* sözcüğüyle aynı olan *debretmek* şeklinde görülmektedir. Günümüzde, *Simav –Kütahya; –Niğde; –Konya; *Şuhut – Afyon; –Giresun’da kullanılmaktadır (Gün. T. Söz, E.t: 16.10.2018; Der. Söz, E.t: 27.10.2018).

Depretmek sözcüğü Tietze 2002’de *tepre-* “Harekete geçmek” fiilinin ettirgenlik eki almış hâli olarak geçmektedir. Nişanyan 2007’de de durum aynıdır (Tietze, 2002: 591; Nişanyan, 2007: 117;).

3. Epsem: *Tarama Sözlüğü*’nde, ‘sessiz, ses çıkarmayan, susan’ anlamlarında kullanılmıştır (Tar. Söz, E.t: 21.10.2018). *Ahmed Paşa Divanı*’ndaki kullanımı aşağıdaki gibidir:

*Şem’veş epsem durup giryân ol ey dil k’ehl-i sûz
Nutkun etmiştir kelil ü eşkin etmiştir kelim* (Tarlan, 1992: 218, 205-4)

“Ey ateş ehli, yanan gönül! Mum gibi sessiz durup ağla. Çünkü senin ağlarken söylediğin sözlerin sonucunda oluşan gözyaşından gözlerim görmez olmuş ve yaralanmıştır.”

Epsem sözcüğünün tarihî dönemler içindeki görünümü incelendiğinde: Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi Türkçelerinde herhangi bir kullanımına rastlanamamıştır. Eski Kıpçak Türkçesinde *epsem* şeklini koruyarak yine ‘*suskun*’ anlamında kullanılmıştır (Toparlı vd., 2007: 74). Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki kullanımları ise yukarıda *Ahmed Paşa Divanı*’ndan hareketle örneklendirilmiştir. Çağatay Türkçesinde ise *epsem* şeklinde ve “*sessiz, sakin*” anlamındadır (Ünlü, 2013: 340). Türkiye Türkçesi için *Güncel Türkçe Sözlük*’te yer almayan *epsem* sözcüğünün ağızlardaki yansımaları *Derleme Sözlüğü*’nden yola çıkılarak şu şekilde aktarılmıştır: *Derleme Sözlüğü*’nde de ‘sessiz, susan.’ şeklinde anlamlandırılan *epsem* sözcüğü bugün, *Kula – Manisa’da kullanılmaktadır (Gün. T. Söz, E.t: 16.10.2018; Der. Söz, E.t: 27.10.2018).

4. ırmak: *Tarama Sözlüğü*’nde, ‘ayırarak, cüda kılmak’ anlamlarında geçmektedir (Tar. Söz, E.t: 21.10.2018). *Ahmed Paşa Divanı*’ndaki kullanımı aşağıdaki gibidir:

*Sanemâ ırmadığım zülf ü ruhundan gözümü
Korkaram nâ-geh anı yavru kılam gibi gelir* (Tarlan, 1992: 145, 56-6)

“Güzelliğinden ve zülfünün ruhundan gözümü ayırmadığım doğrudur. Çünkü korkarım onu zamansız bir şekilde kaybedeceğim gibi gelir.” Bu beyitte *ırmak* sözcüğü *-dik* sıfat-fiil eki ve birinci teklik şahıs iyelik ekiyle birlikte kullanılmıştır.

Irmak sözcüğünün Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait yukarıdaki örnekte verilen kullanımı dışında diğer tarihî dönemlerde herhangi bir kullanımına rastlanamamıştır. Türkiye Türkçesi için *Güncel Türkçe Sözlük*’te yer almayan *ırmak*

sözcüğünün ağızlardaki yansımaları *Derleme Sözlüğü*'nden yola çıkılarak şu şekilde aktarılmıştır: *Derleme Sözlüğü*'nde, '*uzaklaştırmak, ayırmak, kovmak*' anlamlarında bugün için, Güney *Yeşilova –Burdur; –İzmir ve çevresi; *Savaştepe –Balıkesir; –Eskişehir: –Samsun; *Merzifon ve köyleri –Amasya; *Artova –Tokat; Kuzköy *Ünye –Ordu; Afşar aşireti, Pazarören *Pınarbaşı –Kayseri; *Bor –Niğde; Civanyaylağı *Mersin, *Silifke –İçel; Ceylân *Fethiye, Yerleşik –Muğla; *Şarkıkaraağaç –Isparta'da kullanılmaktadır (Gün. T. Söz, E.t: 16.10.2018; Der. Söz, E.t: 27.10.2018).

5. *iltemek*: *Tarama Sözlüğü*'nde, *iltmek, iletmek* sözcükleriyle aynı anlamda kullanılan *iltemek*, '*götürmek, yerine ulaştırmak, eriştirmek*' anlamlarına gelmektedir (Tar. Söz, E.t: 21.10.2018). *Ahmed Paşa Divanı*'ndaki kullanımı aşağıdaki gibidir:

*Gam tarîkında helâk etme sakın dilleri kim
Şeh gerek leşkeri sağ ilte selâmet getire* (Tarlan, 1992: 243, 258-2)

“Gam yolunda gönülleri perişan eyleme sakın. Hükümdarlığının gereği olarak askerleri sağ götür, eksiksiz ve güvenli bir şekilde getir.” Bu beyitte *iltemek* sözcüğü ikinci teklik şahıs emir çekiminde kullanılmıştır.

Sözcüğün tarihî dönemler içindeki görünümü şöyledir: Köktürk Türkçesinde *ilt-* şeklinde ve '*alıp götürmek*' anlamında kullanılmıştır (Tekin, 2014, 144). Eski Uygur Türkçesinde *ilitmāk-iltmāk* şeklinde ve '*götürmek, sevk etmek*' anlamlarında kullanılmıştır (Caferoğlu, 1968: 93). Karahanlı, Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde *ilt-* şeklinde ve '*iletmek, götürmek, ulaştırmak*' anlamlarında kullanılmıştır (Üşenmez, 2006: 230; Ünlü, 2012: 256; Toparlı vd., 2007: 110). Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki kullanımları ise yukarıda *Ahmed Paşa Divanı*'ndan hareketle örneklendirilmiştir. Çağatay Türkçesinde *ilt-* şeklinde ve "*iletmek, göndermek, ulaştırmak*" anlamlarındadır (Ünlü, 2013: 523). Özbek lehçesinde *eltmāk* şeklinde ve "*iletmek*" anlamındadır (Ercilasun, 1991: 391). Türkiye Türkçesi için *Güncel Türkçe Sözlük*'te yer almayan *iltemek* sözcüğünün ağızlardaki yansımaları *Derleme Sözlüğü*'nden yola çıkılarak şu şekilde aktarılmıştır: *Derleme Sözlüğü*'nde *iftermek*, maddesinde '*iltmek*' anlamında görülmektedir. Günümüzde, Uluşiran ve Şiran'da kullanılmaktadır (Gün. T. Söz, E.t: 16.10.2018; Der. Söz, E.t: 27.10.2018).

6. kocmak: *Tarama sözlüğü*'nde *koçmak* olarak geçmektedir. Anlamı ise, 'kucaklamak sarılmak, bağrına basmak' olarak geçmektedir (Tar. Söz, E.t: 21.10.2018). *Ahmed Paşa Divanı*'ndaki kullanımı aşağıdaki gibidir:

Sarmaştı çemen tıflına dūşize-i nesrin
Kocuşdu sabâ ile arûs-ı gül-i ra'nâ (Tarlan, 1992: 105, 14)

“Yaban gülünün yavrusunu çimen sardı. Saba rüzgârıyla gelin gülü kucaklaştı.” Bu beyitte *kocuşmak* sözü belirli geçmiş zaman üçüncü teklik şahıs çekimindedir.

Kemer kocar belini âsitân öper elini
Bu sim ü zerdîr eden anları meğer güstâh (Tarlan, 1992: 132, 2)

“Kemer belini sarar ve dergâhtakiler elini öper ey sevgili! Bu gümüş ve altın onları küstahlaştırmıştır. Bunun sonucunda da senin elini öpmüşürler.” Bu beyitte *kocmak* sözü geniş zaman üçüncü teklik şahıs çekimindedir.

Kocmak sözcüğüne tarihî dönemler içinde bakıldığında Köktürk Türkçesinde kullanımına rastlanamamıştır. Eski Uygur Türkçesinde *koçmaq* şeklinde ve 'sarılmak, kucaklamak' anlamlarında kullanılmıştır (Caferoğlu, 1968: 179). Karahanlı Türkçesinde *koç-* şeklinde ve 'kucaklamak' anlamında kullanılmıştır (Üşenmez, 2006: 277). Harezmi Türkçesinde kullanımına rastlanamayan *kocmak* sözcüğüne Eski Kıpçak Türkçesinde *koç-* şeklinde ve 'kucaklamak' anlamında rastlanmıştır (Toparlı vd, 2007: 152). Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki kullanımları ise yukarıda *Ahmed Paşa Divanı*'ndan hareketle örneklendirilmiştir. Çağatay Türkçesinde *koç-* şeklinde ve 'kucaklamak, sarılmak' anlamlarında kullanılmıştır (Vural vd., 2010: 233; Ünlü, 2013: 643). Türkiye Türkçesi için *Güncel Türkçe Sözlük*'te yer almayan *kocmak* sözcüğünün ağızlardaki yansımaları *Derleme Sözlüğü*'nden yola çıkılarak şu şekilde aktarılmıştır: *Derleme sözlüğü*'de de kucaklama anlamında *Lapseki –Çanakkale; –Çorum; –Urfa; –Gaziantep; –Maraş'ta rastlanmaktadır. *Kocmak* şekliyle *Yusufeli –Artvin, –Diyarbakır'da; *koçuşmak* şekliyle *Lapseki –Çanakkale'de; *kucmak* şekliyle *Safranbolu – Zonguldak'ta kullanılmaktadır (Gün. T. Söz, E.t: 16.10.2018; Der. Söz, E.t: 27.10.2018).

7. küynük: *Tarama Sözlüğü*'nde karşımıza çıkmayan *küynük* sözcüğü *Derleme Sözlüğü*'nde, 'içi çürümüş' anlamında kullanılmaktadır (Tar. Söz, E.t:

21.10.2018; Der. Söz, E.t: 27.10.2018). *Ahmed Paşa Divanı*’ndaki kullanımı aşağıdaki gibidir:

*Kalmadı devrinde küynüklü meğer micmerde müşğ
Yoktur eyyâmında hûnîn-dil meger ahû-yi çin* (Tarlan, 1992: 77,5)

“Meğer senin zamanında içi çürümüş tütsüde koku kalmamış. Yoktur senin zamanında kanlı gönül çünkü ahu gözlü ceylan onları toplamıştır.”

Sözcüğe tarihî dönemler içerisinde bakıldığında, Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait örnek kullanımı yukarıda gösterilmiştir. Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı, Harezm, Eski Kıpçak, Çağatay Türkçelerinde herhangi bir kullanımına rastlanmamıştır. Türkiye Türkçesi için *Güncel Türkçe Sözlük*’te yer almayan *küynük* sözcüğünün ağızlardaki yansımaları *Derleme Sözlüğü*’nde şu şekildedir: Bugün için *Vezirköprü –Samsun’da kullanımına rastlanmaktadır (Gün. T. Söz, E.t: 16.10.2018; Der. Söz, E.t: 27.10.2018).

8. *serpmek*: *Tarama Sözlüğü*’nde, ‘*sepelemek*’ anlamında geçmektedir (Tar. Söz, E.t: 21.10.2018). *Ahmed Paşa Divanı*’ndaki kullanımı aşağıdaki gibidir:

*Nebât-ı sühte ki yakmış idi mihr dilin
Yüreğine su sepe geldi subh-dem bârân* (Tarlan, 1992: 110, 39-2)

“Gönlünün güneş gibi yakıcılığından bütün bitkiler yanmıştı. Sabahleyin yağmur yüreğine su serpmeye geldi. Yani gönlünün yakıcılığını aldı.” Bu beyitte *sepe geldi* denilerek zarf fiille birleşik fiil oluşturulmuştur.

Sepmek sözcüğünün tarihî dönemler içindeki görünümü şöyledir: Köktürk, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde herhangi bir kullanıma rastlanmamıştır. Harezm Türkçesi ve Eski Kıpçak Türkçesi dönemlerinde *sep-* şeklinde ve ‘*serpmek*’ anlamındadır (Toparlı vd., 2007: 232; Ünlü, 2012: 513). Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki kullanımları ise yukarıda *Ahmed Paşa Divanı*’ndan hareketle örneklendirilmiştir. Çağatay Türkçesinde *sép-* şeklinde ve “*serpmek, saçmak, dökmek*” anlamlarındadır (Ünlü, 2013: 970). *Sepmek* sözcüğü Azerbaycan ve Yeni Uygur lehçelerinde *säpmäk* şeklinde ve “*serpmek*” anlamındadır (Ercilasun, 1991:765). Özbek lehçesinde ise *sepmaq* şeklinde ve yine “*Serpmek*” anlamındadır

(Ercilasun, 1991:764). Türkiye Türkçesi için *Güncel Türkçe Sözlük*'te yer almayan *serpmek* sözcüğünün ağızlardaki yansımaları *Derleme Sözlüğü*'nden yola çıkılarak şu şekilde aktarılmıştır: *Derleme Sözlüğü*'nde, 'serpmek, yağmak' anlamlarında karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde, *Çal, Honaz –Denizli; –Manisa; Eymir; *Bozdoğan –Aydın; Ulucak *Menemen –İzmir; Fili *Biga –Çanakkale; –Tokat –Eskişehir; *Kandıra –Kocaeli; *Akyazı –Sakarya; *Çarşamba –Samsun; *Merzifon –Amasya; *Bayadı –Ordu; *Tirebolu, *Alucra –Giresun; *Sarıkamış –Kars; *Doğubayazıt –Ağrı; *Şarkışla, *Koyulhisar, *Zara –Sivas; *Ayaş, *Hasanoğlu –Ankara; *Pınarbaşı –Kayseri; *Bor –Niğde; *Ermenek –Konya; *Mut ve köyleri –İçel; *Korkuteli –Antalya; *Malkara –Tekirdağ; *Lüleburgaz –Kırıkkale'de kullanımına rastlanmaktadır (Gün. T. Söz, E.t: 16.10.2018; Der. Söz, E.t: 27.10.2018).

9. söyünmek: *Tarama Sözlüğü*'nde, 'sönmek, parlaklığı gitmek' anlamında kullanılmaktadır (Tar. Söz, E.t: 21.10.2018). *Ahmed Paşa Divanı*'ndaki kullanımı aşağıdaki gibidir:

Fürûg-ı rây-ı münîrinle âb-ı tîğinden
Uyandı şem'i hidâyet söyündü nâr-ı delâl (Tarlan, 1992: 72, 22-9)

“Fikir ışığının nuruyla kılıcının suyundan doğruluk güneşi doğdu ve naz ateşi söndü.” Bu beyitte *söyünmek* sözcüğü belirli geçmiş zaman üçüncü teklik şahıs çekimindedir.

Kasd etti kim söyüdüre hasmın ocağını
Anunçün akıtır dün ü gün kûh-sâr ab (Tarlan, 1992: 100, 1)

“Rakibin evinin ışığını söndürmeye kast etti ki bunun için dün ve bugün dağlardan su akıtır.” Yukarıdaki beyitte *söyünmek* sözcüğü fiilden fiil ettirgenlik eki aldıktan sonra üçüncü teklik şahıs istek çekiminde kullanılmıştır.

Sözcüğe tarihî dönemler içinde bakıldığında Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi Türkçelerinde herhangi bir kullanıma rastlanmamıştır. Eski Kıpçak Türkçesi döneminde *söyün-* şeklinde ve 'sönmek' anlamında kullanılmaktadır (Toparlı vd., 2007: 241). Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki kullanımları ise yukarıda *Ahmed Paşa Divanı*'ndan hareketle örneklendirilmiştir. Çağatay Türkçesinde *sevinmek*

anlamında bir *söyün-* fiili olsa da *sönmek* anlamında herhangi bir kullanıma rastlanmamıştır (Ünlü, 2013: 1004). Türkiye Türkçesi için *Güncel Türkçe Sözlük*'te yer almayan *söyünmek* sözcüğünün ağızlardaki yansımaları *Derleme Sözlüğü*'nden yola çıkılarak şu şekilde aktarılmıştır: *Derleme Sözlüğü*'nde, *söyünmek* şeklinde ve 'sönmek' anlamıyla görülmektedir. Bugün için, İmamuşağı *Silifke –İçel'de kullanımına rastlanmaktadır. (Gün. T. Söz, E.t: 16.10.2018; Der. Söz, E.t: 27.10.2018).

10. tañlamak: *Tarama Sözlüğü*'nde, *danlamak* maddesinde 'şaşırmak' anlamında kullanılmıştır (Tar. Söz, E.t: 21.10.2018). *Ahmed Paşa Divanı*'ndaki kullanımı aşağıdaki gibidir:

*Gördü elinde hâtemini **tanladı** hıred
K'ol ebr-i dür-fişâna hoş olmuş süvâr lâ'l* (Tarlan, 1992: 50, 11)

"Elindeki yüzüğü gördü ve akli şaşırıldı. Ki o inci bulutları susan atlıya hoş olmuş." Bu beyitte *tanlamak* sözcüğü belirli geçmiş zaman üçüncü teklik şahıs çekiminde kullanılmıştır.

Tarihî dönemler içinde *tañlamak* sözcüğüne bakıldığında Köktürk Türkçesi dönemine ait herhangi bir kullanıma rastlanmamıştır. Eski Uygur Türkçesi döneminde *tanlamak* şeklinde ve 'hayret etmek, taaccüp etmek, şaşmak, şaşırmaq' anlamlarında kullanılmıştır (Caferoğlu, 1968: 223). Karahanlı Türkçesi döneminde *tañla-* şeklinde ve 'Bir işi garipsemek, acayip bulmak, şaşırmaq' anlamlarında kullanılmıştır (Üşenmez, 2006: 387). Yine bu dönem için *Divan-ü Lugâti't-Türk*'te *tañlâdı* şeklinde ve 'şaşkınlık içinde kalmak' anlamında kullanılmıştır (Bozkurt, 2012: 461). Harezmi Türkçesi ve Eski Kıpçak Türkçesi dönemlerinde de *tañla-* şeklinde ve 'şaşırmak, şaşmak, hayret etmek' anlamlarında kullanılmıştır (Ünlü, 2012: 565; Toparlı vd., 2007: 262). Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki kullanımları ise yukarıda *Ahmed Paşa Divanı*'ndan hareketle örneklendirilmiştir. Çağatay Türkçesi döneminde *tañla-* şeklinde ve "şaşırmak, hayret etmek" anlamındadır (Ünlü, 2013:1077). Türkiye Türkçesi için *Güncel Türkçe Sözlük*'te yer almayan *tañlamak* sözcüğünün ağızlardaki yansımaları *Derleme Sözlüğü*'nden yola çıkılarak şu şekilde aktarılmıştır: *Derleme Sözlüğü*'nde de 'şaşırmak' anlamında yer almaktadır. Günümüzde, Evciler *Dinar –Afyon; *Ulubey –Uşak; *Yalvaç –İsparta;

Çındere *Buldan, Üçkuyu, *Çal, Kavakköy, Çıtak *Çivril –Denizli; –Çorum; Çepni *Gemerek, *Gürün –Sivas; *Bünyan –Kayseri; Güvenç –Konya; *Fethiye – Muğla’da kullanımına rastlanmıştır (Gün. T. Söz, E.t: 16.10.2018; Der. Söz, E.t: 27.10.2018).

11. yaraklamak: *Tarama Sözlüğü*’nde, ‘*hazırlamak, teçhiz etmek, silahlandırmak.*’ anlamlarında kullanılmıştır (Tar. Söz, E.t: 21.10.2018). *Ahmed Paşa Divanı*’ndaki kullanımı aşağıdaki gibidir:

*Asesi hüsn ilinin gönlümü zülfünde bulup
Gece gezdin diye asmağa yarakladı resen* (Tarlan, 1992: 233, 3)

“Bekçi, güzellik şehrinin gönlünü saçlarında bulup; gece gezdin diye onu asmaya urgan hazırladı.” Bu beyitte *yaraklamak* sözcüğü belirli geçmiş zaman üçüncü teklik şahıs çekimindedir.

Sözcüğün tarihi dönemler içindeki görünümü şu şekildedir: Köktürk Türkçesi döneminde *yaraklık* şeklinde ‘*silahlı*’ anlamında bir ifade yer almaktadır (Tekin, 2014: 185). Eski Uygur Türkçesi dönemine ait bir kullanım belirlenememiştir. Karahanlı Türkçesi döneminde *arak* şeklinde ve ‘*hazırlık, malzeme, silah*’ anlamlarında kullanılmaktadır (Üşenmez, 2006: 459). Köktürk ve Karahanlı Türkçelerinde isim olan *arak* sözcüğüyle karşılaşılsa da *yaraklamak* fiiline ait bir kullanıma rastlanamamıştır. Harezmi Türkçesi döneminde *arağla-* şeklinde ve ‘*hazırlamak*’ anlamında bir fiil olarak *yaraklamak* sözcüğü kullanılmaktadır (Ünlü, 2012: 663). Eski Kıpçak Türkçesi döneminde *arağla-* şeklinde ve ‘*hazırlamak, hazırlık yapmak*’ anlamlarında kullanılmaktadır (Toparlı vd., 2007: 311). Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki kullanımları ise yukarıda *Ahmed Paşa Divanı*’ndan hareketle örneklendirilmiştir. Çağatay Türkçesi döneminde *arağ* ‘*hazırlık*’ anlamında isim olarak kullanılan bir sözcük bulunmaktadır (Vural vd, 2010: 249; Ünlü, 2013: 1232). Yeni Uygur Türkçesinde *arak* sözcüğü “*silah*” anlamında isim olarak kullanılmaktadır (Ercilasun, 1991: 781). Türkiye Türkçesi için *Güncel Türkçe Sözlük*’te yer almayan *yaraklamak* sözcüğünün *Derleme Sözlüğü*’nde de kullanımına rastlayamadık (Gün. T. Söz, E.t: 16.10.2018; Der. Söz, E.t: 27.10.2018).

12. yavu: *Tarama Sözlüğü*'nde, 'zayi, yitik, kaybolmuş' anlamlarında geçmektedir (Tar. Söz, E.t: 21.10.2018). *Ahmed Paşa Divanı*'ndaki kullanımı aşağıdaki gibidir:

*Sanemâ ırmadığım zülf ü ruhundan gözümü
Korkaram nâ-geh anı yavu kılam gibi gelir* (Tarlan, 1992: 145, 56-6)

“Güzelliğinden ve zülfünün ruhundan gözümü ayırmadığım doğrudur. Çünkü korkarım onu zamansız bir şekilde kaybedeceğim gibi gelir bana.”

Yavu sözcüğünün tarihî dönemlerde yerine bakıldığında, Köktürk, Eski Uygur, Karahanlı, Harezmi Türkçelerine ait bir kullanıma rastlanmamıştır. Eski Kıpçak Türkçesi döneminde *yavu* şeklinde ve 'kayıp' anlamında karşımıza çıkmaktadır (Toparlı vd., 2007: 315). Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki kullanımları ise yukarıda *Ahmed Paşa Divanı*'ndan hareketle örneklendirilmiştir. Çağatay Türkçesi döneminde *yavu* şeklinde ve "yitmek için yavı kılınmak" anlamındadır (Ünlü, 2013:1242). Türkiye Türkçesi için *Güncel Türkçe Sözlük*'te yer almayan *yavu* sözcüğünün ağızlardaki yansımaları *Derleme Sözlüğü*'nden yola çıkılarak şu şekilde aktarılmıştır: *Derleme Sözlüğü*'nde *yava* maddesinde 'yitik' anlamında geçmektedir. Bugün için, *Boyabat –Sinop'ta kullanılmaktadır (Gün. T. Söz, E.t: 16.10.2018; Der. Söz, E.t: 27.10.2018).

Ahmed Paşa Divanı'nda kullanılan, günümüzde kullanımdan düşmüş olan ancak ağızlarda varlığını görebildiğimiz sözcüklerin anlamlandırılması, tarihî dönemler içindeki yeri ve gramer olarak değerlendirmesi yukarıdaki gibidir.

2. 2. ARKAİK DEYİMLER VE ATASÖZLERİ

Ahmet Paşa Divanı'nda günümüze göre arkaik olarak belirlenen deyim ve atasözleri aşağıdaki gibidir:

Yanlış döner Bağdād'dan: Yanlış bir hedef uğruna ne kadar emek verilmiş olursa olsun yanlış yoldan vazgeçip doğru yola dönülmesi gerektiğini anlatan bir atasözüdür. Günümüzde *yanlış hesap Bağdat'tan döner*, şekliyle *Ahmed Paşa Divanı*'ndaki anlamla paralellik arz eder biçimde kullanılmaktadır. (Aksoy, 2016: 466). Günümüze göre eksiklik göstermesi *yanlış döner Bağdād'dan* atasözünü

arkaizm açısından incelememizi sağlamıştır. *Ahmed Paşa Divanı*'ndaki atasözü olarak kullanımı aşağıdaki gibidir:

Şām-ı zülfün Mısır-ı hüsnünden çevirdiyse yüzün

Asma ol miskini kim yanlış döner Bağdād'dan (Tarlan, 1992: 234, 240-4)

“Sevgilinin siyah saçları yüzünü Mısır ülkesinin güzelliğinden çevirdiyse o zavallıyı asma. Çünkü yanlış hesap Bağdat'tan döner hatalar uğruna ne kadar çaba gösterilmiş olsa da doğru yol için geri dönülebilir.”

Kadem basmak: Bir yere varmak anlamında kullanılmıştır. Günümüzde de *ayak basmak* şeklinde yine aynı anlamda kullanılan bir deyimdir (Aksoy, 2015: 600). *Kadem* sözcüğü yerini *ayak* sözcüğüne bırakmıştır. Şekil olarak bir değişiklik görülmüş ancak anlam korunmuştur. *Ahmed Paşa Divanı*'ndaki deyim olarak kullanımları aşağıdaki gibidir:

Ne aceb istese dil şehre kudümünü şehin

Ki kadem bastığı yerlerde kademler doludur (Tarlan, 1992: 169, 1)

“Şaşılacak şeydir, gönül şehin şehre uzak bir yoldan gelmesini istese, ki vardığı yerler ayak izleri, adımlarla doludur.”

Gönlümün hücresi teng ise kadem bas gözüme

K'anda cûy ü çemen ü sahn-ı serâlar düzülür (Tarlan, 1992: 169, 105-6)

“Ey sevgili! Gönlümün odası sana dar ise gözüme ayak bas, göreyim seni ki ora ırmaklar, çimenler, toprak meydanlarla bezensin. Sevgilinin ayak bastığı, vardığı yerler adeta çiçek bahçesine, cennete dönüşmektedir”

Seyre çıkdıkca ser-i kûyun kadem basmak için

Yüzümü gül-gûn yaşımla lāle-zār etsem gerek (Tarlan, 1992: 190, 151-5)

“Sevgilinin uzak köyünü seyre çıktıkça, oraya varmak için gül rengi göz yaşarımla lale bahçesi oluşturacak kadar çok ağlamam gereklidir. Aşık burada sevgiliye ulaşma çabasındadır. O uzak köye gitmesi o kadar zordur ki gül rengi göz yaşarıyla bir lale bahçesi oluşabilecek kadar çok ağlaması gerekmektedir.”

Yüzümü yolunda hāk ettim kadem basmaz henüz

Şöyle nāz eyler bana ol nāz-perverdim benim (Tarlan, 1992: 220, 210-3)

“Sevgili bana gelsin diye yüzümü yolunda toprak ettim. Anacak o nazlı sevgili hala naz etmektedir ve yoluma ayak basmamaktadır.”

Dedim ey meh kapıma bir dem kadem bassan nola
Dedi umarsın eşiğin āsumān-āsā kılam (Tarlan, 1992: 224, 6)

“Dedim ey sevgili! Kapıma bir zaman ayak bassan nolur? Dedi, eşiğini gökyüzü gibi kılmamı umarsın?”

Yüz urmak: Yüz vurmak, yüz sürmek anlamında saygı duyulan bir yere giderken, saygı duyulan birinin katına çıkarken saygıdan yüzünü yere degecek kadar eğmektir (Aksoy, 2015: 1134). *Yüz urmak*, günümüzde *yüz sürmek* deyimıyla karşılık bulmaktadır. Anlam aynıdır fakat şekil değişmiştir. *Ahmed Paşa Divanı* ’ndaki deyim olarak kullanımları aşağıdaki gibidir:

Bostān-ı sarāyına **yüz urmak** hevesinden
Toprak döşenip yasadır ahcār-ı benefşe (Tarlan, 1992: 82, 10)

“Sarayın bahçesine yüz sürmek ve oraya ulaşıp saygıdan eğilmek için toprak döşenip taşlara yaslanır menekşe.”

Bu cürm için ki arz-ı nazîr eylemiş sana
Her gün yere yüz urup eder i'tizār āb (Tarlan, 1992: 103, 13)

“Bu suç için ki daha yeni arz etmiş hâlini sana. Su her gün yere yüz sürüp özür diler. Suyun yere yüz sürmesi hem gerçek anlamdadır hem de su kişileştirilerek anlamı saygıya bağlanmıştır.”

Yukarıda söz varlığıyla ilgili arkaik görünüm ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Söz varlığı içerisinde ele aldığımız ve bu bağlamda söz varlığının ikinci basamağı olarak konumlandırabileceğimiz arkaik deyim ve atasözlerinin görünümüne bakıldığında ise, deyim ve atasözlerinde birtakım değişmeler olmuştur. *Yanlış döner Bağdād'dan* atasözü bugün için *yanlış hesap Bağdat'tan döner* şeklinde kullanılmaktadır. *Kadem basmak* ve *yüz urmak* deyimleri ise bugün için kullanımdan düşmüştür.

2. 3. ARKAİK SÖZ VARLIĞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

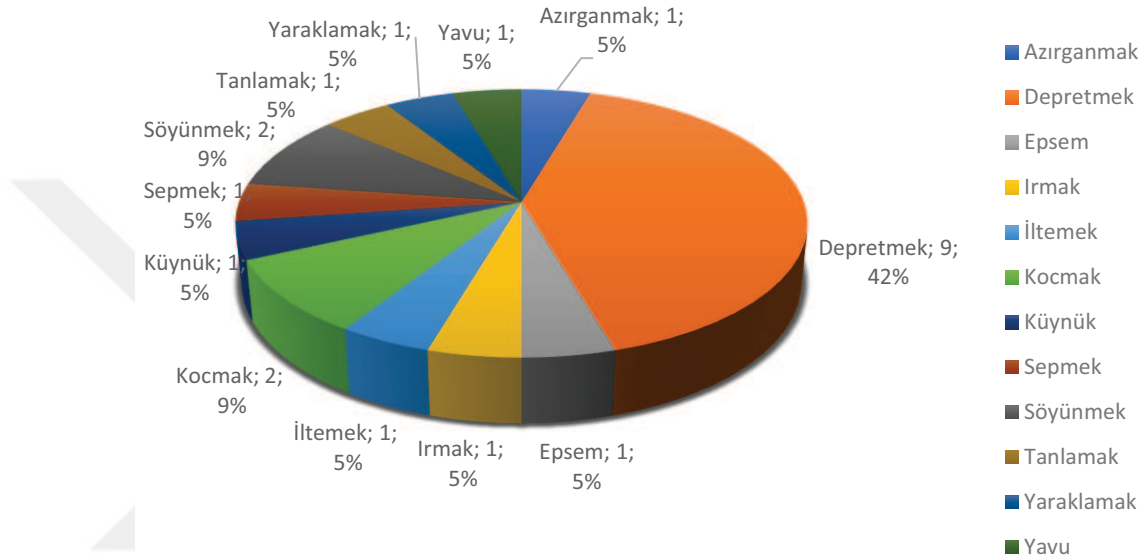
Ahmet Paşa Divanı'nda günümüze göre arkaik olarak belirlenen sözcüklerin ortak kullanıldıkları iller, *Ahmet Paşa Divanı*'ndaki kullanım sıklığı, hangi ilde hangi kelimelerin görüldüğü gibi bilgiler aşağıda tablo ve grafikte netleştirilerek sunulmuştur.

SÖZCÜKLER						
İ L L E R		<i>Azırganmak</i>	<i>Depretmek</i>	<i>Sepmek</i>	<i>İrmak</i>	
	<i>Afyon</i>	+		+		
	<i>Burdur</i>	+				+
	<i>Aydın</i>	+			+	
	<i>İzmir</i>	+			+	+
	<i>Manisa</i>	+			+	
	<i>Isparta</i>	+				+
	<i>Ankara</i>	+			+	
	<i>Niğde</i>	+		+	+	+
	<i>Konya</i>	+		+	+	
	<i>İçel</i>	+			+	+
	<i>Antalya</i>	+			+	
	<i>Muğla</i>	+				+
	<i>Giresun</i>			+	+	
	<i>Samsun</i>				+	+
	<i>Tokat</i>				+	+
	<i>Amasya</i>				+	+
<i>Ordu</i>				+	+	
<i>Kayseri</i>				+	+	

Tabloda bir ilde birden fazla sözcüğün kullanıldığı gösterilmeye çalışıldı. Hangi ilde hangi sözcüklerin kullanıldığı tablolastırılarak netlik sağlandı. Tabloya göre: Afyon'da *azırganmak* ve *depretmek* sözcükleri kullanılmıştır. Burdur'da ise *azırganmak* ve *ırmak* sözcükleri kullanılmıştır. Yine Aydın'da *azırganmak*, *sepmek*; İzmir'de *azırganmak*, *sepmek*, *ırmak*; Manisa'da *azırganmak*, *sepmek*; Isparta'da *azırganmak*, *ırmak*; Ankara'da *azırganmak*, *sepmek*; Niğde'de *azırganmak*, *depretmek*, *sepmek*, *ırmak*; Konya'da *azırganmak*, *depretmek*, *sepmek*; İçel'de *azırganmak*, *sepmek*, *ırmak*; Antalya'da *azırganmak*, *sepmek*; Muğla'da *azırganmak*, *ırmak*; Giresun'da *depretmek*, *sepmek*; Samsun'da *sepmek*, *ırmak*; Tokat'ta *sepmek*,

ırmak; Amasya’da *sepmek*, *ırmak*; Ordu’da *sepmek*, *ırmak*; Kayseri’de *sepmek*, *ırmak* sözcüklerinin kullanıldığı görülmektedir.

Sözcüklerin *Ahmet Paşa Divanı*’nda kullanıldıkları beyit sayısına göre daire grafiği ise şöyledir:

Yukardaki daire grafiğinde görüldüğü gibi *depretmek* kelimesi *Ahmet Paşa Divanı*’nda 9 defa kullanılmış olup yaygınlık yüzdesi 42% ile en yüksektir. Yani *depretmek* sözcüğünün diğer sözcüklere oranla daha fazla beyitte kullanıldığı görülmüştür. Daha sonra *kocmak* ve *söyünmek* kelimeleri 2’şer kez kullanılmış olup 9% yaygınlık yüzdesi ile ikinci sıradadır. *azırganmak*, *epssem*, *ırmak*, *iltemek*, *küynük*, *sepmek*, *tanlamak*, *yaraklamak* ve *yavu* kelimeleri ise 1’er kez kullanılmış olup 5% yaygınlık yüzdesi ile kullanım sıklığı olarak aynı oranı göstermişlerdir.

Hangi ilde hangi kelimelerin görüldüğü aşağıda gösterilmiştir:

1. **Afyon:** *Azırganmak*, *depretmek*, *tanlamak*.
2. **Ağrı:** *Sepmek*.

3. **Amasya:** *Irmak, sepmek.*
4. **Ankara:** *Azırganmak, sepmek.*
5. **Antalya:** *Azırganmak, sepmek.*
6. **Ardahan:** *Azırganmak.*
7. **Artvin:** *Kocmak.*
8. **Aydın:** *Azırganmak, sepmek.*
9. **Balıkesir:** *Irmak.*
10. **Bolu:** *Azırganmak.*
11. **Burdur:** *Azırganmak, ırmak.*
12. **Çanakkale:** *Sepmek, kocmak.*
13. **Çorum:** *Kocmak.*
14. **Denizli:** *Sepmek, tanlamak.*
15. **Diyarbakır:** *Kocmak.*
16. **Düzce:** *Azırganmak.*
17. **Eskişehir:** *Irmak, sepmek.*
18. **Gaziantep:** *Kocmak.*
19. **Giresun:** *Depretmek, sepmek.*
20. **Gümüşhane:** *İltemek.*
21. **Isparta:** *Irmak, azırganmak, tanlamak.*
22. **İçel:** *Azırganmak, ırmak, sepmek, söyünmek.*
23. **İzmir:** *Azırganmak, ırmak, sepmek.*
24. **Kahramanmaraş:** *Kocmak.*

25. **Kars:** *Sepmek.*
26. **Kayseri:** *Irmak, sepmek, tanlamak.*
27. **Kırıkkale:** *Sepmek.*
28. **Kocaeli:** *Sepmek.*
29. **Konya:** *Azırganmak, depretmek, sepmek, tanlamak.*
30. **Kütahya:** *Depretmek.*
31. **Manisa:** *Azırganmak, sepmek, epsem.*
32. **Muğla:** *Azırganmak, ırmak, tanlamak.*
33. **Niğde:** *Azırganmak, ırmak, sepmek.*
34. **Ordu:** *Irmak, sepmek.*
35. **Sakarya:** *Sepmek.*
36. **Samsun:** *Küynük, sepmek, ırmak.*
37. **Sinop:** *Yavu.*
38. **Sivas:** *Sepmek, tanlamak.*
39. **Şanlıurfa:** *Kocmak.*
40. **Tekirdağ:** *Sepmek.*
41. **Tokat:** *Irmak, sepmek.*
42. **Uşak:** *Tanlamak.*
43. **Zonguldak:** *Azırganmak, koçmak.*

Kelimelerin illere göre dağılımı ise şu şekildedir:

Azırganmak: Afyon, Isparta, Burdur, Düzce, Aydın, İzmir, Manisa, Bolu, Zonguldak, Ardahan, Ankara, Niğde, Konya, İçel, Antalya, Muğla.

1. **Depretmek:** Kütahya, Konya, Afyon, Giresun.
2. **Epsem:** Manisa.
3. **Irmak:** Burdur, İzmir, Balıkesir, Tokat, Eskişehir, Samsun, Amasya, Ordu, Kayseri, Niğde, İçel, Muğla, Isparta.
4. **İltmek:** Gümüşhane.
5. **Kocmak:** Çanakkale, Çorum, Şanlıurfa, Gaziantep, Kahramanmaraş, Artvin, Zonguldak, Diyarbakır.
6. **Küynük:** Samsun.
7. **Sepmek:** Denizli, Manisa, Aydın, İzmir, Çanakkale, Tokat, Eskişehir, Kocaeli, Sakarya, Samsun, Amasya, Ordu, Giresun, Kars, Ağrı, Sivas, Ankara, Kayseri, Niğde, Konya, İçel, Antalya, Tekirdağ, Kırıkkale.
8. **Söyünmek:** İçel.
9. **Tanlamak:** Afyon, Uşak, Isparta, Denizli, Sivas, Kayseri, Konya, Muğla.
10. **Yaraklamak:** *Derleme Sözlüğü'nde* bir kullanımı belirlenememiştir.
11. **Yavu:** Sinop.

Ahmed Paşa Divanı'ndaki arkaik söz varlığı yukarıda incelediğimiz gibidir. Söz varlığı için Türkçe kökenli sözcükleri esas aldığımızı bir kez daha belirtmek isteriz. Deyim, atasözü olarak da zengin bir kaynak olan *Ahmed Paşa Divanı*'ndaki arkaik deyim, atasözü sayısı ise sınırlı olarak karşımıza çıkmıştır.

SONUÇ

1. *Ahmed Paşa Divanı* arkaizm için çokça bulguyu bünyesinde barındırması açısından doyurucu bir kaynak olma özelliği göstermiştir.

2 Dilin tarihî dönemlerinde görülen ve *Ahmed Paşa Divanı*'nda da karşımıza çıkan günümüze göre arkaik eklerin sayısı toplamda on altıdır(16) ve *-AyIn* I. teklik şahıs emir eki on (10), *-Am* I. teklik şahıs ekinin geniş zaman çekimi yirmi altı (26), *-vUz* I. çokluk şahıs ekinin istek çekimi bir (1), *I. teklik şahıs istek çekimi* yüz dokuz (109), *I. çokluk şahıs geniş zamanın olumsuz çekimi* sekiz (8), *-Up dUr/ -Up durur* belirsiz geçmiş zaman çekimi kırk beş (45), *-IsAr* gelecek zaman eki üç (3), *-gIl* emir pekiştirme eki iki (2), *-UbAn* zarf-fiil eki kırk iki (42), *-IcAk* zarf-fiil eki kırk bir (41), *-All* zarf-fiil eki on beş (15), *-dlkdA* zarf-fiil eki beş (5), *durur* yapısı on beş (15), *-gUr* eki altı (6), *-cIIAyIn* şekli dört (4), *-n* belirtme durum eki seksen üç (83) örnekte kullanılmıştır.

3. Günümüze göre arkaik olarak değerlendirilen eklerin, tarihî dönemlerde nasıl kullanıldığının tanıklanması, hangi dönemde görülüp hangi dönemden sonra kullanımdan düştüğünün belirtilmesi, dilin gelişim yönünü ve değişimini de gözler önüne sermektedir.

4. *Ahmed Paşa Divanı*'nın XV. yüzyıl sonlarına aidiyet göstermesi sebebiyle, XV. yüzyılda kullanılan fakat günümüzde kullanımdan düşmüş olan arkaik sözcük sayısı on iki olarak belirlenmiştir. *Azırganmak, depretmek, epsem, ırmak, iltemek, kocmak, küynük, sepmek, söyünmek, tanlamak, yaraklamak, yavu* tespit edilen sözcüklerdir.

5. *Ahmed Paşa Divanı*'nda kullanıldığı belirlenen günümüze göre arkaik sözcükler *Güncel Türkçe Sözlük*'te yer almamasına rağmen bazı örneklerin *Derleme Sözlüğü*'nde karşılıkları vardır. Bu durum yazı dilinde kullanımdan düşen bazı sözcüklerin ağızlarda yansımalarının sürdüğünü göstermektedir.

6. Söz varlığının incelenmesinde sadece Türkçe kökenli sözcükler esas alınmıştır. Divandaki on iki arkaik sözcük yirmi iki beyitte tekrar edilmiştir. Dönemin yazı diline geçmiş bu sözcükler, eser içerisinde yaygın kullanılmamıştır.

7. *Ahmed Paşa Divanı* deyim ve atasözü olarak zenginlik gösterse de arkaiklik noktasında deyim ve atasözü olarak az sayıda örnek barındırmaktadır. Bir atasözü ve iki deyim sekiz örnekte kullanılıp arkaizm açısından sınırlı kalmıştır.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Mehmet, **Tarihî Türk Şiveleri**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1998.
- AKAR, Ali, **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2005.
- AKSOY, Ömer Asım, **Deyimler Sözlüğü**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2015.
- AKSOY, Ömer Asım, **Atasözleri Sözlüğü**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 2016.
- ARAT, Reşid Rahmeti, **Kutadgu Bilig Metin**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1999.
- ARAT, Reşid Rahmeti, **Kutadgu Bilig Çeviri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2003.
- ARGUNŞAH, Mustafa, **Çağatay Türkçesi**, Kesit Yayınları, Ankara 2013.
- ATA, Aysu, **Harezm-Altın Ordu Türkçesi**, (Yayınlayan Mehmet Ölmez) Türk Dilleri Araştırması Dizisi, İstanbul, 2002.
- AY, Özgür, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Fiil Çekiminde Görülen Eskiçil (Arkaik) Unsurlar Üzerine”, **Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirisi**, 2009, s. 75-100.
- AYDIN, Erhan, **Orhon Yazıtları**, Kömen Yayınları, Konya, 2012.
- BANARLI, Nihad Sâmî, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, MEB Yayınları, İstanbul, 1998.
- BANARLI, Nihad Sâmî, **Türkçenin Sırları**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2009.
- BANGUOĞLU, Tahsin, **Türkçenin Grameri**, TDK Yayınları, Ankara, 2015.
- BAŞKAN, Ahmet – ERDOST, Özkan, “Bismil (Diyarbakır) Ağzında Arkaik Sözcükler”, **Journal of Social and Humanities Sciences Research**, vol:4, sayı:11, s. 537-549.
- BOZ, Erdoğan, **Türkiye Türkçesi Biçimbilgisi**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2012.
- BOZKURT, Fuat, **Divanü Lugat-it-Türk / Türk Dili Divanı**, Eğitim Yayınevi, Konya, Şubat 2012.

BURAN, Ahmet – ALKAYA Ercan, **Çağdaş Türk Lehçeleri**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2009.

CAFEROĞLU, Ahmet, **Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yayınları, 1968.

CAFEROĞLU, Ahmet, “Türkçemizdeki -ğıl ve -gil Emir Eki”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, 1971, s. 1-10.

CAFEROĞLU, Ahmet, **Türk Dili Tarihi**, Altınordu Yayınevi, 2016.

CANPOLAT, Mustafa, “Eski Anadolu Türkçesindeki Belirtme Durumu (Accusativus) Ekinin Kökeni Üzerine”, **Türkoloji Dergisi**, Cilt X, Ankara, 1992, s. 9-13.

CHOMSKY, Noam, **Language and Problems of Knowledge Monagua Lectures**, MIT Press, 1988.

CLAUSON, Sir Gerard, **An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth Century Turkish**, Oxford At The Clarendon Press, 1972.

ÇAĞATAY, Saadet, “Uygurca ve Eski Osmanlıcada İnrumental -n”, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, I/3 Ankara, 1943. s. 105.

ÇAĞATAY, Saadet, “Eski Osmanlıcada Fiil Müştaklarından III. Gerundifler”, **Çukurova Üniversitesi Türkoloji Makale Bilgi Sistemi**, No: 11249, 7-26, 21.01.2012, s. 27.

DİLAÇAR, Agop, **Kutadgu Bilig İncelemesi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2016.

DİLÇİN, Cem, **Süheyl-ü Nevbahar**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.

DURGUT, Hüseyin, “Türkiye Türkçesinde İkilemelerde Kalan Arkaik Kelimeler”, **V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı**, TDK, Ankara, 2004, s. 805-814.

ECKMANN, Jones, **Çağatayca El Kitabı** (Çev. Günay Karaağaç), Kesit Yayınları, (6. Baskı) İstanbul, Nisan, 2013.

EDİSKUN, Haydar, **Türk Dilbilgisi**, Remzi Kiyabevi, Eylül, 2004.

EKER, Süer, **Çağdaş Türk Dili**, Grafiker Yayıncılık, (5. Baskı) Ankara, 2009.

EKŞİOĞLU, Serap, “Şeyhî Divanı’ndaki Arkaik Sözcükler”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, yıl:3, sayı: 15, Eylül 2015, s. 378-387.

ERASLAN, Kemal, **Eski Uygur Türkçesi Grameri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2012.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, **Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü II**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, “Türkçe’de Emir ve İstek Kipi Üzerine”, **Türk Dil Kurumu Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı**, 22-23 Ekim, 1993, s. 3.

ERCİLASUN, Ahmet Bican, **Başlangıcından Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.

ERDAL, Marcel, **Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexion Vol I**, Wiesbaden, 1991.

ERDAL, Marcel, **Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexion Vol II**, Wiesbaden, 1991.

ERDAL, Marcel, **Grammar of Old Turkic**, Handbook of Oriental Studies Section Eight Central Asia Edited by: Denis Sinor-Nicola Di Cosma Volume Three, Brill Leiden-Boston, 2004.

ERGİN, Muharrem, **Dede Korkut Kitabı I**, Yükseköğretim Kurulu Matbaası, Ankara, 1994.

ERGİN, Muharrem, **Türk Dil Bilgisi**, Bayrak Basım Yayım Tanıtım, İstanbul, 2009.

ERTEKİNOĞLU, Servet, “Doğu Anadolu Ağzlarındaki Bazı Sözcük ve Eklerde Eskicil İzler”, **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt:9, sayı:1, Ocak 2016, s. 189-204.

GENCAN, Tahir Nejat, **Dil Bilgisi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1979.

GÜLSEVİN, Güner, “Türkiye Türkçesindeki Birleşik Zarf- Fiiller Üzerine”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi C. 11, Sayı 2**, 2001, s. 125- 143.

GÜLSEVİN, Güner, **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

GÜLSEVİN, Güner, “Arkaik-Periferik Kavramı Ve Bu Kavramın Tarihî Batı Rumeli Türkçesi Ağızlarının Tespitindeki Önemi”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Number:32, Winter III, 2015, p.1-12.

GÜNEŞ, Bahadır, “Valeh Hacılar’ın Dilinde Arkaik Sözler”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, s. 189-200.

GÜVEN, L, “Kayseri Yöresi Ağızlarında Arkaik Söz Varlığı”, **Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirisi TDK Yayınları**, 25-30 Mart 2018, s. 283-295.

HACIEMİNOĞLU, Necmettin, **Karahanlı Türkçesi Grameri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

HENGİRMEN, Mehmet, **Türkçe Dilbilgisi**, Engin Yayınevi, 2002.

İPEKTEN, Haluk, **Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.

KANAR, Mehmet, **Etimolojik Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Derin Yayınları, İstanbul, 2005.

KAPLAN, Mehmet, **Kültür ve Dil**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009.

KARABEY, Turgut, **Ahmet Paşa Hayatı Sanatı Eserleri**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2010.

KARAHAN, Leyla, “Türkçede Bazı Ek ve Edatlarda -n Morfemi İle Ortaya Çıkan Varyantlaşma”, **Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü**, Ankara, 2012, s. 224.

KARAMANLIOĞLU, “Ali Fehmi, Nehcül Feradis’in Dil Husûsiyetleri II”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi: 17**, 1969, s.48.

KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, **Eski Kıpçak,Türkçesi Grameri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, **Türk Dili Nereden Geliyor Nereye Gidiyor**, Beşir Kitabevi, Ocak 2007.

KARTALLIOĞLU, Yavuz – YILDIRIM, Hüseyin, **Türk Lehçeleri Grameri** [Editör: Ahmet Bican Ercilasun], Akçağ Yayınları (1. Baskı), Ankara, 2007.

KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya, **Türk Lehçeleri Grameri** (Editör: Ahmet Bican Ercilasun), Akçağ Yayınları (1. Baskı), Ankara, 2007.

KAYA, Fatih, “Kanunnâme-i Âl-i Osman’da Geçen Arkaik (Eskicil) Kelimeler Üzerine Bir İnceleme”, **Tarih Okulu Dergisi**, yıl:9, sayı: XXV, Mart 2016, s. 155-176.

KILICOĞLU, Vecihe, “Şart Kipi”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C: III., S: 29, Şubat,1954, s. 255.

KILICOĞLU, Vecihe, “Gerundiumların Özellikleri ve -iser Eki”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C: III, S: 33, Haziran, 1954, s. 511- 518.

KORKMAZ, Zeynep, “Türkçede -N Zarf-Fiil Eki ile -pan/-pen Eki ve Türemeleri”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, 1984, s. 115-165.

KORKMAZ, Zeynep, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, Türk Dil Kurumu Yayınları Ankara, 1995.

KORKMAZ, Zeynep, **Gramer Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.

KORKMAZ, Zeynep, **Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

KÖKTEKİN, Kazım, “Dede Korkut Oğuznâmelerinde Arkaik (Eskicil) Fiiller”, **Düşünce Hayatımız ve Kültürümüzde Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu**, (Ed: Fatih Yalçın, Kürşat Kara), Bayburt Üniversitesi Yayınları, 21-22 Mayıs 2018, s. 55-72.

KURTOĞLU, Orhan, “Yozgatlı Nihâni’nin Hacı Bektaş-ı Velî Velâyetnâmesi’ndeki Eskicil Unsurlar”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırma Dergisi**, 2016, Sayı: 80, s. 99-120.

KÜÇÜK, Serhat, “Zâtî Divanı’nda Arkaik Unsurlar”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sayı: 49, 2013, s. 117-130.

KÜÇÜK, Serhat, “Şeyyad Hamza’nın Yûsuf-u Zeliha’sındaki Arkaik Unsurlar”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sayı: 52, 2014, s. 1-25.

MADEN, Sedat, “Atasözlerindeki Eskicil Unsurlar ve Söz Varlığı Açısından Önemi”, **Anadil Eğitimi Dergisi**, 2017, s. 189-200.

MENGİ, Mine, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2014.

MERT, Yeliz, **Necati Bey Divanı’nda Arkaik Unsurlar**, Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tez Yayınları, Giresun, 2015.

NIŞANYAN, Sevan, **Sözlerin Soyağcı Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü**, Adam Yayınları, İstanbul, 2007.

OKATAN, H. İ, “Sâdî’nin Şerh-i Bostan’ında Geçen Arkaik Kelimeler”, **TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi**, cilt:5, sayı: yaz 19, Eylül 2013, s. 14-53.

OLAMA, Ercan, **Ahmed Paşa’nın Gazellerinde Anlam çerçevesi**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van 2010.

ÖLMEZ, Mehmet, “Çağataycadaki Eskicil Öğeler Üzerine”, **Mustafa Canpolat Armağanı** (Hazırlayan: A. Ata ve M. Ölmez), Ankara, 2003.

ÖNER, Mustafa, **Türk Lehçeleri Grameri** (Editör: Ahmet Bican Ercilasun), Akçağ Yayınları (1. Baskı), Ankara, 2007.

ÖNER, Mustafa, **Bugünkü Eski Kıpçak, Türkçesi**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.

ÖZÇELİK, Sadettin, **Dede Korkut Araştırmalar / Notlar / Dizin / Metin**, Gazi Yayınevi, Ankara, 2005.

ÖZDEMİR, Hakan, “Günümüze Göre Klasik Türk Edebiyatındaki Eskicil Unsurlar: İbn-i Kemal Örneği”, **Turkish Studies İnternational Academic Journal**, Volume: 7/4, Ankara 2012, s. 2501-2509.

ÖZDEMİR, Hakan, **Sehî Bey Divanı Örneğinden Hareketle Klasik Türk Edebiyatında Eskil Yapılar**, Kömen Yayınları, Konya, Şubat 2013.

ÖZDEMİR, Hakan, “III. Teklik Kişi İyelik Eki +(s)*I ve Zamir n’si Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi”, **Dil Araştırmaları Dergisi**, Sayı:14, Bahar 2014, s.137-145.

ÖZDEMİR, Hakan, “Nazal Ünlü Ve Zamir N’si Üzerine”, **Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:2, Sayı:4, Eylül 2015, s. 130-139.

ÖZDEMİR, Hakan, “Zamir N’sinin Kaynağı Olarak Nazal Ünlü Söylemi”, **Dil Araştırmaları**, Bahar 2017a/20, s. 57-67.

ÖZDEMİR, Hakan, “‘Eski Türkçede İlgi Ve Belirtme Durum Ekleri Üzerine’ Adlı Makalede Bir Düzenleme”, **Littera Turca**, Volume:3, Issue:2, Spring 2017b, s. 155-168.

ÖZDEMİR, Hakan, **Türkçeden Hareketle Balkanizasyon’a Kısa Bir Bakış**, Kömen Yayınları, Konya, Aralık 2017c.

ÖZDEMİR, Hakan, “Eski Türk Yazıtlarında (Tonyukuk, Köl Tegin, Bilge Kağan, Ongi, Küli Çor) İlgi Durum Eklerinin Kullanımları ve Kökenleri Üzerine”, **Karadeniz Araştırmaları**, XVI/61, 2019, s.154-165.

ÖZTÜRK, Rıdvan, **Türk Lehçeleri Grameri** (Editör: Ahmet Bican Ercilasun), Akçağ Yayınları (1. Baskı), Ankara, 2007.

PALA, İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2004.

PARLATIR, İsmail – ŞAHİN, Hatice, **Türk Dili Sözlü ve Yazılı Anlatım Türleri ile Anlatım Teknikleri**, Ekin Yayın Dağıtım, 2010.

PARLATIR, İsmail, **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**, Yargı Yayınevi, Ankara, 2011.

SARI, Mustafa, “Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlıcaya Zamir Kökenli I. Teklik Şahıs Ekinde Görülen Değişmeler”, **XXI. Ulusal Dilbilim Kurultayı**, Mersin, 10-11 Mayıs, 2007, s. 53.

SEREBRENİKOW, B.A – GADJIEVA N.Z, **Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihî Grameri** (Çev. Tefvik Hacıyev ve Mustafa Öner), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

SERTKAYA, Osman Fikri, “-an/-en Ekli Yeni Şekiller ve Örnekler Üzerine”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten**, 1989, s. 335-352.

SERTKAYA, Osman Fikri, “Bolsunğıl Teb Tediler”, **Türk Dili Kongresi 1988, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları:655**, Ankara, 1996, s. 142.

SULTANZADE, Vügar, “Zamir n’sinin Kaynağı Hakkında”, **Dil Araştırmaları**, Sayı:15, Güz 2014, s. 95-104.

SULTANZADE, Vügar, “Bir Daha Zamir N’sinin Kökeni Ve Nazal Ünlü Hakkında”, **Dil Araştırmaları**, Bahar 2016/18, s. 7-16.

ŞAHİN, Hatice, **Eski Anadolu Türkçesi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003.

ŞEN, Serkan, **Eski Uygur Türkçesi Dersleri**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2015.

ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, KARTAL Ahmet, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.

TAMİR, Ferhat, **Türk Lehçeleri Grameri** (Editör: Ahmet Bican Ercilasun), Akçağ Yayınları (1. Baskı), Ankara, 2007.

TARLAN, Ali Nihat, **Ahmet Paşa Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1992.

TAŞ, İbrahim, **Süheyl ü Nev-bahâr’da Eskicil Öğeler**, Palet Yayınları, Konya, Ağustos 2009.

TDK Yayınları, **Bölge Ağzlarında Atasözleri ve Deyimler**, (Hazırlayan: Mustafa Kaçalın), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2016.

TDK Yayınları, **XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü**, Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 212 / III, Ankara Üniversitesi Basımevi, (2. Baskı), Ankara, 1996.

TDK Yayınları, **Yeni Tarama Sözlüğü**, (Düzenleyen: Cem Dilçin), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1983.

TDK Yayınları, **Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü**, Ankara Üniversitesi Basımevi 211/ 7, (2. Baskı), 1993.

TDK Yayınları, **Türkçe Sözlük**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu, (2. Baskı), Ankara 2011.

TEKİN, Şinasi, “Eski Türkçe”, **Çukurova Üniversitesi Türkoloji Makale Bilgi Sistemi**, No: 837, 18-28, 27.05, 2015, s. 99.

TEKİN, Tâlat, **A Grammar of Orkhon Turkich**, Published by Indiona University, Bloomington Mouton L Co, The Itague, The Netherlands, 1907.

TEKİN, Talât, “-ısar Ekinin Türeyişi”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C: 11, S:32, Mayıs 1954, s. 453-455.

TEKİN, Tâlat, “-ısar Eki Hakkında”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C: IV, S: 38, Kasım 1954, s. 89-96.

TEKİN, Talât, **Orhon Türkçesi Grameri**, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara, 2000.

TEKİN, Talât, **Orhon Yazıtları**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2014.

TEZCAN, Semih – ZÜLFİKAR, Hamza, **Nehcü’l Ferōdis**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

TIETZE, Andreas, **Tarihî ve Etimolojik Lügat**, Simurg Kitapçılık, İstanbul, 2002.

TIETZE, Andreas, **Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı**, TÜBA, Ankara, 2016.

TİMURTAŞ, Faruk Kadri, **Eski Türkiye Türkçesi**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1994.

TİRYAKİ, Şerif, “Mustafa Kutlu’nun Beyhude Ömrüm Adlı Hikayesinde Arkaik Kelimeler”, **International Journal of Academy**, 2015, s. 69-75.

TOPARLI, Recep – VURAL, Hanifi, **Harezm Türkçesi**, Öncü Basımevi, Tokat, 2007.

TOPARLI, Recep– VURAL, Hanifi –KARAATLI, Recep, **Eski Kıpçak, Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yayınları, Ankara, 2007.

TOPARLI, Recep – ARGUNŞAH, Mustafa, **Mu’ inü’ül- Mürîd**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2008.

TOPARLI, Recep – SOLMAZ, Ali Osman – KARAATLI, Recep, **Çağatay Türkçesi**, Taşhan Kitap, Tokat, 2010.

TUNA, Osman Nedim, “Türkçede Transitive- Causitive “Geçişli-Ettirgen” Fiiller ve Bunlarla İlgili Morfoloji ve Öğretim Meselelerinin Çözümü”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 2012, s. 381-428.

TURAN, Zikri, “Orta Türkçe Metinlerinde Kelime Başı Ünsüzlerinde Aşırı Patlayıcılığa Var mıdır?”, **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü VII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi**, İstanbul, 8-12 Kasım 1999, s. 545.

TÜRK, V, “Türklerde Eski (Arkaik) Sözcükler”, **Turkish Studies International Periodical for the Language Literature and History of Turkish or Turkic**, volume: 4(8), 2009, s. 83- 88.

ÜNAL, Orçun, “Türkçe Üçüncü Tekil Şahıs İyelik Ekinin Ve Pronominal /N/ Sesinin Kökeni Üzerine”, **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi** 64, Erzurum, Ocak, 2019, s. 47-69.

ÜNLÜ, Suat, **Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü**, Eğitim Yayınevi, Konya, Ağustos 2012.

ÜNLÜ, Suat, **Çağatay Türkçesi Sözlüğü**, Eğitim Yayınevi, Konya, Nisan 2013.

ÜŞENMEZ, Emek, **Karahanlı Türkçesi Sözlüğü**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Kütahya, 2006.

ÜŞENMEZ, Emek, **Eski Anadolu Türkçesinde Arkaik (Eski) Ögeler**, Akademik Kitaplar, İstanbul, 2014.

VON GABAIN, Annamari, **Eski Türkçenin Grameri** (Çev. Mehmet Akalın), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 532, Ankara, 2000.

VARDAR, Berke, **Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü**, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul, 2002.

VURAL, Hanifi – SOLMAZ, Ali Osman, **Eski Anadolu Türkçesi**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 22 Ders Notları Serisi No: 74, Tokat, 2011.

VURAL, Hanifi – TOPARLI, Recep, **Eski Kıpçak Türkçesi**, Sonçağ Yayınları, Ankara, 2013.

YAZICI ERSOY, Habibe, **Türk Lehçeleri Grameri** (Editör: Ahmet Bican Ercilasun), Akçağ Yayınları (1. Baskı), Ankara, 2007.

YILDIZ, Hüseyin, “Türkçede {-(y)IsAr} Eki ve “İstemek” Anlamlı Fiiller Üzerine Notlar”, **Türk Kültürü 2013/ 1: 29-46 Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü**, Ankara, 2013, s. 42-44.

YÜCE, Nuri, **Gerundien Im Türkischen Eine Morphologische und Syntaktische Untersuchung Simurg** (Yayınlayan: Mehmet Ölmez), Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 23. Dizin, İstanbul, 1999.

Elektronik Kaynaklar:

TÜRK DİL KURUMU, “Büyük Türkçe Sözlük”,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts (E.t: 10 Ekim 2018).

TÜRK DİL KURUMU, “Güncel Türkçe Sözlük”,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&view=gts (E.t: 16 Ekim 2018).

TÜRK DİL KURUMU, “Tarama Sözlüğü”,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_tarama&view=tarama (E.t: 21 Ekim 2018).

TÜRK DİL KURUMU, “Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü”,

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_ttas&view=ttas (E.t: 27 Ekim 2018).

TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, “Ahmed Paşa Bursalı”,

<https://islamansiklopedisi.org.tr/ahmed-pasa-bursali> (E.t: 15 Aralık 2018).

KARABEY, Turgut, “Ahmed, Veliyyüddîn-zâde Ahmed Paşa”,

<http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4615>

(E.t: 27 Aralık 2018).

ÖZ GEÇMİŞ

07. 02. 1992 tarihinde Ankara'da doğdu. İlköğretimini Giresun/Merkez-Ülper Şehit Ümit Kılıç Yatılı Bölge Ortaokulu'nda tamamladı. Lise öğrenimini Giresun/Merkez- Aksu 15 Temmuz Şehitler Anadolu Lisesi'nde bitirdi. 2014 yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. 2015 yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi Pedagojik Formasyon eğitimini tamamladı. 2015 yılında Giresun Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalında Tezli Yüksek Lisans'a başladı.

